

ODESA **ВІСНИК**
NATIONAL UNIVERSITY **ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО**
HERALD **УНІВЕРСИТЕТУ**
Volume 19. Issue 1 (20). 2014 **Том 19. Випуск 1 (20). 2014**
SERIES **СЕРІЯ**
SOCIOLOGY **СОЦІОЛОГІЯ**
AND **І ПОЛІТИЧНІ**
POLITICS **НАУКИ**

ISSN 2304-1439

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Odesa I. I. Mechnikov National University

VISNYK
ODESKOHO
NATSIONALNOHO
UNIVERSYTETU

(Odesa National University Herald)

Series: Sociology and Politics

Scientific journal

Published four times a year

Series founded in July 2006

Volume 19. Issue 1 (20). 2014

Odesa
«Astroprint»
2014

ISSN 2304–1439

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІСНИК ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: Соціологія і політичні науки

Науковий журнал

Виходить 4 рази на рік

Серія заснована у липні 2006 р.

Том 19. Випуск 1 (20). 2014

Одеса
«Астропринт»
2014

Засновник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

І. М. Коваль, д-р політ. наук (*головний редактор*), **О. В. Запорожченко** (*заступник головного редактора*), **В. О. Іваниця** (*заступник головного редактора*), **Є. А. Стрельцов** (*заступник головного редактора*), **С. М. Андріївський**, **Ю. Ф. Ваксман**, **Л. М. Голубенко**, **Л. М. Дунаєва**, **В. В. Заморов**, **В. В. Глебов**, **Є. В. Круглов**, **В. Г. Кушнір**, **В. В. Менчук**, **О. В. Сминтина**, **В. І. Труба**, **О. В. Тюрін**, **Є. А. Черкез**, **Є. М. Черноіваненко**

Редакційна колегія серії:

І. М. Коваль, д-р політ. наук (*науковий редактор*); **О. Р. Личковська**, канд. соціол. наук (*відповідальний секретар*); **О. І. Брусиловська**, д-р політ. наук; **Є. А. Гансова**, д-р істор. наук; **О. В. Крапивін**, д-р істор. наук; **Б. Г. Нагорний**, д-р соціол. наук; **С. М. Наумкіна**, д-р політ. наук; **В. М. Оніщук**, д-р соціол. наук; **Н. О. Победа**, д-р філос. наук; **В. І. Подшивалкіна**, д-р соціол. наук; **О. В. Потехін**, д-р істор. наук

Editorial board of the journal:

I. M. Koval (*Editor-in-Chief*), **O. V. Zaporozhchenko** (*Deputy Editor-in-Chief*), **V. O. Ivanytsia** (*Deputy Editor-in-Chief*), **E. L. Streltsov** (*Deputy Editor-in-Chief*), **S. M. Andrievsky**, **Yu. F. Vaksman**, **V. V. Glebov**, **L. M. Golubenko**, **L. M. Dunaeva**, **V. V. Zamorov**, **V. E. Kruglov**, **V. G. Kushnir**, **V. V. Menchuk**, **O. V. Smyntyna**, **V. I. Truba**, **O. V. Tyurin**, **E. A. Cherkez**, **E. M. Chernoiivanenko**

Editorial board of the series:

I. M. Koval (*Redactor-in-Chief*), **O. R. Lychkovska** (*Executive Secretary*), **O. I. Brusylovska**, **E. A. Gansova**, **O. V. Krapyvin**, **B. G. Nagornyi**, **S. M. Naumkina**, **V. M. Onischuk**, **N. O. Pobeda**, **V. I. Podshyvalkina**, **A. V. Potekhin**

З 2012 року (з 17 тому)

«Вісник ОНУ. Серія: Соціологія і політичні науки»
має власну подвійну нумерацію

ЗМІСТ

СОЦІОЛОГІЯ

СОЦІАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ СУСПІЛЬСТВ, ЩО ТРАНСФОРМУЮТЬСЯ: ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дышлевой И. А. Обретение свободы и функционирование свободы	9
Автенюк Д. А. Межэтнические конфликты на рубеже XX–XXI столетий (к методологии подхода)	21
Кондратьева Н. А. Соотношение персоналистской и групповой идентичности	28
Шпакова В. Г. Модель туристического поведения: социологический дискурс	37

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ І СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА

Білецька Т. В. Теоретичні аспекти аналізу соціальних конфліктів в умовах глобалізаційних перетворень	47
Хорошилов О. Ю. Політична естетика в системі ресурсів та засобів соціонормативної адаптації індивідів	55
Міхнєва С. І. Мовна політика України і Канади: порівняльний аналіз	63
Якубенко Е. В. Синергетический механизм функционирования системы регионального управления Украины	72

УКРАЇНА І СВІТ

МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Багацький Є. В. Теорія європеїзації: основні положення та особливості застосування	81
Баканова А. О. Захід чи Схід: ЄС та РФ у сприйнятті українського та білоруського суспільств	91
Дунєв В. В. Ядерна енергетика: справжнє благо чи прихована загроза?	97
Козловська Ю. І. Політика адміністрації Б. Клінтона щодо регіону Західні Балкани	104

Паюк К. А. Україна і Туреччина: на шляху до реалізації стратегічного партнерства	111
Прибегин И. С. Статус иврита и арабского языка в современном Израиле: сравнительный анализ	118
Чебан О. Я. Стратегічна культура як фактор впливу на ядерну політику Ірану	124
Чумак К. О. Іран у зовнішній політиці адміністрації Дж. Буша-мол.	133
Олішевська В. Д. Есенція м'якої сили неліберальної демократії	139

РЕЦЕНЗІЇ

Багацький В. В. Мацкевич Р. М. Політико-правові засади формування інституту лобізму в Україні. — Одеса: Фенікс, 2013. — 168 с.	149
---	-----

СОЦІОЛОГІЯ
СОЦІАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ СУСПІЛЬСТВ,
ЩО ТРАНСФОРМУЮТЬСЯ:
ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ
ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 316.334:422

И. А. Дышлевой

канд. социол. наук, ассистент кафедры социальных теорий факультета правовой политологии и социологии Национального университета «Одесская юридическая академия», к. 404, ул. Пионерская, 2, г. Одесса, 65009, Украина тел. (048) 719 88 07, e-mail: dyshlevyi@yandex.ru

ОБРЕТЕНИЕ СВОБОДЫ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СВОБОДЫ

В статье рассматриваются социальные процессы, связанные с обретением свободы и функционированием свободы в контексте социальных изменений, в особенности — модернизационных. Обретение свободы характеризуется через «освобождение» социальных субъектов в форме признания и реализации естественных прав человека, а функционирование свободы — через «закрепощение» акторов в русле ответственности, властного надзора и контроля. Свобода представляется в своей социальной неоднозначности. **Ключевые слова:** свобода, «освобождение», «закрепощение», «бегство от свободы», социальные изменения, формы знания-власти, естественные права человека.

Постановка и актуальность проблемы. Основная задача социолога — это диагностика и врачевание общества. Социальные изменения и социальное развитие общества в целом и его отдельных подсистем неразрывно связаны с феноменом свободы. Об этом свидетельствует **историческая генеалогия власти:** признание естественных прав человека в национальных и международных правовых документах, сокращение прямых карательных форм надзора и контроля со стороны государственных институтов, повышение роли самоорганизации субъектов и возрастание оформленности социальной активности групп в институтах гражданского общества. Данные изменения в социальных отношениях по оси государство-субъект являются процессами и результатами **борьбы различных социальных групп за свободу.**

Свобода — открытая категория, ее формулировки чрезвычайно гибкие даже в рамках сформированных дискурсов — эпистемологически оформленных систем появления и проявления представлений о мире. Свобода — условие развития самых различных полей социальных отношений и взаимодействий, начиная от деятельности социальных институтов и заканчивая социальными объективациями в межличностных отношениях. Но «избыток» свободы в смысле отсутствия ее связанности с ответственностью может быть результатом таких социальных процессов «освобождения», которые ликвидируют прежние формы и технологии властного контроля и порядка, но не приводят к созданию новых форм упорядочивания социальной системы общества и новых технологий власти. Данный «избыток» свободы порождается отсутствием уравнивания «закрепо-

пцием» процессов «освобождения», как бы парадоксально это не звучало. Данная «избыточность» свободы способна породить деструкцию в самых различных социальных системах — от фактического бесправия граждан, «беспредела» и анархии на уровне государственного управления и технологической политической власти вплоть до дезинтеграционных, разрушительных процессов в межличностных отношениях (рост агрессии и насилия, пренебрежение другим человеком, например, отсутствие чувства долга в любовных и дружеских отношениях, предательство, умышленное заражение сексуальных партнеров ВИЧ). От соотношения процессов «освобождения» и «закрепощения» зависит характер социальных изменений в обществе, в особенности — модернизационных.

Обретение свободы проявляется главным образом через социальные процессы «освобождения». Функционирование свободы характеризуется в первую очередь соотношением социальных процессов «закрепощения» и «освобождения». Проблемная ситуация данного исследования определяется через понятия «освобождения» и «закрепощения», служащие ориентиром в социологическом рассмотрении обретения свободы и ее функционирования.

Под «освобождением» можно понимать социальную борьбу за свободу, являющуюся основным путем формирования социально-исторических форм свободы как социального феномена, обеспечивающего целостность общества, преобладание естественных прав человека над интересами государства и различными формами знания-власти в контексте одновременной рационализации и хаотизации социальных отношений, а также преимущество личного выбора актора перед ценностными ориентациями на «общее благо» в ракурсе прагматизации и гедонизации социальных взаимодействий. Обратной стороной «освобождения» является «закрепощение».

«**Закрепощение**» можно понимать как усиление «кар» и ритуальной жестокости государя в средневековых обществах и увеличение не прямых властных форм надзора и контроля за социальными субъектами через дифференцирующиеся формы знания в модернизирующихся обществах и обществах модерна. Является социальным феноменом, сдерживающим «освобождение» и обеспечивающим его исторически прерывные проявления.

Под **модернизацией** понимается совокупность социальных процессов, направленных в первую очередь на становление институтов либеральной демократии (прав человека, правового государства, гражданского общества) в социуме с сопутствующим утверждением процедурных механизмов реализации естественных прав человека. Образ и стиль жизни акторов становятся все более разнообразными. Предполагается, что модернизация осуществляется не только в посттоталитарных, транзитных обществах, но и в обществах модерна.

Под **формами знания-власти** можно понимать сочетания изменяющихся и дифференцирующихся правовых, политических, религиозных, медицинских (психиатрических) дискурсов (оформленных систем познания и представлений) с явными и сокрытыми технологиями власти для их объяснения и оправдания.

Поняття «**бегство от свободы**» сформулировано в рамках концепції Еріха Фромма і означає добровільне перекладывание індивідами і групами відповідальності за власну життя, успіхи і невдачі в неї на властні інститути обществу і відмова від самостійності і автономії. Данне поняття передбачає розуміння свободи в якості прийняття суб'єктом самостійної відповідальності за свій життєвий успіх.

Проблемна ситуація дослідження заключається в протиріччях між процесами «**освобождения**» і «**закрепощения**», породжуваними або такі шляхи автономізації соціальних суб'єктів, для яких характерно зняття будь-яких обмежень при здійсненні влади і особистого вибору (в разі «**избытка**» свободи як результату «**освобождения**», не супроводженого з «**закрепощением**»), зростання ізоляції суб'єктів, або отримання визначальної ролі карательної складової в впливі держави на соціальних суб'єктів і їх усвідомлене «**бегство от свободы**» (в разі поглинання «**закрепощением**» «**освобождения**»). Таким чином, дані протиріччя задають диспропорційності в соціальних змінах общества або в бік неконтрольованої свободи, або в площину тотальної відповідальності.

Актуальність проблеми дослідження складається в необхідності погодженості процесів «**освобождения**» і «**закрепощения**» в контексті соціальних змін в обществу, особливо в ході модернізаційних змін, супроводжуваних суттєвим зростанням глибини і інтенсивності «**освобождения**» і складнощами пошуку і впровадження форм «**закрепощения**», які б забезпечували зв'язок свободи з відповідальністю, не викликаючи стійкого відторгнення у все більш індивідуалізовані актори. Актуальність даної проблеми виключає однозначну негативну смисловою конотацію поняття «**закрепощение**», спонукаючи до переосмислення значення соціальних процесів «**закрепощения**» як форм властного контролю і нагляду, содействующих соціальної інтеграції сучасних неперервно змінюються в руслі модернізації обществ.

Уровень разработанности проблемы в научной литературе. Розгляд проблем, зв'язаних з процесами «**освобождения**» і «**закрепощения**», має тривалу міждисциплінарну традицію. Феномен свободи і безпосередньо зв'язані з ним процеси «**освобождения**» і «**закрепощения**» ізначально і переважно рефлексировались в рамках філософії. Філософський погляд на дану проблематику акцентує увагу на свободі волі суб'єкта, відношенні суб'єктивності і свободи, субстанціональної зв'язок свободи з природними правами людини і з почуттям обов'язку, розуміючись як відповідальність. В юриспруденції процеси «**освобождения**» і «**закрепощения**» аналізуються з позиції «**дозволеного**» законодавством, а також з точки зору зменшення або збільшення санкцій за те або інші діяння суб'єктів. В соціології можливий аналіз проблематики «**освобождения**» і «**закрепощения**» з точки зору процесуальної сторони «**соціального**», процесів соціальної інтеграції-деінтеграції, феноменів толерантності-інтолерантності,

социальных возможностей и условий воплощения естественных прав человека в законодательстве и их реализации в социальных взаимодействиях субъектов.

Подход Мишеля Фуко [5] позволяет интроспективно описывать различные социально-исторические направления «освобождения» и формы свободы как «памятник», прибегая в социологическом рассмотрении «освобождения» к методу «археологического описания». «Археологическое описание» социально-исторических форм «освобождения» позволяет анализировать **прерывную и нелинейную** динамику модернизации общества с точки зрения становления в нем институтов либеральной демократии (прав человека, правового государства и гражданского общества), а также с позиции возрастания сокрытых соотношений между различными формами знания и личным выбором актора. Также в рамках концепции М. Фуко [6; 7] процессы «освобождения» и «закрепощения» связываются с исторической генеалогией власти в ее технологиях и механизмах, а также с формированием представлений о свободе в меняющихся дискурсах, в которых через структуру объектов, концептов, актов высказывания и теоретических стратегий формируются и задаются представления о прерывных фрагментах мира.

Проблемы «освобождения» и «закрепощения» рассматриваются Эрихом Фроммом [4] в ракурсе выделения и анализа феномена «бегства от свободы», характерного для обществ, социальные изменения в которых идут в направлении, противоположном модернизации: в русле превращения общества в закрытое, тоталитарное с несвободными индивидами.

В своих подходах современные украинские социологи Евгений Головаха и Наталия Панина [2] рассматривают социальные процессы, связанные с «освобождением» и «закрепощением» социальных субъектов, в контексте посткоммунистических социальных трансформаций в Украине, сосредотачивая внимание на изменениях социальных институтов и сложностях преодоления посттоталитарной аномии, негативизма в социальном самочувствии.

Выделенные наиболее основные с точки зрения проблемной ситуации настоящего исследования теоретические плоскости рассмотрения социальных процессов, связанных с «освобождением» и «закрепощением», свидетельствуют о высокой актуализированности данных процессов в философском и социологическом познании и важны для их дальнейшего социологического изучения с точки зрения социальных изменений в обществе.

Нерешенными прежде частями указанной выше проблемной ситуации являются противоречия, возникающие между социальными процессами «освобождения» и «закрепощения» по следующим осям: естественные права человека — властный контроль и надзор; модернизация — дезинтеграция; «избыток» свободы — уважение человеческого достоинства. В рамках данных дихотомий в данной статье анализируются «освобождение» и «закрепощение», выступающие процессуальными сторонами социального феномена свободы, который задает и характеризует социальные изменения.

Основной целью данной статьи является предварительный анализ противоречий между процессами «освобождения» и «закрепощения» в контексте возникновения дисбалансов между границами личного выбора акторов и воздействием властных структур в ходе социальных изменений.

Социальные процессы «освобождения» по оси власть — граждане. «Освобождение» в социальных отношениях по оси власть — граждане обеспечивается прямым (выборы, референдумы) и непрямым (деятельность представительных органов власти) политическим участием граждан в осуществлении власти [9]. Более высокие темпы «освобождения» предполагают все большее гражданское участие в разработке и принятии управленческих решений, вплоть до Основного Закона страны. Например, в 2009–2013 годах в Исландии через избранные гражданами Национальную ассамблею и Конституционный совет был подготовлен проект новой Конституции, который поддержали 67 % исландцев на общенациональном референдуме [3]. В данном новом проекте Конституции были заложены расширения многих прав граждан в соответствии с естественно-правовыми положениями, в частности, в области избирательных прав, свободы совести, защиты от различных форм дискриминации, прав на природопользование, «свободы здоровья» (право выбора возможностей собственного лечения и профилактики болезней).

«Освобождение» связано с обретением гражданами все больших прав, с содержательным приближением прав граждан к неотъемлемым, неотчуждаемым правам человека, с последовательным закреплением в «позитивном» праве (законодательстве страны) прав человека [10]. Но различные группы прав в разных обществах и в различные периоды их эволюции и развития играют различную роль в «освобождении».

Реформы являются правовым и политическим образом оформленными социальными изменениями. Англо-американская традиция проведения правительственных реформ предусматривает отпусkanie субъекта в «свободное плавание» после осуществления реформ. Континентальная европейская традиция предполагает в различной степени «ведение за руку» субъекта после осуществления реформ. Тот факт, что США до сих пор не ратифицировали Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (1966 г.), свидетельствует о двух важных вещах: 1. Англо-американская (в большей степени это выражено в США) социально-политическая традиция признает свободу в основном в рамках необходимости обеспечения индивидуалистических прав и интересов. 2. При существующем принципе взаимосвязанности и неделимости прав человека в англо-американской традиции гражданские и политические права все же имеют первостепенное значение и дискурсивно задают свободу (что, например, задействуется международной неправительственной организацией Freedom House).

Специфика ситуации заключается в том, что даже в современных развитых неолиберальных демократиях окончательно не оформлены институциональные механизмы обеспечения прав человека третьего поколения, которыми являются коллективные права, права социальных общностей, в

том числе и права этнических, религиозных меньшинств [8, с. 30]. К правам человека третьего поколения также относятся права ЛГБТ-сообщества (лесбиянок, геев, бисексуалов, трансгендеров). Механизмы реализации прав человека первого поколения (гражданские и политические права) и второго поколения (экономические, социальные и культурные права) в различной степени сильно институционально оформлены в современных демократиях [8, с. 22–23]. И здесь актуализируется важный вопрос: каков характер необходимости институциональных механизмов обеспечения прав человека третьего поколения для функционирования свободы в современном обществе? В современной Украине в равной степени необходимо институциональное обеспечение различных либеральных преобразований [2, с. 64–65].

Взаимосвязь социальных процессов «освобождения» и «закрепощения» в контексте форм знания-власти. Обретение свободы осуществляется главным образом через «освобождение» социальных субъектов, которое в контексте социальных трансформаций не обладает предзаданностью и не является линейным процессом в сторону свободного общества [9]. Обратной стороной процессов «освобождения» являются процессы «закрепощения», соотношение которых и определяет характеристики функционирования свободы в различных обществах. По мере модернизации общества процессы «закрепощения» по оси власть — граждане смещаются в контекст форм знания-власти, — дискурсов, формируемых интеллектуальной, политической элитой и связанных с властными институтами. В обществе модерна, окончательно ведущего свою историю с XVIII века, идет сокращение «негативных» технологий власти, исключающих инаковость [6, с. 112–113].

«Закрепощение» сопровождается, согласно М. Фуко, наступлением на область «ненормального», сводимого в конечном счете к «монструозности». Более того, «освобождение» и «закрепощение» прямо коррелируют, связаны друг с другом: **чем больше «освобождаются» акторы, тем больше они «закрепощаются»** через «позитивные» технологии власти, вовлекающие в область надзора субъектов в их крайней непохожести. Данные технологии власти изначально базируются на знании-власти психиатрии, контролирующей растущее проявление индивидуализации через телесность субъекта, осуждение и патологизацию его различных сексуальных проявлений [6, с. 330].

В подходе М. Фуко выделено и проанализировано связывание во все более дифференцирующихся дискурсах западных обществ конца XVIII — начала XIX века социальной борьбы, восстаний (борьбы за свободу) граждан, подданных в русле их стремлений к «освобождению» с представлениями властных элит о данных гражданах, подданных как о «монстре». В рамках данных дискурсивных представлений восставшие большие социальные группы относятся к юридическому и нравственному «монстру», разрывающему «общественный договор» между властью и народом, на основании которого распределены полномочия управления в государстве, а также нарушающему законы развития общества вообще [6, с. 126–127]. Также

М. Фуко рассмотрел параллельные этим процессы: связывание в разрозненных массовых мнениях групп, борющихся за свободу, избытка власти правителей, стремящихся все более «закрепостить» граждан, подданных (в истории — нередко через мучительные и изощренные смертные казни, непропорционально, избыточно и ритуально карающие и инсценирующие акты преступлений), с формированием представлений о правителях как о «монстрах», которые своей тиранией явно превышают полномочия, данные им «общественным договором» [6, с. 122–123].

И «монстр»-народ, и «монстр»-правитель являются социальными силами, выпадающими из «общественного тела» и разрывающими представленный в концепциях либерализма «**общественный договор**», закрепляющий естественные для общества принципы и законы сохранения его целостности. Данная двойственная рефлексия (эпистемологически оформленная в дискурсе, с одной стороны, и разрозненная в массовом сознании — с другой стороны) социальных процессов «освобождения» через образы «монстра» особенно характеризует обретение свободы в контексте радикальных социальных изменений, революций [7, с. 249]. Но одновременными данным процессам являются социальные процессы «закрепощения», осуществляемые через смычку с властью различных дискурсов: преимущественно религиозного в Средневековье, начиная с конца XVIII века — начала XIX века — научного, прежде всего, медицинского, в особенности — психиатрического. Начиная со средневекового дискурса относительно практик покаяния и главным образом обряда исповеди и заканчивая оформлением в XIX веке психиатрии и сопутствующих ей дисциплинарных институтов — психиатрических больниц, «позитивные» технологии власти (включающие в пространство властного надзора и контроля различные вариации субъективности) все более стремились подчинить субъекта через его сексуальность и ее проявления в межличностных отношениях, индивидуальных фантазиях. «Негативные» технологии власти преобладали до модернизационных изменений и основывались на исключении из пространства властного надзора и контроля субъектов, отличающихся от многих.

Нравственные противоречия в социальных проявлениях свободы. Ответственность, уважение человеческого достоинства, справедливость, толерантность являются базовыми ценностями, сопутствующими базовой ценности свободы. Толерантность как недопущение дискриминации в правах и возможностях социальных групп является условием свободы в ее современном нелиберальном понимании и требованием к ее нравственному измерению.

Свобода имеет нравственное измерение, которое, помимо ее проявления в отношениях власти, обеспечивает ее социальное функционирование именно как «диффузной» формы «социального» в плоскостях социального порядка и социальных изменений, причем последняя плоскость является определяющей с точки зрения социально-исторической эволюции и модернизации.

Парадоксальность взаимосвязи «освобождения» и «закрепощения» заключается также в том, что фактически «смертные грехи» стимулируют

человека к обретению им сравнительно больших прав и возможностей, а также мотивируют его к созидательной активной деятельности. Именно поэтому ценностно-нормативное измерение свободы амбивалентно, противоречиво: с одной стороны, «освобождение» — обретение свободы — призвано сделать человека и общество более «добродетельными», с другой стороны — «освобождение» влечет за собой уход от «добродетелей», принятых на уровне дискурсов институтов, что очерчивает аксиологические контуры функционирования свободы. Нередко в этом контексте «освобождение» означает становление акторов на путь «смертных грехов» — на путь горделивых достижений и удовольствий. Баланс между «добродетелями» и «пороками» («смертными грехами») в их крайнем выражении в плоскости христианского дискурса) является важным нравственным предназначением свободы.

Свобода как социальный миф обещает «освобождение» (предоставление больших возможностей) без прежних и новых форм «закрепощения» (контроля). Но функционирование свободы как социального феномена предполагает ее двойственность по следующим осям: возможности — условия, «освобождение» — «закрепощение», «грехи» и «пороки» (как возможности и риски вседозволенности одновременно), с одной стороны, и добродетели (как условия необходимые и излишние) — с другой стороны.

В своем романе «Подросток» Федор Достоевский определяет свободу как уединенное и спокойное сознание собственной силы [1, с. 76]. Финансовые ресурсы же, согласно Ф. Достоевскому, не обязательно влекут за собой «освобождение», обретение свободы, поскольку «деньги — это единственный путь, который приводит на первое место даже ничтожество» [1, с. 75].

Свобода нередко связывается с переходом субъектом в своем образе жизни граней «дозволенного», что художественно отображено на примере деяний, устремленных к психологическим и телесным удовольствиям, Джона Уилмота (XVII век, Англия) в фильме «Распутник» (Великобритания, 2004 г.). Последующие душевные и физические страдания субъекта от перехода в образе его жизни граней «дозволенного» для получения разнообразных удовольствий в данной кинокартине демонстрируют трагедию свободы вне ответственности.

Полюса и позиции обретения свободы и функционирования свободы. Свобода является одновременно и идеей, и предметом, обитает как в плоскости «духа» времени, так и в плоскости повседневных социальных взаимодействий акторов. Свобода выстраивается по осям следующих **полюсов**: рациональность — иррациональность; абстрактность — практичность; знание — вера; душа — тело. Если в дискурсе свобода преимущественно рационализована, то в общественном мнении свобода зачастую представлена в эмоциональных формах. Рационализация идеи свободы имеет свои эпистемологические этапы, наивысшим из которых является представленность свободы в философском и научном дискурсах [5, с. 185–186]. Через общественное мнение нередко находят свою взаимосвязь дискурсивная и индивидуальная плоскости рефлексии полюсов свободы [11, р. 91]. На уровне отдельного актора свобода балансирует между альтруизмом и эго-

измом, коллективизмом и индивидуализмом [12, р. 103]. В «бегстве от свободы» проявляются обособленность и бессилие индивидов, их отказ от своей индивидуальности и значимости, свобода же предполагает взаимосвязь индивидов на основе проявления их способностей, ответственности и любви [4, с. 118]. При этом социальная функция полезности свободы заключается в солидаризации социальных групп и институтов на основе нахождения баланса между обозначенными полюсами. Данное нахождение баланса зависит от характера влияния форм знания-власти.

Различные акторы разделяют неодинаковые **социальные позиции** относительно оснований «освобождения» и «закрепощения». Одни их видят главным образом в обретении большего числа прав, другие — в финансовых и материальных ресурсах, третьи — в обретении власти, четвертые — в приобщении к духовным ценностям и внутреннем самосовершенствовании, пятые — в любви и глубинных чувственных переживаниях. Недостаток или отсутствие данных оснований либо же наличие негативного социального и личного жизненного опыта в обращении к данным основаниям порождает неприятие форм знания-власти в форме поддержки таких позиций: права человека — это фикция и двойные стандарты; деньги — «зло»; власть развращает; духовные ценности — это «оболванивание»; работа — это рабство; счастье — это лицемерие, есть только мимолетные удовольствия; любви не существует или от нее одни страдания и прочее. В отдельных случаях данные позиции начинают пониматься акторами как условия «закрепощения».

Выводы. Парадоксальность обретения свободы и сопутствующего ей функционирования свободы заключается в сопровождении проявления форм «освобождения» различными формами «закрепощения». Онтология социального феномена свободы в его обретении субъектами и его функционировании предполагает взаимосочетание свободы и несвободы.

Важное теоретико-методологическое значение имеет рассмотрение социальных процессов обретения свободы через социальную борьбу за права, а также анализ функционирования свободы через социальные возможности, условия и ограничения реализации достигнутых прав человека.

«Освобождение» социальных акторов как раз связано со все большим их включением в функционирование прежних или новых социальных структур. «Освобождение» коренится в воле отдельных индивидов и социальных групп, направленной на «улучшение» своего положения в отношениях неравенства, а на уровне социальных взаимодействий — на достижение «гармонии», «любви», все чаще в контексте непрерывной модернизации — на получение удовольствий. Часто эта воля в контексте нравственного измерения свободы связывается с религиозным сознанием и связанной с ним верой в то, что Бог создал людей для гармонии, счастья и любви, а не для обособленности и одиночества. В данном контексте все большее участие во властных институтах рефлексировается как возможность почувствовать и обрести «гармонию» и «любовь», для которых и рождены люди. Но «освобождение» неизменно обладает оборотной стороной — «закрепощением», новыми формами зависимости акторов от властных социальных структур.

Соотнесение прав человека, признанных в ходе обретения свободы, в плоскости реальных возможностей их реализации с властными формами надзора и контроля, определяющими формы зависимости социальных субъектов от интересов властных структур и других субъектов, характеризует функционирование свободы. Обретение свободы и функционирование свободы формулируются на уровне правового, политического, религиозного, медицинского (психиатрического) и других дискурсов, а воспроизводятся в социальных отношениях и взаимодействиях общества в различных плоскостях. Отдельно и дополнительно функционирование свободы в области форм властного надзора и контроля задается формами знания-власти. Обретение свободы осуществляется главным образом через социальные процессы «освобождения». Функционирование свободы, сопутствующее обретению свободы и следующее за ним, характеризуется в первую очередь соотношением социальных процессов «освобождения» и «закрепощения» в контексте социальных изменений.

В контексте неоднозначности и нелинейности социальных трансформаций обретение свободы не всегда влечет за собой функционирование преимущественно свободы. В функционировании свободы может преобладать несвобода как итог процессов обретения свободы.

Анализ возможностей формирования критериев структурирования обществ на «свободные», «несвободные» и «частично свободные» обладает методологической значимостью для формирования нового концептуального подхода к свободе. Значительное число международных неправительственных организаций (например, Freedom House) структурируют общества в основном по критерию соблюдения гражданских и политических прав, что соответствует англо-американской социально-политической традиции.

Методологически важен вопрос: какая группа прав (гражданские и политические, или же экономические, социальные, культурные, или же права солидарности — коллективные права) в наибольшей степени обеспечивают не только обретение свободы, но и устойчивое функционирование свободы в современном обществе? При этом необходимо учитывать существующее признание в правовом и политическом дискурсах взаимосвязанности и неделимости всех прав человека. Но речь идет о роли различных прав именно в обеспечении свободы в социальных отношениях и взаимодействиях как на уровне ее обретения, так и в контексте ее функционирования в социуме.

Список использованной литературы

1. Достоевский Ф. М. Подросток : [роман] / Ф. М. Достоевский ; предисл. и послесл. Ю. Ф. Карякина ; примеч. Л. И. Сараскиной. — М. : Просвещение, 1988. — 512 с.
2. Панина Н. В. Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов в украинском обществе / Н. В. Панина, Е. И. Головаха // Избранные труды по социологии : в трех томах / Н. В. Панина ; сост., ред., вступ. статья Е. И. Головахи. — К. : Факт, 2008. — Т. I. — С. 63–86.
3. Принуждение к занятию конституцией / Торвальдур Гильфасон // Esquire. — Режим доступа : <http://esquire.ru/iceland>

4. Фромм Э. Бегство от свободы / Эрих Фромм ; общ. ред. П. С. Гуревича ; пер. с англ. Г. Ф. Швейника. — М. : Флинта, МПСИ, Прогресс, 2006. — 248 с.
5. Фуко М. Археология знания / Мишель Фуко ; общ. ред. Бр. Левченко ; пер. с фр. С. Митина, Д. Стасова. — К. : Ника-Центр, 1996. — 208 с.
6. Фуко М. Ненормальные: курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1974–1975 учебном году / Мишель Фуко ; отв. ред. А. В. Говорунов ; пер. с фр. А. В. Шестакова. — СПб. : Наука, 2004. — 432 с.
7. Фуко М. Нужно защищать общество: курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975–1976 учебном году / Мишель Фуко ; пер. с фр. Е. А. Самарской. — СПб. : Наука, 2005. — 312 с.
8. Bielefeldt H. Menschenwürde. Der Grund der Menschenrechte / Heiner Bielefeldt. — Berlin : Deutsches Institut für Menschenrechte, 2008. — 35 s.
9. Individuelle Freiheit und soziale Gemeinschaft / Hans Georg Schweppenhäuser // Institut für soziale Dreigliederung <http://www.dreigliederung.de/essays/1973-10-001.html> — Режим доступа : www.dreigliederung.de/essays/1973-10-001.html
10. Inklusion // Der Blog der Deutschen Gesellschaft für Soziologie. — Режим доступа : <http://soziologie.de/blog/?p=3233#more-3233>
11. Manza J. How Sociology Lost Public Opinion: A Genealogy of a Missing Concept in the Study of the Political / Jeff Manza, Clem Brooks // Sociological Theory. — 2012. — № 2 (30). — P. 89–113.
12. Rossman G. Close, But No Cigar: The Bimodal Rewards to Prize-Seeking / Gabriel Rossman, Oliver Schilke // American Sociological Review. — 2014. — № 1 (79). — P. 86–108.

Статья поступила в редакцию 11.03.2014

І. О. Дишлевий

кафедра соціальних теорій факультету правової політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»
к. 404, вул. Піонерська, 2, м. Одеса, 65009, Україна

ОТРИМАННЯ СВОБОДИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СВОБОДИ

Резюме

У статті розглядаються соціальні процеси, що пов'язані з отриманням свободи і функціонуванням свободи в контексті соціальних змін, особливо — модернізаційних. Отримання свободи характеризується через «звільнення» соціальних суб'єктів у формі визнання та реалізації природних прав людини, а функціонування свободи — через «закріпачення» акторів у руслі відповідальності, владного нагляду та контролю. Свобода представляється у своїй соціальній неоднозначності.

Ключові слова: свобода, «звільнення», «закріпачення», «втеча від свободи», соціальні зміни, форми знання-влади, природні права людини.

I. O. Dyshlevyi

Department of Social Theories, Faculty of Legal Political Science and Sociology,
National University «Odesa Law Academy»,
room 404, Pionerska Street, 2, Odesa, 65009, Ukraine

FINDING OF FREEDOM AND FUNCTIONING OF FREEDOM

Summary

The article deals with social aspects related to finding and functioning of freedom in the context of social changes. The finding of freedom is defined by the «liberation» of social actors in the form of recognition and realization of the fundamental human rights. The functioning of freedom is characterized by the «enslavement» of actors within the context of responsibility, superintendence and control. Freedom presents itself in its social ambiguity.

Key words: freedom, «liberation», «enslavement», «escape from freedom», social changes, forms of knowledge-power, fundamental human rights.

УДК 316.485.2(303.1)

Д. А. Автенюк

соискатель кафедры социологии

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

кв. 130, д. 9а, ЖМ «Радужный», Овидиопольский район, Одесская область,
65036, Украина

м.т. 0632692809; e-mail: dasha-avtenuk@rambler.ru

МЕЖЭТНИЧЕСКИЕ КОНФЛИКТЫ НА РУБЕЖЕ XX–XXI СТОЛЕТИЙ (К МЕТОДОЛОГИИ ПОДХОДА)

Настоящая статья посвящена проблеме определения межэтнических конфликтов, а также комплексному анализу составляющих их факторов. Рассматривается современная ситуация в контексте системного изучения причин межэтнических конфликтов.

Ключевые слова: сепаратизм, политический конфликт, конструируемый конфликт, поведенческие стратегии элит и других социальных групп, ресурсный фактор в механизме развертывания конфликтов.

Проблематика межэтнических конфликтов занимает одно из приоритетных мест в современном социальном познании. Сложные процессы глобального общественного развития, противоречия во взаимодействии народов с разными культурами, переживающими резкие социальные, политические и экономические изменения, нередко проявляются в обострении межэтнических конфликтов. Значимость этих явлений для полиэтничных регионов во всем мире обуславливает необходимость исследовать истоки и причины этнической мобилизации. Понятие и категории этнического сознания нередко используются с целью оценки коллективного действия, в том числе и насильственного. Но это слишком общий и достаточно противоречивый концепт. Вместе с тем очевидна и необходимость разработки мер раннего предупреждения и быстрого нивелирования возможных последствий конфликтов на межэтнической почве, поскольку они принимают характер цепной реакции и захватывают все новые территории.

Сосредоточенность авторов, описывающих суть причин конфликтов на конкретных событиях и частных аспектах региональной проблематики, не позволяет использовать концептуально-методологический базис проводимых исследований. Это указывает на отсутствие более общих теорий, несмотря на огромную литературу, посвященную этносам и конфликтам. Сама природа и сущность этничности остается в общем методологическом плане не раскрытой, а реальная динамика межэтнических конфликтов не получает адекватных выводов для объяснения на теоретическом уровне и удовлетворяющего исследователей разных дисциплин и управленческих работников.

Самым общим местом в причинно-следственном аспекте возникновения межнациональных конфликтов является расхождение и столкновение

интересов разных субъектов межнациональных отношений (национально-государственных образований, наций, народностей, этносоциальных групп). Адекватное восприятие этнонациональных основ в обществе позволяет объективно оценивать социокультурную составляющую этнических (этнополитических) конфликтов [2]. Это относится и к характеру (непоследовательного и несвоевременного) разрешения противоречий. Политологи ставят акцент на излишней «политизации» национальных интересов, социологи — на перекрещивании национального и государственного, социального и этнического. Данную ситуацию мы имеем возможность наблюдать на территории современной Украины. Осуществляя мониторинг политических новостей, можно заметить активную позицию граждан в отношении того, что разлом проходит по линии принятия/непринятия украинской идентичности как таковой. Данная теория не является приемлемой с точки зрения современных концепций толерантности, но очевидно, что значимую роль играет этнический фактор. Некоторые социальные группы отказываются от идеи существования «феномена майдана» просто потому, что не готовы принять за данность и смириться с самим наличием украинской идентичности как таковой.

Многие русские не готовы принять участников «майдана» именно потому, что они русские. В этой связи можно говорить о предполагаемой угрозе их национальной самоидентификации.

Этнические конфликты характерны, прежде всего, для многонациональных государств. В современном мире практически не существует этнически гомогенных государств. К таковым можно условно отнести только 12 стран (9 % всех государств мира). В 25 государствах (18,9 %) основная этническая общность составляет 90 % населения, еще в 25 странах этот показатель колеблется от 75 до 89 %. В 31 государстве (23,5 %) национальное большинство составляет от 50 до 70 %, и в 39 странах (29,5 %) едва ли половина населения является этнически однородной группой [3].

Такого рода конфликты имеют сложный, противоречивый и долговременный характер. В их основе могут лежать территориальные споры, к которым добавляются исторически накапливавшиеся обиды, воспоминания о пережитом национальном угнетении и тем более геноциде различных этнических групп, вызванном при длительной взаимной отчужденности и вражде. Они так или иначе выражаются в социальных настроениях. Даже в развитых странах причиной этнических конфликтов чаще выступает не прямая дискриминация, нарушение прав человека, а социальное неравенство, различия в уровнях жизни национальных меньшинств и титульных наций. При этом требованиями на протестные акции является либо получение автономии, либо завоевание полной политической независимости. И то, и другое — это разные проявления *сепаратизма*, то есть стремления к обособлению, отделению и разрушению былых границ государств. С целью понять сущность межэтнических конфликтов для дальнейшего их предотвращения, осмысливаются некоторые направления, объясняющие факторы значимости и глубины конфликтов.

В рамках *реалистского направления* основными причинами межэтнических конфликтов называются стремление к власти и материальным ресурсам для этнических элит [1]. Недостаток данного подхода состоит в том, что он не может в полной мере дать объяснение причинам массовой мобилизации, основанной на этническом родстве участников межэтнических конфликтов, а также возникновение группового стремления к жертвенности и способности применения самых жестоких методов в борьбе, так как власть и материальные ресурсы, как правило, принадлежат относительно небольшой группе людей. Вместе с тем в реалистском направлении выделяется фактор динамики насилия в межэтнических конфликтах, который вытекает из *«уровня консолидации этнической элиты»*.

Сторонники *«эволюционистской» традиции* в этноконфликтологии считают, что основы межэтнических конфликтов кроются в перманентной этнической стратификации социума, эволюционных и трансформационных этнических процессах, возникновении явлений двуязычия и языковой ассимиляции, заимствовании иноэтнических и интернациональных элементов материальной и духовной культуры [1]. По мнению части отечественных социологов, конфликты на постсоветском пространстве стали возможны в результате разрушения *«идеологических клещей»* советской системы, обладающей мощным аппаратом подавления любых этнических противоречий. В данном направлении выделяется такая переменная, как *«уровень сегрегации полиэтничного общества»*.

Исследователи *социально-психологического направления* утверждают, что факторы, влияющие на эскалацию этнических конфликтов, коренятся в сфере психического, в индивидуальном и коллективном бессознательном [1]. Этот подход выявляет *поведенческие механизмы* этнических конфликтов, из которых следует, что индивиды, не чувствующие уверенности в своей собственной значимости, оценивают представителей других этнических групп как низших, аморальных и т. д. Если общество представляет им кандидатов на низший статус или угрозу в виде меньшинства (национального, расового, религиозного), то такие индивиды могут развить сильную антипатию к этому меньшинству. Спровоцировать межэтнический конфликт может также угроза для малочисленной этнической группы потерять свою культурную самобытность. Подобные угрозы могут явиться стимулом для мобилизации, появления предубеждений и страхов по отношению к представителям доминирующих этнических групп. В данном направлении выделяется фактор *«лишение ранее доступных возможностей и ресурсов этнической группы»*.

Большинство исследователей к числу наиболее действенных, влияющих на динамику межэтнических конфликтов относят комплексы *«трансформационно-политических»* и *«ресурсных» факторов*, которые в совокупности представляют собой взаимосвязанную структуру. К первому типу относятся такие, как низкий уровень реального представительства интересов этнической элиты в органах власти, высокий уровень сплоченности ее членов и уровень возможного контроля, в том числе силовых структур над полиэтничной территорией.

К индикаторам «ресурсных» факторов относят высокий уровень сегрегации этнических групп в полиэтничном государстве, положительную демографическую динамику и депривацию доступа к прежде доступным привилегиям и ресурсам для тех или иных этнических групп.

Самым сильным индикатором в развитии этнического противостояния является *этническая самоидентификация*, которая на порядок выше других идентификационных самоотношений в социально-профессиональной, политической, региональной. Этническая принадлежность тем самым является удобным способом для мобилизации представителей этнической группы на конфликт. Этническая идентичность несет в себе мощный заряд конфликтогенных начал, заложенных в самой природе человека [8]. Каждое государство, характеризующееся этнической сегментацией, в той или иной степени испытывало межгрупповую напряженность и конфликты. Стоит только проявиться этнической напряженности, как она сразу же начинает оказывать влияние на будущие взаимоотношения между противостоящими группами. С этой точки зрения конфликты никогда не могут быть разрешены или закончены в абсолютном смысле. Наследие прошлых конфликтных актов и остатки неудовлетворенности у одной или обеих сторон содержат причины будущего развития и основания воспроизводства межэтнического конфликта. Важным фактором, катализирующим такого рода процессы, является *этническая мобилизация*, то есть целенаправленная деятельность, связанная с активизацией этноидентификации, формированием и распространением националистической идеологии с этноцентристскими акцентами, институционализацией действий, направленных на самоопределение.

Большим влиянием на Западе в контексте обозначенной проблемы пользуется концепция «столкновения цивилизаций» С. Хантингтона. Она объясняет современные конфликты, в частности, не только этническим противостоянием, но и родовыми свойствами, конфессиональными различиями. Согласно Хантингтону, в исламской, конфуцианской, буддистской и православных культурах будто бы не находят отклика идеи западной цивилизации — либерализм, равенство, законность, права человека, рынок, демократия, отделение церкви от государства [7]. Но нет никаких эмпирических исследований, которые бы подтвердили или опровергли эту гипотезу. Таким образом, в мировой конфликтологии нет обобщающего концептуального подхода к причинам межэтнических конфликтов. Но есть некие частные выводы о социально-структурных изменениях контактирующих этнических групп, проблемах их неравенства в статусе, престиже, вознаграждении. Есть и подходы, сосредотачивающиеся на поведенческих механизмах, связанных с опасениями за судьбу группы, не только за потерю культурного своеобразия, но и за использование собственности, ресурсов и возникающей в связи с этим агрессией.

Дискурс научных подходов к трансформациям этнополитических взаимодействий позволяет утверждать, что если традиционные модели межэтнических конфликтов сводят соотносимые между собой события к определенному, но одному наиболее значимому фактору, то современные модели апеллируют к моделям многофакторным. Установка на многофакторный

анализ является, на наш взгляд, более доказательной, ибо позволяет рассматривать как по основанию места, времени исторической ретроспективы, так и в контексте геополитических изменений, передела мира и новых направлений сотрудничества. Именно поэтому этнические конфликты являются сконструированными.

Большая часть из них возрождается на прежних этнических противоречиях, в прошлом не имевших столь колоссальных последствий, и, напротив, в условиях политического или экономического краха государства, перед лицом развернувшейся модернизации или ломки прежней политической системы, принимающих иные масштабы и иное место в мировой системе координат.

Современная политическая практика демонстрирует, что существуют конфликты, в которых этническая компонента является факультативной, а этнические лозунги используются для более широкой мобилизации масс. По сути, такие конфликты являются политическими. В программах сторон (хотя бы одной из них), в периодической литературе им приписывают этнический характер. Тем не менее эти конфликты — инструменты завоевания власти политическими элитами, дестабилизации и ослабления роли того или иного государства в регионе [5].

Иными словами, в основе этнополитических противостояний, выступающих в качестве *main stream*, лежит неудовлетворенность растущих элитных групп своим нынешним положением и вытекающим отсюда стремлением к перераспределению властных полномочий в свою пользу через инициирование и проведение «национальных революций». А. Г. Здравомыслов в центр проблемы межнациональных конфликтов ставит вопрос о власти, вокруг которого и разворачивается борьба старых и новых элит, причем последние более склонны к радикализации националистических лозунгов. Что касается форм преодоления этнополитического конфликта, то автор предлагает концепцию «рефлексивной политики», которая основывается на понимании национальных чувств других этносов и стремлении избежать радикальных националистических идей [4].

Е. И. Степанов считает наиболее радикальными конфликтами в постсоветском пространстве межэтнические конфликты. Нельзя не согласиться с автором, что от национализма не избавлены ни традиционные, ни модернизируемые, ни бывшие «социалистические», ни современные высокоразвитые демократические государства [6].

В современных государствах, с их неоднозначной политической ситуацией, проблемами национальной идентификации и стремлениями к самоопределению, факторы, вызывающие обострение межнациональных отношений, являются многосторонними и носят экономический, политико-правовой, идеологический и социокультурный характер. Для понимания сущности возникающих межэтнических конфликтов, как и других аномалий в социальных порядках, необходимо комплексно подходить к причинам их возникновения. Именно системный подход поможет выявить основные очаги конфликтов и поможет проанализировать возможные пути их разрешения и предотвращения.

Выводы. Начало третьего тысячелетия отличается бурным и стремительным развитием всех процессов и усложняющимися социально-политическими преобразованиями. Наряду с нарастающими проблемами, связанными со сложной политической ситуацией, в том числе и на Украине, возникают различного рода катаклизмы и противоречия как внутри общества, так и между государствами и целыми регионами в мировом сообществе.

Этнический аспект стал широко использоваться конфликтующими сторонами как инструмент в достижении своих целей.

Комплексное представление о любом социальном конфликте, механизмах принятия решений в сфере его урегулирования, о возможных последствиях этих решений можно составить на основе сравнительного и типологического анализа как прошлых этно-социальных конфликтов, так и существующих. Принимая во внимание существующий конфликт на Украине и анализируя средства массовой информации в этом отношении, можно утверждать, что видимый политический конфликт содержит множество латентных факторов. Среди главных можно выделить украинскую идеологию, как этническую компоненту, которая своей целью имеет «дерусификацию» государства. Стала проблема вопроса национальности, в котором существует явное противоречие данного определения с тем, что де-факто на Украине язык меньшинств стоит на одном уровне с официальным. Несмотря на детальную научную разработанность сферы социального и политического урегулирования конфликтных ситуаций, в каждом конкретном случае требуется тщательная обработка предыдущего мирового опыта в этой области и последующая систематизация самых разнообразных механизмов разрешения конфликтов. Выбор адекватных мер невозможен без сравнительной экспертизы в области природы и причин этнических конфликтов. Не менее важным является сравнительный анализ условий, в которых протекает конфликт и которые в конечном итоге определяют его формальную и процедурную особенности. Только верный методологический подход к определению конфликта, а также правильный анализ его составляющих компонентов предоставят возможность выявить исток зарождения существующих конфликтов и подбора соответствующих инструментов для его урегулирования и дальнейшего предупреждения.

Список использованной литературы

1. Библиотека Гумер / Авксентьев В. А. Этническая конфликтология: проблемы становления. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Article/Avk_EtnKonf.php
2. Барбарян К. Б. Этнополитический конфликт: концептуальный анализ. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.mosgu.ru/nauchnaya/publications/SCIENTIFICARTICLES/2006/Barbarjan2/>
3. Центр дистанционного образования «Эйдос» [Электронный ресурс] / Н. Горшкова, А. Шроль Этнические конфликты и войны: вчера, сегодня. Что завтра? Режим доступа: <http://vlz291937.narod.ru/Gorhkova.htm>
4. Здравомыслов А. Г. Социология конфликта / Здравомыслов А. Г. — М.: Аспект-пресс, 1996. — С. 318.

5. Кумова С. В. Политические аспекты этнических конфликтов в современной Европе. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dslib.net/polit-instituty/politicheskie-aspekty-jetnicheskih-konfliktov-v-sovremennoj-evrope.html>
6. Степанов Е. И. Конфликтология переходного периода: методологические, теоретические, технологические проблемы / Степанов Е. И. — Центр конфликтологии Института социологии РАН. — М., 1996. — С. 194.
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.litmir.net/br/?b=11594>
8. Шемякин Я. Г. Этнические конфликты: цивилизационный ракурс / Я. Г. Шемякин // Общественные науки и современность. — 1998. — № 4. — С. 51.

Статья поступила в редакцию 21.03.2014

Д. О. Автенюк

кафедра соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
кв. 130, буд. 9а, ЖМ «Радужний», Овідіопольський район,
Одеська область, 65036, Україна

**МІЖЕТНІЧНІ КОНФЛІКТИ НА РУБЕЖІ ХХ–ХХІ СТОЛІТЬ
(ДО МЕТОДОЛОГІЇ ПІДХОДУ)**

Резюме

Дану статтю присвячено проблемі визначення міжетнічних конфліктів, а також комплексному аналізу їх складових факторів. Розглядається сучасна ситуація в контексті системного вивчення причин міжетнічних конфліктів.

Ключові слова: сепаратизм, політичний конфлікт, конструйований конфлікт, поведінкові стратегії еліт та інших соціальних груп, ресурсний фактор у механізмі розгортання конфліктів.

D. A. Avtenyuk

Department of Sociology of Odessa National University I. I. Mechnikov,
Apt. 130, house 9a, residential area «Raduznyj» Ovidiopol district,
Odessa region, 65036, Ukraine

**ETHNIC CONFLICTS AT THE TURN OF XX–XXI CENTURY
(THE METHODOLOGY OF APPROACH)**

Summary

This article is devoted to the definition of ethnic conflicts, as well as the comprehensive analysis of their constituent factors. We consider the current situation in the context of a system of studying the causes of ethnic conflict.

Key words: separatism, political conflict, constituted conflict, behavioral strategies of elites and other social groups, resource factor in the mechanism of deployment conflicts.

УДК 316.45

Н. А. Кондратьева

кафедра политологии, факультет проблем информационного общества
Одесской национальной академии им. А. С. Попова
Украина, 65029, Одесса, ул. Кузнечная, 1
тел. +38 0972911086, itali86@yandex.ru

СООТНОШЕНИЕ ПЕРСОНАЛИСТСКОЙ И ГРУППОВОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

В данной статье представлено обоснование таких категорий, как персоналистская и групповая идентичности. Особое внимание обращено на то, что связь индивидуального и группового нельзя понимать упрощенно. Как персоналистская, так и групповая идентичность имеют специфические характерные черты как общего, так и частного порядка. А процессы, происходящие в Украине, усилили социальное многообразие, что усложнило проблему выбора идентификационных ориентиров.

Ключевые слова: идентичность, персоналистская идентичность, групповая идентичность, социализация.

Исследование персоналистской, групповой, коллективной идентичности приобрело особенную актуальность для современного украинского общества, так как Украина не только вовлечена в общемировые процессы глобализации, но и претерпевает собственные трансформации, которые стали источником изменений, смены или потери идентификационных ориентиров. Идентичность играет важную роль в жизни современного общества, данный термин активно используется в различных целях представителями политических, религиозных, общественных организаций для манипулирования, разжигания либо предотвращения конфликтов и противостояний. Использование идентичности в данном случае может быть ложным или внушаемым, что приводит в дальнейшем к нарушению идентификационных схем. В данном случае теоретико-методологическое изучение групповой и персоналистской идентичности является актуальным и востребованным на сегодняшний день.

Целью данной статьи является обоснование таких категорий, как персоналистская и групповая идентичность в условиях стремительно меняющегося общества, данная потребность возникает в связи с тем, что особенности идентификационных процессов и механизмов определения своего «Я» в структуре общественных отношений оказывают влияние на все аспекты жизнедеятельности индивида.

Как категория научного знания идентичность может рассматриваться в двух широких смыслах: с одной стороны, как сугубо личностная, персоналистская, а с другой — как коллективная или групповая, т. е. если идентификационная направленность социальной группы всегда социальна по своей сути, то идентификационная направленность отдельной личности

содержит в себе два аспекта — как социального, так и индивидуального характера. По нашему мнению, индивидуальная составляющая идентификационного процесса выражает по своей сути эмоциональную окраску, где переживания данной личности и проявляются в специфической форме поведения, присущей только этой личности, но и степень «социальности» определяется в том, что индивидуальная форма проявления идентификационных конструктов свойственна той или иной общности.

По мнению Н. А. Победы: «Идентичность включает в себя индивидуальные интересы и структуры интересов групп, с которыми она себя отождествляет. Но структуры интересов и структуры действия также не всегда согласуются. Они детерминируются дополнительно статусами и ролями, занимаемыми позициями и «предзаданностью» условий бытия в прошлом и настоящем» [1, с. 74]. Таким образом, идентичность — это не причастность к определенному кругу людей, а осознание причастности к идеям, ценностям, идеалам. Идентичность появляется в ходе развития и означает чувство принадлежности к какой-то целостной структуре, осознание человеком того, что он является частью этой структуры и занимает в ней определенное бесспорное положение. Идентичность помогает человеку реализовать основную потребность в самоактуализации, где неизменно проявляется способность к реорганизации своего персонального «Я» в зависимости не только от поведенческих составляющих, стратегий развития социальных отношений, но и от предполагаемых результатов данных взаимодействий личности и группы. А в группах, по мнению М. О. Шульги, образовавшихся на основе единства социокультурных ценностей их членов, именно идентичность определяет интересы личности. Следовательно, осознание личностью, как и группой, своего интереса входит в один комплекс с процессом самоидентификации, идентификации с группами и общностями. Без идентификации социальный субъект не может выявить свой интерес — ни личный, ни групповой. Идентифицировав себя определенным образом, социальный субъект тем самым принимает определенные ценности, социальные представления, образ мысли, а следовательно, и определенный образец социального поведения [2, с. 98].

В контексте анализа проблем идентичности большинство исследователей выделяют два основополагающих ее типа — индивидуальную и социальную. В нашей интерпретации мы используем термин персоналистская идентичность, так как становления собственного «Я», под которым принято понимать достаточно сложную структуру, выраженную в совокупности определенных категорий, таких как самосознание, сознание, потребности, ценности, интересы, проходит сложный процесс осознания, осмысления и принятия «себя», как отдельной автономной «персоны».

Разграничение понятий индивидуальной и социальной идентичности является условным, нашей целью не является противопоставление персоналистской и групповой идентичности, напротив, мы пытаемся найти закономерности взаимодействия двух систем идентичностей на общем уровне. Идентичность как явление группового, коллективного, массового характера имеет как общие черты с персоналистской идентичностью, так

вместе с тем и отличается от нее целым рядом особенностей. С одной стороны, групповая идентичность сохраняет в себе общие свойства идентификационных процессов — его когнитивный характер, многовариантность, динамичность. С другой стороны, в отличие от персоналистской идентичности, обусловленной почти в равной мере всей совокупностью биологических, физиологических, психологических и социальных факторов, групповая идентичность по своей природе оказывается гораздо в большей мере, чем индивидуальная, социально обусловленной. Групповая идентичность, прежде всего, продукт всей системы социальных (экономических, политических и духовных) отношений. Конечно, сознание личности, как индивидуальное, так и групповое, социально обусловлено, тем не менее, степень социальной детерминированности сознания индивида и социальной группы различна, следовательно, и степень социальной обусловленности индивидуальной и групповой идентичности различна.

Связь индивидуального и группового нельзя понимать упрощенно, хотя групповая идентичность и складывается из осознания причастности к данной группе отдельных людей, но оно не представляет собой простой механической суммы личностных идентичностей.

По мнению Г. Миненкова, «в литературе можно встретить выражение «социальная идентичность» как противоположность «индивидуальной идентичности». Однако оно является неточным, поскольку несоциальной идентичности не бывает. В строгом смысле слова идентичность принадлежит только личности. Но личность всегда включена, объективно/или субъективно, в те или иные сообщества, или коллективы. Фактически речь в данном случае идет о коллективной идентичности» [3]. Исходя из неоднородности структуры идентичности многие исследователи пытаются доказать, что социальная идентичность опережает в процессе своего становления личностную идентичность, с учетом того, что социальная идентичность понимается как нечто более объективное, чем личностная, поэтому более тесно связана с социальными реалиями. Но, тем не менее, некая дифференциация личностного и социального начинается уже после процесса индивидуализации и социализации индивида и, соответственно, происходит на фоне сформированного сознания.

Если же брать во внимание персоналистскую идентичность, то необходимо обратить внимание на тот факт, что глобализация и универсализация социальных, культурных, политических, экономических, а также частично религиозных институтов повлекла за собой обратные процессы, в нашем случае — индивидуализацию. В принципе личностного самоопределения на современном этапе лежат неограниченные возможности выбора. А. Аарнио писал о правдивости по отношению к идентичности, т. е. индивидуальная идентичность зависит от того, насколько правдивые идеи лежат в ее основе [4].

По нашему мнению, в каждом акте осмысления самого себя как субъекта постигается восприятие себя как «Я» неповторимое, уникальное и конкретное. Данное восприятие осуществляется в процессе осознания и принятия своего всеобъемлющего опыта, полученного в ходе социализа-

ции, т. е. предполагается тот факт, что становление образа «Я» складывается у индивида не сразу, а вырабатывается на протяжении всей жизни под воздействием многочисленных социальных фактов. И восприятие «себя» как части определенного сообщества либо группы, где осознание, осмысление и отождествление проходит в процессе взаимодействия и автономное «Я» замещается на коллективное «Мы». Но данный процесс осуществляется индивидом избирательно, основные принятые группой правила и нормы усваиваются индивидом в соответствии с направленностью его психофизических особенностей, способностью к коммуникативным актам, конкретными условиями жизнедеятельности, образом жизни. «Если мы рассмотрим структуру Я как включающую когнитивный, аффективный и оценочный аспект при существовании множества социальных ситуаций и позиций в различных полях, то эта структура Я должна рассматриваться как включающая множество концепций Я наряду с глобальным или объединенным взглядом на Я. Эти множественные Я-концепции и есть концепции, основанные на социальных позициях: это и есть социальная идентичность или взгляд субъекта на себя в определенной социальной позиции» [5, с. 9].

Так, идентичность выступает неким мотивом личностного отношения к социальной реальности. В личностном аспекте идентичность определяется в целях, потребностях, интересах, включает в себе критерии социального «существования» личности. Идентичность не только определяет личность отдельной единицы, но и ценностно ориентирует ее в жизненное пространство «Мы». И. Кон пишет: «кроме индивидуального «Я», существует коллективное, групповое «Мы». Желая подчеркнуть вторичность, производность индивидуального от коллективного, иногда говорят, что «Я» исторически производно и возникает на основе «МЫ». ...но применительно к местоимению «Я» данное суждение ошибочно... оппозиция «Я» — «не-Я» логически и исторически предшествует формированию «Мы» [6, с. 12].

При анализе идентичности Т. Парсонс полагал, что для построения внешних факторов соотношений все непосредственно начинается на внутреннем этапе, т. е. с идентификационного процесса как такового на индивидуальном уровне, личностный контекст выступает первичным регулятором социального взаимодействия индивидов. Эта связь подкрепляется взаимодействием, которое существует в институционально интегрированной ситуации между моральными моделями и эгоистическими элементами мотивации. Актора интересует достижение самых различных целей: гедонистического удовольствия, взаимной привязанности, признания или уважения со стороны других [7]. А Э. Фромм в своих работах видел в конфликте между персональной и социальной идентичностями конфликт между социальным характером и индивидуальной свободой [8, с. 281]. Но социальная база для обособления личностной идентичности и социальной идентичности как двух специфических форм возникает лишь в связи с появлением существенных различий в общественном положении индивидов и с формированием у них в связи с этим особых личных интересов, во многом не совпадающих с интересами общества. Анализируя теорию сим-

волического интеракционизма Дж. Мида, Х. Альбес обращает внимание на то, что в процессе принятия роли другого речь идет не только о социальном взаимодействии, но и об идентичности, так как в ней проясняется точка зрения и позиция другого человека по отношению к нам, так как мы применяем чужие точки зрения и позиции к самим себе [9, с. 27]. Это и определяет тот факт, что персоналистская и групповая идентичность соотносятся в зависимости от ситуации, где каждая из идентичностей берет на себя главенствующую роль в случае актуализации интересов (групповых или индивидуальных).

Персоналистская идентичность формируется в процессе социализации и в постоянных социальных взаимодействиях, в которых индивиды определяют и переопределяют себя на протяжении всей своей жизни. Т. Парсонс, используя термин «социализация», устанавливает основную функциональную проблему, связанную с отношениями социальной системы с системой личности, касается усвоения, развития и утверждения в ходе жизненного цикла адекватной мотивации участия в социально значимых и контролируемых образцах действия. Общество также должно использовать эти образцы, чтобы адекватно поощрять и вознаграждать своих членов, если оно желает воспроизводиться как система. Это отношение и есть «социализация», представляющая собой единый комплексный процесс, в рамках которого личность становится членом социетального сообщества и поддерживает этот статус [10, с. 7].

Как и персоналистская, так и групповая идентичность рассматривается в контексте социализации индивида, отражая свою смысловую нагрузку в последовательности осмысления принадлежности к определенной группе, в направленности действий, в ориентирах и стратегиях поведения. Поэтому в качестве условий самоопределения личности рассматривают социально значимые события, которые влияют на становление как образа «Я-личность», так и «Я-группа». Таким образом, социализация так или иначе сказывается на общественном сознании, определяя основные проблемы между взаимоотношением человека и общества. Так как в переломные периоды все проблемы в обществе имеют тенденции к усугублению и чаще всего накладываются на личность, имея специфическую окраску, и из общественных проблем модифицируются в индивидуальные. Этому способствует неумение личности адаптироваться к новым условиям и неспособность реструктурировать свое «Я» в современное «Мы». На сегодняшний день все этапы социализации отражают процесс переосмысления ценностных ориентаций и норм, сложившихся на предшествующих этапах развития украинского общества, а также усвоение новых норм и правил, соответствующих ожиданиям. Это процесс выработки и закрепления на личностном, групповом, поколенческом уровнях моделей предпочтительных взаимоотношений, где результатом успешной социализации выступает достижение устойчивого социального статуса и определенной социальной позиции в социуме.

По мнению П. К. Гречко, социализация призвана включать человека в общество, его ценностно-нормативные порядки и институционально-

ролевые практики, тогда как идентификация (идентичность) нацелена на приобщение индивида к той или иной человеческой общности, ее социально-коммуникативному миру [11].

На сегодняшний день как процесс социализации, так и процесс идентификации в основном проходит в условиях обмена, становится легитимным модель поведения, мотивированного ожидаемой полезностью, при этом обмен происходит между членами группы, имеющими различные статусные позиции и неравноценный доступ к благам. Г. Зиммель определяет это следующим образом: «в той мере, в какой отдельный человек отдается служению своей группе, он получает от нее форму и содержание своего собственного существа. Добровольно или не добровольно, но член малой группы сплавляет свои интересы с интересами совокупности, и, таким образом, не только они делаются его интересами, но и его интересы становятся ее интересами. Его природа сливается до известной степени с природой целого уже потому, что именно в смене многих поколений свойства постоянно приспособляются к интересам, и, таким образом, единство целей ведет к единству духовного и телесного существа» [12, с. 328]. Несовпадение идентификации с социальной группой или общностью предполагает формирование социальных предрассудков и стереотипов, тем самым чем сильнее идентификация со своей группой, тем значимее дифференциация этой группы в представлении индивида.

Персоналистская идентичность рассматривается как уникальность человека, проявляющаяся в его отличии от других членов группы, данная уникальность по своей природе дает возможность самоутвердиться и реализовать свой уникальный потенциал в различных социальных группах или сообществах. В этом случае повышается самооценка индивида в связи с положительным соответствием «своей» группы, и, наоборот, возникает чувство дискомфорта, или отрицательной идентичности в случае с индивидуальным несоответствием групповым правилам и установкам, либо низким признанием данной группы представителями других социальных групп и общества в целом. Структура и содержание персоналистской идентичности состоит из широкого набора компонентов, единиц самоопределения, среди которых главное место занимают телесный аспект, эмоциональные составляющие, поведение, воля, осознанное и неосознанное, саморефлексия, способ и характер видения внешнего мира, других субъектов и собственного «Я», способность к усвоению внешних влияний, способность реагировать на ситуацию индивидуально неповторимым путем, чувство целостной продолжительности своей жизни.

В своей работе С. А. Макеев подчеркивает, что извечная актуальность триады «Я», «Другой» и «Они» предполагает развертку идентификации индивидуальной и социальной. Для этого в теоретическую модель включены субъект («Я») со способностью к рефлексии и самоопределению, которые невозможны вне социально-психологического восприятия и понимания визави («Другого») и человеческого окружения («Они»), а также общество, обеспечивающее условный набор функционирующих стереотипов, социальных ролей, номинаций статуса, ценных образцов, требований

и правил поведения, прецедентов продуктивной адаптации индивидов в бытовом, профессиональном и групповом измерениях [13, с. 10].

Тогда как «образ Мы» связан с сопутствующей данной группе положительной или отрицательной оценкой как со стороны общества, так и самой группы, отношение индивида к собственной группе осуществляется через социальное сравнение ценностно-значимых качеств и характеристик своей и других групп, в результате сравнения устанавливаются некие критерии и рамки идентификационных ориентиров. В данном случае можно утверждать, что членство личности в группе связано с формированием определенной схемы, не только направленность от «Я» к «Мы» определяет степень принадлежности к группе, коллективу, общности, но и развитие и функционирование группы формируется под целенаправленным развитием персоналистской идентичности, тогда степень самоидентификации группы будет зависеть от самоидентификации ее членов.

В. А. Ядов утверждает, что социальная идентификация обусловлена глубинной потребностью личности в признании со стороны других, в групповой защите, но также в самореализации, ожиданием позитивной оценки со стороны «своих» — референтных групп и общностей. Идентификация с группами, общностями — результат не только межличностного, межгруппового взаимодействия, но также категоризации, осмысления непосредственных или опосредованных взаимоотношений между группами и общностями в доступных человеку понятиях [14]. Иначе говоря, групповая идентичность личности может принимать разные формы и выступать как идентификация с отличающимися по объему, содержанию, структуре и смыслу группами. Возникает иерархическая модель идентичностей, которую выстраивает сама личность, где ведущую роль занимает солидарность, служащая инструментом объединения группы, способом противопоставления данной группы другим и средством опознания «своих» и «чужих». По мнению Н. С. Горбатенко, трактовка социальной идентичности, прежде всего, основывается на межгрупповых различиях и межгрупповых отношениях (например, позитивная оценка своей группы в противоположность другим группам). Групповая идентификация более относится к внутригрупповым процессам: как члены одной и той же группы идентифицируются со своей группой и друг с другом вне связи с другими группами и их членами [15].

Таким образом, степень соотношения себя с определенной социальной общностью может трансформироваться как при определенных политических, культурных, социально-экономических условиях, так и внутренней направленности личности без преодоления «другого». Как личность, так и группа в зависимости от контекста идентичностей и относительности идентификационных границ может актуализировать на первый план разные формы идентификационных практик. В этом случае не существует единой идентичности, существуют только лишь культурные различия, жизненные стратегии, образы и ориентации, которые могут быть использованы в зависимости от ситуаций. Именно в процессе идентификации индивид признает те или иные признаки, свойства и показатели определенной груп-

пы своими собственными индивидуальными качествами и способностями, определяя тем самым степень отождествления с группой с помощью закрепления ценностных стандартов и образцов поведения данной группы на индивидуальном уровне. Объектами данного процесса могут выступать как отдельные члены социальной группы, так и определенные образцы поведения.

Список использованной литературы

1. Победа Н. А. Феномен идентичности: многообразие содержательных смыслов и стратегии научного поиска / Н. А. Победа // Вестник Одесского национального университета. — 2011. — Том 16, выпуск 10. — С. 70–82.
2. Шульга М. О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні / М. О. Шульга. — К.: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2011. — 448 с.
3. Миненков Г. Концепт идентичности: перспективы определения (часть II) [Электронный ресурс] / Г. Миненков. — Режим доступа: <http://belintellectuals.eu/discussions/?id=68.>>
4. Аарнио А. Кто мы? Проблемы социальной, культурной и правовой идентичности [Электронный ресурс] / А. Аарнио. — Режим доступа <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13621/02-Aarnio.pdf?sequence=1>
5. Социальная идентичность и изменение ценностного сознания в кризисном обществе / [отв. ред. Шматко Н. А.]. — М.: РАН, Институт социологии, 1992. — 70 с.
6. Кон. И. С. В поисках себя. Личность и ее самосознание / И. С. Кон. — М.: Политиздат, 1984. — 335 с.
7. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. — М.: Академический Проект, 2000. — 880 с.
8. Фромм Э. Психоанализ и этика / Э. Фромм. — М.: ООО «Издательство АСТ-ЛТД», 1998. — 568 с.
9. Абельс Х. Интеракция, идентичность, презентация. Введение в интерпретативную социологию / Х. Абельс: [пер. с нем. / науч. ред. Н. А. Головина, В. В. Козловский]. — СПб.: Алетейя, 2000. — 272 с.
10. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения / Т. Парсонс // THESIS. Весна 1993. — Т. 1. Вып. 2. — С. 94–122.
11. Гречко П. К. Личностная идентичность: перспективы и ресурсы конструирования [Электронный ресурс] / П. К. Гречко. — Режим доступа: <http://elibrary.ru/item.asp?id=17271975>
12. Зиммель Г. Избранное. Том 2. Созерцание жизни / Г. Зиммель. — М.: Юрист, 1996. — 607 с.
13. Социальные идентификации и идентичности / С. А. Макеев, С. Н. Оксамитная, Е. В. Швачко. — Киев: Ин-т социологии НАН Украины, 1996. — 185 с.
14. Ядов В. А. Социальная идентификация в кризисном обществе / В. А. Ядов // Социологический журнал. — 1994. — № 1. — С. 35–51.
15. Горбатенко Н. С. Отличительные особенности групповой и социальной идентичности [Электронный ресурс] / Н. С. Горбатенко. — Режим доступа: www.gramota.net/materials/1/2008/4-1/22.html

Статья поступила в редакцию 22.03.2014

Н. О. Кондратьєва

кафедра політології, факультет проблем інформаційного суспільства
Одеської національної академії ім. О. С. Попова
Україна, 65029, Одеса, вул. Ковальська, 1

**СПІВВІДНОШЕННЯ ПЕРСОНАЛІСТСЬКОЇ І ГРУПОВОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ**

Резюме

В цій статті представлено обґрунтування таких категорій, як персоналістська і групова ідентичності. Особлива увага звернена на те, що зв'язок індивідуального і групового не можна розуміти спрощено. Як персоналістська, так і групова ідентичність мають специфічні характерні риси як загального, так і приватного порядку. А процеси, що відбуваються в Україні, посилили соціальне різноманіття, що ускладнило проблему вибору ідентифікаційних орієнтирів.

Ключові слова: ідентичність, персоналістська ідентичність, групова ідентичність, соціалізація.

N. A. Kondrateva

department of political science,
Faculty of problems of informative society
of the Odesa national academy of Popova
Ukraine, 65029, Odesa of street Kyznechna, 1

CORRELATION OF PERSONALITY AND GROUP IDENTITY

Summary

In this article the ground of such categories is presented as personality and group to the identity. The special attention is turned on that connection individual and group it is impossible to understand simplified. Both personality and group identity have the specific personal touches of both general and private order. And processes what be going on in Ukraine strengthened a social variety, that complicated the problem of choice of identification reference-points.

Key words: identity personality dentity, group identity, socialization.

УДК 316.62:379.85:001.5

В. Г. Шпакова

аспірант кафедри соціології

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

к. 40, Французський бул., 24/26, Одеса-58, 65058, Україна

тел. (066) 2027210, e-mail: camila2112@mail.ru

МОДЕЛЬ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПОВЕДЕНИЯ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС

Проблема формирования туристического поведения становится весьма актуальной, позволяющей по-новому взглянуть на проблему мотивации потенциальных потребителей туристического продукта, что, в свою очередь, способствует развитию внутреннего туризма региона. В данной статье описаны существенные признаки понятия «поведение человека» в контексте современной социологии. Раскрывается сущность туристического поведения с позиций плюралистического подхода, представлены различные модели туристического поведения.

Ключевые слова: поведение человека, туристическое поведение, моделирование, модель туристического поведения.

В современной социологии для объяснения и познания сложных социальных фактов, явлений, к которым принадлежит и поведение человека, используют метод социального моделирования. В частности, В. И. Добреньков и А. И. Кравченко характеризуют модель поведения как сложное социокультурное явление, сравнивая её с художественным фильмом. Как фильм в целом состоит из отдельных кадров, так и модель поведения состоит из отдельных типов социального действия [1, с. 885]. Следовательно, для понимания сущности и механизмов туристического поведения человека целесообразно воспользоваться научным методом социального моделирования — методом познания социальных явлений и процессов посредством воспроизведения их характеристик на специально созданных для этого моделях. Модель-объект-заместитель, который при определенных условиях воспроизводит черты и характеристики оригинала как в предметном, так и в знаковом виде, в частности, в теоретических конструктах (абстрактном представлении теории). Примером последнего являются «идеальные типы» М. Вебера. Типология социальных действий М. Вебера включает четыре типа: целерациональное, ценностно рациональное, традиционное и аффективное поведение [2, с. 24]. Первый тип — целерациональное поведение, предполагающее свободный и осознанный выбор цели, например, продвижение по службе, покупка туристической услуги или иного товара, деловая встреча. Такое поведение обязательно свободное. Воля означает отсутствие какого-либо принуждения со стороны коллектива или толпы. Другая характеристика — ориентация на поведение других людей, предсказание его, использование такого предвидения, как

«способа» построения собственных действий. Действительно, с одной стороны, выбор путешествия как средства проведения свободного времени осуществляется человеком свободно. С другой стороны — место и время, стоимость туристических услуг, избираемых, ориентируются на их престижность, статусную значимость, моду и т. д. Другой тип — ценностно-рациональное поведение, базируется на сознательной ориентации или на вере в нравственные или религиозные идеалы. Идеалы ценятся выше за минутные цели, расчеты, желание выгоды. Деловой успех отходит на второй план. Человек может даже не интересоваться мнением окружения: осуждают они его или нет. Он думает только о высших ценностях, например, о спасении души или о выполнении обязанностей. С ними человек сравнивает свои поступки. Подобный тип туристического поведения присущ таким видам туризма, как паломничество, ностальгический туризм и т. д. Третий тип — традиционное поведение, которое нельзя даже назвать сознательным, потому что в его основе лежит «притупленная» реакция на привычные события. Оно реализуется по какой-то принятой схеме. Раздражителями выступают различные табу и запреты, нормы и правила, традиции и обычаи, которые передаются из поколения в поколение. Такими, например, являются, обычаи гостеприимства, существующие у всех народов, которых нужно автоматически, по привычке придерживаться. Примером такого туристического поведения может быть избрание путешествия человеком, который вырос в семье туристов, где путешествия с детских лет стали традиционной формой проведения отпуска. К такому типу поведения можно также отнести поведение человека, проводящего свой досуг в группе с определенными интересами туристического направления: туристическая секция, клуб туристов и др. Четвёртый тип — аффективное или реактивное поведение. Аффект — это искреннее волнение, которое перерастает в страсть, сильный искренний порыв. Аффект идёт изнутри, под его влиянием человек ведёт себя бессознательно. Будучи кратковременным эмоциональным состоянием, аффективное поведение не ориентировано на оценку других или сознательный выбор цели. Растерянность перед неожиданностью, чистосердечное возвышение и энтузиазм, раздражение от окружения, подавленное состояние и меланхолия — всё это аффективные формы поведения. Этот тип имеет место и в туристическом поведении, в частности, если решение о путешествии принимается под воздействием впечатлений и эмоций от рассказов друзей и родственников или под воздействием средств массовой коммуникации. Понятно, что сложность и полимотивационный характер туристического поведения требует синтезировать все четыре типа в целостную картину, образуя определённую модель туристического поведения, в частности, в виде теоретических конструкций — определённых концептов и теорий. Исходя из сложности и плюралистического характера влияния факторов на коммуникативное поведение человека, её социальная модель имеет характер не одного, а нескольких теоретических конструкций, каждый из которых объясняет и раскрывает те или иные характеристики объекта. Некоторые из этих теорий описывают наиболее общие закономерности и механизмы человеческого поведения.

Плюралистическая теория поведения человека П. О. Сорокина. Согласно ей поведение человека, в частности, туристического, обусловлено взаимодействием трёх групп факторов: космических, биологических и социально-психологических. Среди социально-психологических мотивов выделяют простые:

- 1) идеи, совокупность которых составляют знания и верования человека;
- 2) чувства-эмоции, присущие человеку и состоящие из переживаний боли или удовольствия, любви, ненависти, гнева, страха и т. д.;
- 3) стремление людей, что заключается в сознательной подготовке целей, связанных с самыми дорогими сторонами собственного «Я», и в желании осуществить эти цели.

Пусковые механизмы, запускающие эти «моторы» поведения, являются естественными потребностями для человека мыслить, переживать, хотеть. Все другие социально-психологические факторы считаются сложными, поскольку они представляют собой сочетание ряда простых социально-психологических факторов, или космических, биологических и социально-психологических факторов. Особенности влияния социально-психологических факторов на выбор путешествия как вида поведения, в отличие от космических и биологических раздражителей, воспринимаются человеком как ограничение свободы его поведения. А влияние социально-психологических факторов воспринимается как проявление свободы, как выявление устремлений собственного «Я», что является фокусом пересечения собственных идей, стремлений и чувств, то есть фокусом социально-психологических сил. Таким образом, рост влияния последних на туристическое поведение воспринимается как рост личностной свободы, как уменьшение зависимости от условий, посторонних и чужих личностному «Я». Вот почему социально-психологические раздражители туристического поведения кажутся такими, что освобождают. Этот субъективно неотвратимый факт во многом объясняет, почему, с одной стороны, так сильно влияют социально-психологические факторы (и способы массовой коммуникации в частности) на туристическое поведение людей. А с другой стороны, почему люди «не замечают» этого влияния. Ведь такое влияние воспринимается не как ограничение свободы, а как её рост, как своеобразное «освобождение» от внешних сил при выборе вида и времени путешествия. Системно-структурный подход к поведению человека (И. И. Хомич), поведение человека как открытой многоуровневой биопсихосоциальной системы рассматривается как непрерывный процесс обмена энергией и информацией. Следовательно, информация рассматривается как один из главных атрибутов жизни. При этом туристическое поведение рассматривается как важная атрибутивная характеристика обеспечения жизни человека. Таким образом, системная интеграция плюралистического подхода дает возможность уточнить роль коммуникационной составной в поведении человека, чётче понять механизмы и характеристики коммуникативного поведения. Модель коммуникативного поведения (В. П. Конечкая) объясняет коммуникативное поведение как такое, что мотивируется коммуникативной потребностью. Эта модель, как и две предыдущие, осно-

ывається на мотиваційних теоріях, згідно котрим любе поведєне чловека обусловлюється необхиднїстю удовлєтворити потреби. Так, в теорії П. Сорокіна такими потребами определєны важные для жєзнеобеспечєня потреби, як потреба мєслити, потреба в емоцїональних переживанїях и потреба в стрємленїях. В моделї поведєня И. И. Хомїча такої потребою являється потреба в обмєне с оєружающей средой енергїей и інформацией. Актуальные сейчас потреби в обмєне інформацией и мотивація соотвєтствующего коммуникативного поведєня наступає вследствие нарушенїя равновесїя по обмєну інформацией. В моделї В. П. Конєцкой коммуникативная потреба определєается устоячивой необхиднїстю індивїдов в обмєне смысловой и оєночной інформации с целью взаємодєєвїя в различных сферах своего существованїя и влїянїя друг на друга в условиях коммуникации различного типа [3, с. 67]. Понятно, что потреба в общєнии, как одна из важных относительно путешєєвїя, занимает видное место в системє мотивації туристического поведєня. Итак, модель В. П. Конєцкой может бїть привлєчена к інтеграцїонной теоретической полипарадїгмальной моделї исслєдованїя туристического поведєня. Адаптивно-соцїализационная модель туристического поведєня (М. П. Лукашевич) рассматривает туристическое поведєне как разновидность адаптивного поведєня, которое мотивируется актуализацией ориєнтированной потребности чловека на ответ появлєня новїзны в оєружающей среде. Ориєнтированные потребности заложєны в процесс саморегуляції поведєня для обеспечения адекватной оєнки изменений в жїзненной ситуаци и выбора на этой основе соотвєтствующей моделї поведєческого взаємодєєвїя с ситуацией. Ориєнтированные потребности имеют свою структуру, которая включает познавательные потребности, потребности в емоцїональном контактє [4, с. 25]. Каждая из составляющих ориєнтированных потребностей обусловлюєет соотвєтствующие виды адаптивного поведєня чловека. Так, под влїянїем познавательной потребности мотивируется стрємленїе к познанию непонятных індивїду явлєний. Потребности в емоцїональном контактє соотвєтствует регулирование поведєня чловека в зависимости от емоцїональных отношений других людей. Таким образом, реализация ориєнтированных потребностей мотивирует такое поведєне чловека, которое направлено на исслєдование и анализ новой ситуаци оєружения, которое складывается не только с учетом предметных соотношений, но и емоцїональных оєнок других людей, а также соотношения с совокупностью общєственных ценностей. В результате возникает возможность не только констатировать события, но и предвидеть, планировать их. Завершающим этапом и результатом мотивації адаптивного поведєня является формирование цели дєятельности и программы с её реализацией. Мотивация адаптивного поведєня происходит по такой схеме. Изменения в оєружающей природной или соцїальной среде, касающиеся конкретного чловека, создают элемент новїзны ситуаци, который является источником возникновєня в ней ориєнтированных потребностей. Под влїянїем последних осуществлє-

вляється мотивація її поведіння, направленою на задоволення орієнтованих потребностей, формуються в свідомості мета і програма цього поведіння. Метою поведінки стає досягнення адекватної оцінки змін оточуючого середовища і нової ситуації в цілому, визначення значимості цих змін для себе і для успішного взаємодія з оточенням, необхідності його корекцій, шляхів реалізації. Програма поведінки включає в себе вивчення і аналіз інформації про зміни, розширення для цього рівня емоційних контактів, співвідношення особистих інтересів і цінностей з суцільною значимістю і цінностями змін. Нетрудно зрозуміти, що описаний процес повністю застосовується для опису туристичного поведіння. Адже в умовах глобалізаційних впливів, масштаби і простір ситуацій оточуючого середовища, які є важливими для людей в різних країнах світу, динамічно розповсюджуються. Відповідно, розширюється стимулююче простір і масштаби важливої новизни, що може викликати актуалізацію адаптивної потреби. А можливість її задоволення потребує подорожі в достатньо віддалені регіони, щоб, очевидно, при особистій участі оцінити цю новизну, визначити значимість цих змін не за інформацією ЗМІ (яка нерідко формує декілька спотворене уявлення про події), а за отриманою інформацією власноручно. Відповідно, запусковий механізм туристичного поведінки в відповідності з цією концепцією є орієнтованим на основні потреби людини в відповідь на появу новизни в оточуючому середовищі, які людина визначає, як важливі для себе. Модель побудована на основі двох парадигм: екоантропологічної і семиосоціопсихологічної (Т. М. Дридзе). Туристичне поведіння, яке розуміється як вид комунікативного поведіння, згідно з цією моделлю може розглядатися як механізм інтерактивного обміну людиною з її природним, культурним і соціальним оточенням, яке виникає в подальшій соціокультурній ситуації. Движущою силою такого поведіння виступають інтенції взаємодія, які лежать в основі зародження, становлення і розповсюдження зразків поведінки, спілкування і взаємодія людей з усіма елементами їх життєвої ситуації. Взаємодію передіє «проігравання» в людському уявленні цієї ситуації текстової діяльності — перебору комунікативно-пізнавальних програм, в результаті чого з'являється модель конкретної життєвої ситуації як сукупності важливих, тобто «втянутих» в орбіту життєдіяльності людини подій і обставин, здійснюють безпосереднє або опосередковане вплив на його світогляд і поведінку в кожному конкретному періоді життєвого циклу [4, с. 18]. Особливістю цієї моделі є привертання уваги до пояснення будь-якого, зокрема, туристичного, поведінки текстової діяльності. Тексти, визначені зразки (образи), стереотипи поведінки людей в тій чи іншій життєвій ситуації, сприяють включенню їх в орбіту текстової діяльності, відповідно, створення умовної моделі взаємодія людей в конкретній життєвій

ной ситуации. Интегрируя рассмотренные подходы относительно моделирования туристического поведения человека и привлекая их к созданию обобщенной модели, можно представить её в таком виде. Потребность человека в непрерывном обмене энергией и информацией реализуется путём переживания ней непрерывной последовательности конкретных жизненных ситуаций, необходимость оценки которых актуализирует ориентированную потребность в сочетании с потребностью осмысления этой ситуации и создания в сознании человека мысленной модели ситуации. Для этого в процессе текстовой деятельности происходит мысленный «обзор» набора текстов, тех, которые есть в памяти человека, так и тех, которые возможно получить через текстовый диалог с носителями нужной информации. Сформированная в процессе диалога модель конкретной жизненной ситуации становится основой для разработки программы взаимодействия человека с этой ситуацией. Эта программа реализуется в процессе поведения относительно продолжения «метаболизма», в частности, в туристическом поведении. Таким образом, туристическое поведение является неотъемлемой составляющей жизнедеятельности человека, одним из важных условий и механизмов сохранения и воспроизводства как жизни человека, так и человечества в целом. Доминирование той или другой парадигмы в интеграционной модели туристического поведения обуславливается конкретной ситуацией, совокупностью природных и социально-психологических условий, в которых происходит туристическая деятельность.

Список использованной литературы

1. Добренъков В. И., Кравченко А. И. Фундаментальная социология: В 15 т. Т. 8: Социализация и образование / Владимир Иванович Добренъков // ИНФРА-М. — М., 2005. — С. 882–911.
2. Weber M. Economy and Society/Max Weber // Vol. I. — Berkeley, 1978. — P. 24–25.
3. Конечкая В. П. Социология коммуникации /В. П. Конечкая // МУБИУ. — М., 1977. — С. 170.
4. Лукашевич Н. П. Производственная адаптация молодёжи: сущность, функции, управление / Н. П. Лукашевич // УСХЛ. — К., 1990. — С. 24–26.
5. Дридзе Т. М. Социальная коммуникация и социальное управление в экوانтропоцентрической и семисоциопсихологической парадигмах: В 2 кн. Кн. 1 / Т. М. Дридзе. — М.: Изд-во Института социологии РАН, 2000. — С. 16–23.

Статья поступила в редакцию 20.03.2014

В. Г. Шпакова

кафедра соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
к. 40, Французький бульвар, 24/26, Одеса-58, 65058, Україна

МОДЕЛЬ ТУРИСТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Резюме

Проблема формування туристичної поведінки стає вельми актуальною, дозволяє по-новому поглянути на проблему мотивації потенційних споживачів туристичного продукту, що, в свою чергу, сприяє розвитку внутрішнього туризму регіону. У даній статті описані сутнісні ознаки поняття «поведінка людини» в контексті сучасної соціології. Розкривається сутність туристичної поведінки з позицій плюралістичного підходу, представлені різні моделі туристичної поведінки.

Ключові слова: поведінка людини, туристична поведінка, моделювання, модель туристичної поведінки.

V. G. Shpakova

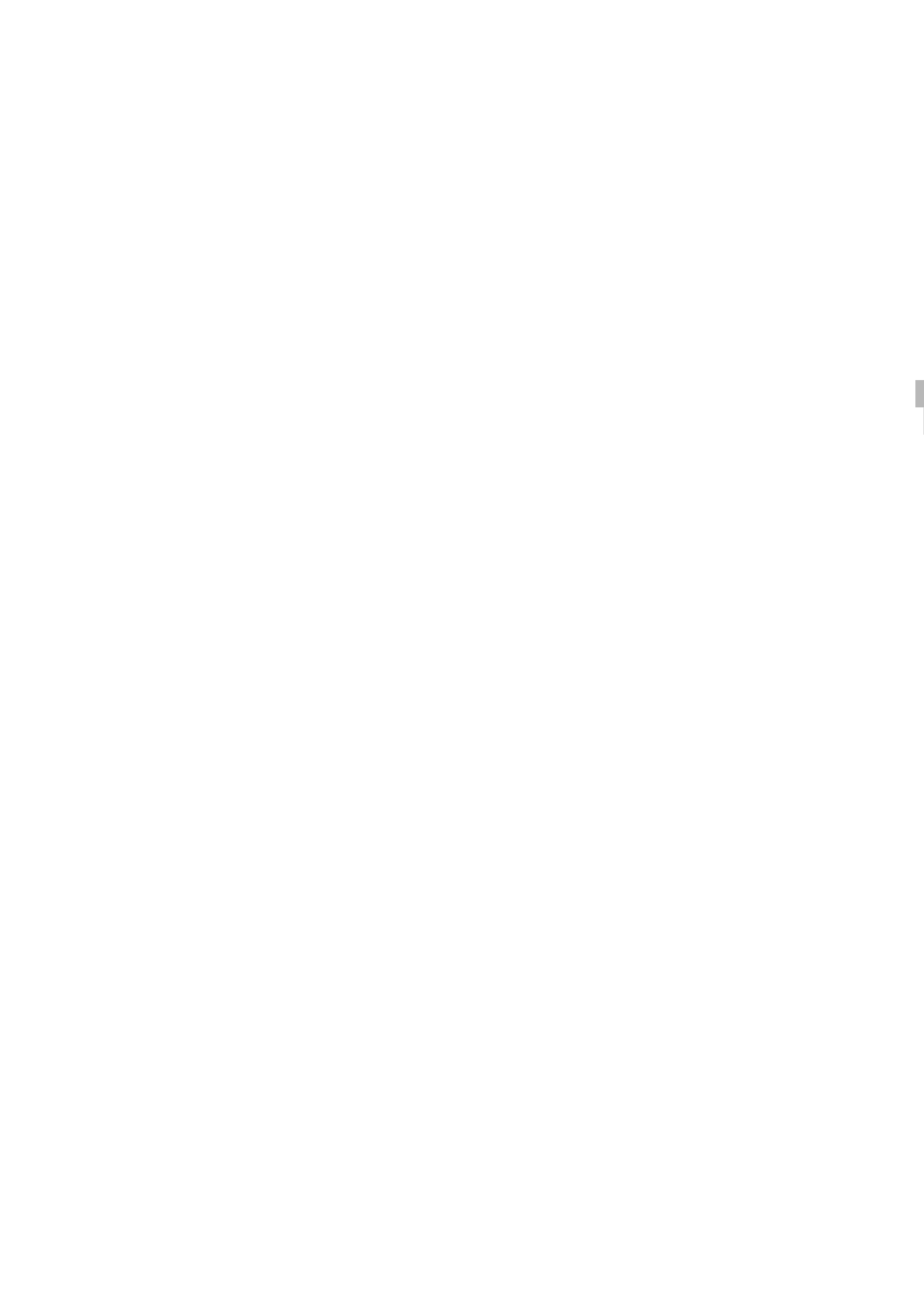
Sociology Department of the Institute of Social Sciences
Odessa I. I. Mechnikov National University
24/26 Frantsuzky Bulvar, room 40, Odessa, 65058, Ukraine

THE MODEL OF TOURIST BEHAVIOUR: SOCIOLOGICAL DISCOURS

Summary

The problem of formation tourist behaviour is a very topical, creating a new look at the problem of the motivation of potential consumers of tourist product, which, in turn, contributes to the development of domestic tourism in the region. This article describes the essential features of the concept of «human behavior» in the context of contemporary sociology. The essence of tourist behaviour is a pluralistic approach, describes various models of tourist behaviour.

Key words: human behavior, tourist behavior, modeling, model tourist behavior.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ
ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
І СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА

УДК 316.285-Теорія конфлікту

Т. В. Білецька

канд. соц. наук, доцент кафедри політології і соціології
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
історичний факультет, кафедра політології і соціології
пров. Загородній, 6, м. Кам'янець-Подільський,
Хмельницька область, 32300
тел. 0974575599, bitavi_21@mail.ru

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Автор статті розкриває специфічні риси, властиві сучасним соціальним конфліктам, шляхом аналізу новітніх концепцій та теорій, сформованих світовими та вітчизняними соціологами. Акцентує увагу на зміні характеру, динаміки, особливостей прояву, меж сучасних конфліктів та залучення до них нових соціальних суб'єктів.

Ключові слова: глобалізація, постмодерне суспільство, соціальний конфлікт, суб'єкти конфлікту, трансформація.

Базовою характеристикою сучасності є глобалізація, одним із наслідків якої стало посилення конфліктності у різних соціальних сферах. Як світовий процес і суспільне явище, сучасна глобалізація породжена цілою низкою чинників технічної, суспільно-політичної еволюції та інформаційної революції.

По-перше, технічний прогрес у галузі комунікацій та інформаційних технологій докорінно змінив інфраструктуру зв'язків усіх рівнів. Вирішальна роль тут належить таким інноваціям, як телефакс, супутниковий зв'язок, комп'ютер і особливо Інтернет. По-друге, економічна лібералізація зумовила розвиток вглиб і вшир інститутів вільного ринку у всьому світі. По-третє, економічна інтеграція змінила функції міждержавних кордонів (звела їх до ролі адміністративних), усунула ще донедавна численні митні бар'єри і відкрила шляхи для потужних міжнародних товарних і фінансових потоків [1; 283–284].

Трансформація усіх сфер суспільства призвела до кризи традиційних норм, цінностей, моралі, практично дезорієнтувала людину в навколишньому просторі, що, безумовно, позначилося на характері соціальних конфліктів і внесло нові аспекти в їх дослідження. Вважаємо за доцільне відстежити ці зміни через оцінку сучасних концепцій та теорій, присвячених конфліктним протистоянням.

Новітні підходи у вивченні соціальної конфліктності можна виокремити в декілька груп:

– теорії трансформації, тобто концепції або окремі ідеї Е. Тоффлера, Р. Арона, Ф. Фукуями, які часто асоціюються з новими стадіями суспільного розвитку: «постіндустріальне», «постмодерне», «інформаційне» суспільство;

– концепції та окремі оцінки соціальних перетворень у Східній Європі та пострадянському просторі Р. Дарендорфа, Ю. Гантінгтона, З. Бжезинського, А. Турена;

– окремі ідеї, що розкривають конфліктологічний бік трансформаційних процесів в Україні та Росії (Є. Головаха, О. Стегній, Н. Паніна, В. Дмитрієв, Є. Степанов, Л. Ніковська тощо) [2; 211–240]. Коротко зупинимося на найбільш цікавих аспектах поглядів окремих представників кожної із груп.

Так, аналізуючи зміни, що відбулися в світі на початку ХХІ ст., Ф. Фукуяма вказує на поширення інформації та її вплив на характер розвитку суспільств. Останні, на його думку, якщо вибудовані навколо інформації, більш схильні продукувати дві вельми поціновувані сучасною демократією речі — свободу і рівність [3; 10]. До того ж контроль над інформацією стає одним із дієвих засобів, за допомогою яких різні індивіди прагнуть максимально збільшити свою владу [3; 214].

Основою суспільства, розмірковує Ф. Фукуяма, є соціальний капітал: певний набір неофіційних вартостей чи норм, які є спільними для членів групи і дозволяють їм взаємодіяти. При цьому кожному суспільству властивий свій певний запас соціального капіталу, а реальні відмінності між суспільствами визначаються наявним у них «радіусом довіри» — суспільними нормами, такими як: чесність, взаємність, що приймаються більшістю членів даного суспільства [3; 23–24]. Соціальний капітал виступає фактором, що об'єднує у формуванні соціальних зв'язків і відносин. Водночас специфікою суспільств ХХІ ст. є зростаючий індивідуалізм, який починає непомітно перевтілюватись з гордої незалежності вільних людей у замкнений егоїзм, де крайнє перебільшення особистої свободи без уваги до обов'язків стосовно інших стає визначальним для особистості.

Підсумовуючи свої роздуми щодо майбутнього, Ф. Фукуяма вводить поняття Великого краху суспільства і вказує його ознаки: зростання злочинності і соціальних негараздів, занепад сім'ї та родинних зв'язків, зниження рівня довіри у стосунках між людьми [3; 10].

Про суттєві корекції у розвитку суспільства ХХІ ст. наголошує і Е. Тоффлер. Він зазначає, що наслідками перетворень є зміни стиля життя, звичок людей, і ці зміни не завжди відбуваються паралельно з процесами економічного зростання. Навпаки, у великих мас населення спостерігаються приступи консервативної реакції і небажання змін. Останнє вдало використовується для маніпуляції з боку політичних сил, ЗМІ тощо. Хоча найглибші в людській історії метаморфози влади ще попереду, уже сьогодні вона є основним джерелом сучасних конфліктів. І якщо більшість із нас сприймає боротьбу за владу через призму боротьби між політиками, то, на думку Е. Тоффлера, в дійсності маємо владу бюрократів. Саме останні, а не демократично обрані урядові особи, забезпечують роботу всіх урядів і формують більшість рішень. Невидима сила партій бюрократів є тотальною. За таких обставин політичні лідери повинні прагнути відібрати владу у них, але відбувається зворотній процес. Політики, фіксуючи, що вирішення проблем стає все важчим, часто впадають у спокою вжити

надзвичайних екстрених заходів, екстрені міри і створюють різного роду спеціальні комісії — «царьків», «секретні команди» і доручають їм діяти. Відповідно, у період переходу від масової до мозаїчної демократії можна очікувати загострення боротьби між політиками і бюрократами за управління системою [4; 307–315].

При цьому Е. Тоффлер зауважує, що небезпечними для суспільства є як надмірна, так і недостатня концентрація влади. Влада, дана уряду, повинна бути достатньою для забезпечення захисту від реальної (не уявної) зовнішньої загрози, а також для мінімуму внутрішнього порядку і добрих взаємин. Такий рівень порядку необхідний суспільству, а тому є морально виправданим.

Аналізуючи соціальну структуру сучасних суспільств, Е. Тоффлер відстежує зміни, що відбулися в ній: замість високо стратифікованого суспільства з'явилося конфігуративне суспільство, де тисячі меншин формують абсолютно нові суспільні групи. Особливо він вирізняє так звані «нижчі верстви суспільства». Е. Тоффлер пише: «Бідність — це не лише образа і приниження багатого суспільства, але й загроза миру в суспільстві, і демократії також. Було б найвним вважати, що всі, хто відноситься до нижчих прошарків суспільства — це «жертви» суспільства чи безробіття, більшість із них опинились тут за інших причин» [4; 443]. Люди, які не встигли відреагувати і пристосуватися до нових умов, опинилися за бортом суспільства, і їх кількість є доволі значною. Отже, має місце не класичний класовий, а інформаційний, культурний, професійний розподіл, при цьому масове безробіття створює прецеденти для відкритих, некерованих конфліктів.

Як відзначають вітчизняні соціологи О. Іваненко та В. Казаков, у позиції Е. Тоффлера на перший погляд немає нічого методологічно суттєвого, водночас вельми важливим є те, що він наголошує на можливості насилля у постіндустріальному суспільстві, де його не має бути.

Стосовно конфліктної ситуації в Україні це означає, що в постіндустріальних секторах її економіки існує ймовірність гострих соціальних конфліктів, в яких можуть брати участь збанкрутілі підприємці, незадоволені тотальним пресингом з боку державного контролю або експансії бюрократії, бізнесмени, звільнені менеджери тощо. Тобто йдеться про можливість виникнення нових несподіваних і непередбачуваних форм соціальних конфліктів, які багато в чому визначатимуться особистістю, її творчим потенціалом, психологічним станом, рівнем незадоволення, усвідомленням людиною справедливості і несправедливості, які часто можуть трансформуватися в злочинну поведінку [2; 215–216].

Отже, Ф. Фукуяма і Е. Тоффлер підкреслюють одну із особливостей сучасних соціальних конфліктів, їх індивідуалізацію і наголошують, що в основі більшості із них — боротьба за владу.

Про якісно нові соціальні конфлікти ведуть мову і дослідники трансформаційних соціальних перетворень З. Бжезинський, Р. Дарендорф, А. Турен. Так, З. Бжезинський зауважує, що в суспільстві XXI ст. на зміну економічній нерівності формується нерівність в органічних умовах життя

людей, що призведе в майбутньому до більшої поляризації світу з точки зору прибутків. При цьому він наголошує, що основні питання, які стосуються соціального устрою суспільства, ще не вирішені. Серед них — реалізація базового консенсусу в контексті демократії і прав людини як відправного пункту політичної організації, що опирається на вільний ринок і приватне підприємництво. Поки що цей взаємозв'язок носить здебільшого ритуальний характер, що за умов відсутності у людей елементарних умов існування призводить до їх відчуження від політики або схильності до силових методів боротьби. Як відомо, ні те, ні інше не має нічого спільного з істинною демократією [5; 8].

Проблему відчуження та масової депресивності розглядає і Р. Дарендорф. Світ XXI ст. він називає «світом без опори», в якому ми переживаємо розпад права і порядку. Подвійний процес, що відбувається навколо нас і, можливо, навіть в нас самих, має назву глокалізації, тобто одночасного поєднання глобалізації (як фактора ззовні) і локалізації — як бажання людини до власного невеличкого приватного простору і усамітнення [6; 27–28].

Розмірковуючи над природою сучасних конфліктів, Р. Дарендорф зауважує, що вони пов'язані із життєвими шансами людей. Шанси є дещо більшими, ніж передумови до дій, і все ж меншими, ніж факти цих дій, водночас саме вони генерують конфлікти у соціумі.

У своїй роботі «Життєві шанси» Р. Дарендорф визначає їх як функції опцій і лігатур. При цьому опції — це подані в соціальних структурах можливості вибору альтернативи діяльності, окремі специфічні комбінації прав і їх забезпечення [7; 34], а лігатури — глибокі зв'язки, наявність яких надає сенс вибору, які об'єднують суспільства і утримують їх разом. Лігатури виникають не одразу, оскільки потребують часу на свій розвиток, до того ж вони мають укорінитися в людях і суспільствах.

Необхідними умовами об'єднання суспільства, які властиві лігатурам, виступають право, порядок та система цінностей. Ефективна цінність правових норм, відсутність жодних правових «оазисів» (тіньової економіки, злочинності) є запорукою успішного суспільства. Особливу роль при цьому відіграють цінності, стверджує Р. Дарендорф.

Характерними рисами сучасних соціальних конфліктів, за Р. Дарендорфом, є зміни джерел конфліктного протистояння: хоча класовий конфлікт відійшов у минуле, в основі соціальних конфліктів залишилася нерівність між людьми. Остання може бути двох видів: якісною (політичною) і кількісною (економічною). Аналізуючи причини відсутності акцій протесту представників «соціально виключеного» прошарку суспільства, він підкреслює їх індивідуальний, аполітичний характер та називає чотири рівні соціального виключення: зубожіння або відсутність можливості достатнього доходу чи засобів до існування; виключення з ринку праці, із сфери надання послуг, із суспільних відносин загалом [6; 62]. Представникам цього соціального прошарку не вистачає надії на успіх, для них є нестерпним відчуття суспільної незатребуваності, вони добре усвідомлюють, що клас більшості волів би радше їх повного зникнення, ніж необхідного соціального захисту, тому вони ігнорують норми і цінності офіційного суспільства.

Такий стан є аномією, що розглядається Р. Дарендорфом як одна із форм сучасного соціального конфлікту. Вона охоплює всі сфери життя соціуму і проявляється у різних формах: від знущання над дітьми, подружнього згвалтування до ухилення від сплати податків. Люди не відчують себе затребуваними в суспільстві, зменшується довіра до влади, наслідки цих процесів є для суспільства вкрай негативними: від загострення агресивності і рівня екстремізму до формування передумов появи авторитарних чи диктаторських режимів [7; 217].

Нові соціальні конфлікти стали предметом вивчення А. Турена. У праці «Повернення людини діючої. Нарис соціології» [8] він визначає загальні положення, що формують природу соціальних конфліктів у новому суспільстві.

По-перше, це проникнення конфліктів в усі сфери постіндустріального суспільства, навіть у ті, які раніше були замкненими від них: сім'я, виховання, сексуальні відносини. Таке поширення конфліктів суттєво послаблює роль інтелігенції як сукупності освічених людей, що виступають посередниками між політичною системою і прошарками населення, виключеними з неї. При цьому конфлікт не пов'язаний з деякою фундаментальною галуззю соціальної дійсності чи інфраструктурою суспільства, особливо із працею, він повсюдний, оскільки сьогодні розбіжності продуктивного і непродуктивного розмежування ідеологічної, економічної, політичної сфер соціуму не є актуальними.

По-друге, це тенденція до мінімізації, а відтак і до стирання меж між конфліктами і маргінальними чи девіантними формами поведінки. Це суттєво змінює звичний образ соціальних конфліктів і ускладнює їх діагностику. «Стає дедалі важчим відстежити безпосередньо «чисті» фундаментальні конфлікти. Все змішується тепер — маргінальність і експлуатація, захист минулого і вимоги відносно майбутнього, зазначає А. Турен, — сьогодні нам пропонують образ безликого центрального апарату, який тримає під своїм контролем, крім «класу службовців», мовчазну більшість і проектує навколо неї певну кількість меншин, виключених із цілого, позбавлених привілеїв і навіть відторгнених» [8; 147–152].

При цьому зникає найбільш значима функція конфліктів — класові конфлікти не виступають більше інструментами історичних змін. Це відбувається тому, що відкидаються концепції історизму і еволюціонізму, опозиція не створює нових утопій, нових ідеалів майбутнього, не формулює нових цілей і цінностей [9; 158].

Отже, автори розглянутих вище теорій фокусують увагу на змінах, що відбуваються в сучасних суспільствах і здійснюють вплив на характер соціальних конфліктів. Передусім мова йде про їх тотальність, всезагальність, поширеність, водночас стихійність і неорганізованість. Зникає класичний класовий конфлікт, натомість приходять новий, для якого характерними рисами є індивідуалізація, деінституціоналізація, а основними суб'єктами, з одного боку, ті, хто володіє реальною владою у суспільстві або прагнуть найближчим часом нею заволодіти і представники «нижчого класу», маргінали, інші соціальні групи, які не змогли адекватно зреагувати на зміни, що відбулися в суспільстві, викинуті з нього.

Узагальнюючи ці ідеї, можемо висловити міркування про існування в сучасних суспільствах (і українському в т. ч.) доволі значної за чисельністю соціальної групи, представники якої в силу різних обставин «випали» із класу більшості і відчувають у зв'язку з цим певний дискомфорт, агресію, наслідками чого в майбутньому можуть стати відкриті, швидше за все не прогнозовані, стихійні конфлікти.

Окремий блок досліджень формують висновки вітчизняних і російських науковців, що аналізують конфлікти через трансформаційні процеси. У першу чергу вони зауважують на відсутності розвинутої конфліктологічної теорії, здатної відстежити специфіку трансформаційних змін в умовах посткомуністичних суспільств і наголошують на необхідності переходу від загально-теоретичних досліджень до прикладних аспектів, зокрема, конфліктологічного моніторингу.

Приховане основне джерело соціального вибуху в суспільствах перехідного типу криється, на думку Є. Головахи та Н. Паніної, в конфлікті старих і нових еліт. Причину ж відсутності відкритих соціальних конфліктів дослідники вбачають у становленні «інституціональної гіпервартісності» українського суспільства, що ґрунтується на згоді людей жити в такому інституціональному просторі, де діють і старі, і нові інститути, що забезпечують своїм суперечливим існуванням наявність усіх необхідних для соціальної інтеграції і стабільності атрибутів інституціональності [10; 40–43].

Є. Головаха погоджується з позицією Р. Дарендорфа щодо поширення аномічних настроїв і підкреслює зростання масового відчуження, пасивності, соціопатій, амбівалентності у сприйнятті оточуючої дійсності у масовій свідомості українців [11].

На ряд специфічних рис, властивих соціальним конфліктам у країнах пострадянського простору, вказують російські дослідники Л. Беляєва, А. Дмитрієв, Т. Заславська, Л. Ніковська. Так, основне їх джерело вони вбачають у структурних суперечностях між великими соціальними групами, а також прошарками, що знаходяться на найнижчих позиціях у суспільстві. Аналіз характеру цих суперечностей дозволяє дослідникам зробити висновок, що в Росії відбулася реставрація капіталізму, до того ж у досить специфічній формі, який зазвичай інтерпретують як «номенклатурний» чи «бюрократичний». При цьому панує положення в суспільстві належить державній бюрократії в союзі з великим капіталом, який заволодів основними засобами виробництва. Виходячи із цього вони фіксують суперечності двох типів, що є основою соціальних конфліктів в межах сучасної Росії — всередині нового пануючого класу (т. зв. бюрократія); та між ним і сукупністю людей найманої праці, що складають основну масу населення [12; 25].

Іншою суттєвою особливістю сучасних соціально-політичних конфліктів, на думку російських соціологів, є майже завжди присутній міжнародний вимір більшої із них. Так, пряме чи опосередковане втручання іноземних держав, активність іноземних недержавних акторів (наприклад, у вигляді спонсорів), втручання за власною ініціативою впливових міжнародних організацій частково корегують їх протікання [13; 186].

Акцентується також увага на зміні інструментів і методів боротьби в умовах соціальних конфліктів. В першу чергу це пов'язано із залученістю у конфлікт великої кількості людей, так звана тоталізація конфлікту, про яку згадували Р. Дарендорф, Е. Тофлер, А. Турен. У контексті останнього значиму роль відіграють ЗМІ і засоби масової комунікації, діяльність яких часто суттєво впливає на сприйняття, та й почасти сам характер конфлікту.

Досить продуктивною, на наш погляд, є позиція ряду науковців щодо ускладнення природи соціальних конфліктів, що протікають в умовах трансформаційних змін. Так, В. Якимець та Л. Ніковська наголошують, що різнотипові конфлікти за цих обставин стимулюють і взаємодоповнюють один одного. В контексті цього вони вводять поняття складнозмістового конфлікту (СЗК) і зауважують, що сьогодні доречно вивчати не окремі конфлікти, а простір СЗК, який формується шляхом перехрещення різнотипових моноконфліктів — політичних, економічних, соціокультурних тощо [14; 77].

Підсумовуюче вищевикладене, іще раз відстежимо риси, властиві сучасним соціальним конфліктам: поширеність в усі без виключення сфери соціуму, розмитість меж, сторін конфлікту, індивідуалізація та деінституціоналізація конфліктного протистояння.

Список використаної літератури

1. Газін В. П. Актуальні проблеми сучасності: історія, світова політика. Монографія / В. П. Газін — К.: Видавничий дім «Слово», 2009. — 424 с.
2. Суспільна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід / за ред. В. В. Танчера, В. П. Степаненка. — К.: Інститут соціології НАН України, 2004. — 244 с.
3. Фукуяма Френсис Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку / пер. з англ. В. Дмитрука. — Львів: Кальварія, 2005. — 380 с.
4. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: Пер. с англ. В. В. Белокосков, К. Ю. Бурмистров и др. / Э. Тоффлер. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. — 669 с.
5. Бжезинский З. Соединенные Штаты превыше всего (международные последствия 1989 года) / З. Бжезинский // Независимая газета. — 1999. — 24 ноября — С. 8.
6. Дарендорф Р. У поисках нового устрою: Лекції на тему політики свободи у ХХІ ст. / пер. з нім. А. Орган. — К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2006. — 109 с.
7. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт: Очерк политики свободы / Р. Дарендорф; пер. с нем. Л. Ю. Пантиной. — М.: РОССПЭН, 2002. — 288 с.
8. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / пер. с фр. Е. А. Самарской. — М.: Научный мир, 1998. — 205 с.
9. Казаков В. Концепція нового соціального конфлікту Алана Турена / Валерій Казаков // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2008. — № 3. — С. 151-168.
10. Головаха Є., Паніна Н. Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до «Помаранчевої революції» / Євген Головаха, Наталія Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2006. — № 3. — С. 32-51.
11. Головаха Є. І. Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні / Є. І. Головаха. — К.: Наукова думка, 1997. — 156 с.
12. Дмитриев А. В. Социальный конфликт: общее и особенное / А. В. Дмитриев. — М.: Гардарики, 2002. — 526 с.
13. Барышников Д. Н. Конфликты и мировая политика: учебное пособие / Д. Н. Барышников. — М.: АСТ: АСТ МОСКВА: Восток-Запад, 2008. — 384 с.
14. Якимець В. Н., Ніковська Л. І. Сложносоставные конфликты — атрибут постсоциалистической трансформации / В. Н. Якимець, Л. И. Никовская // Социология конфликта. — 2005. — № 3. — С. 77-90.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2014

Т. В. Билецкая

Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко
Кафедра политологии и социологии, исторический факультет
ул. Татарская, 14, г. Каменец-Подольский, Хмельницкая обл., 32300

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНАЛИЗА СОЦИАЛЬНЫХ
КОНФЛИКТОВ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ
ПРЕОБРАЗОВАНИЙ**

Резюме

Автор статьи раскрывает черты, свойственные современным социальным конфликтам, путем анализа новейших концепций и теорий, представленных мировыми и отечественными учеными. Акцентирует внимание на изменении характера, динамики, источниках, особенностях проявления, пределах современных конфликтов и вовлечения в них новых социальных субъектов.

Ключевые слова: глобализация, трансформация, социальный конфликт, субъекты конфликта, постмодерное общество.

Tetyana Biletska

Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohijenko
Historical Department, Tatarska 14 str.
Kamianets-Podilskyi, Khmelnistka obl., 32300

**THEORETICAL ASPECTS OF THE ANALYSIS OF SOCIAL
CONFLICTS IN TERMS OF GLOBALIZATION CHANGES**

Summary

The author reveals the specific features which belong to modern social conflicts through analysis of the latest concepts and theories generated by global and domestic sociologists. The author emphasizes changes of character's nature, dynamics, characteristics of manifestation, the boundaries of modern conflicts and involvement new social individuals.

Key words: globalization, transformation, social conflict, the individuals of the conflict, postmodern society.

УДК 172.3:323.1 (477)

О. Ю. Хорошилов

канд. політ. наук, доцент

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Інститут соціальних наук, кафедра політології

к. 35, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна,

тел. 684373; e-mail: khoroshilov77@mail.ru

ПОЛІТИЧНА ЕСТЕТИКА В СИСТЕМІ РЕСУРСІВ ТА ЗАСОБІВ СОЦІОНОРМАТИВНОЇ АДАПТАЦІЇ ІНДИВІДІВ

Стаття присвячена політичній естетиці як важливому ресурсу соціо-нормативної адаптації індивідів. Особливу увагу приділено використанню витворів мистецтва для легітимації правлячого режиму.

Ключові слова: політична естетика, адаптація, легітимація, політичний режим.

Актуальність пропонованої статті полягає в тому значному впливі на свідомість індивідів, який здійснюють витвори мистецтва, починаючи з перших кроків людської цивілізації. Використані в політичній сфері носії естетичних цінностей потенційно здатні виступати в ролі важливих ресурсів та засобів соціонормативної адаптації громадян та забезпечення належного рівня легітимності правлячого режиму.

Об'єктом статті є політична естетика як один з елементів системи соціо-нормативної адаптації індивідів до вимог суспільного життя.

Предметом статті слід вважати специфіку використання політичними системами та режимами естетичних цінностей з метою соціонормативної адаптації індивідів та їхніх груп.

Мета статті полягає у вивченні адаптаційного потенціалу політичної естетики, яка тлумачиться автором як свідоме наділення витворів мистецтва ідеологічним функціональним навантаженням.

Завданням статті, враховуючи допустимі обсяги викладу матеріалу, є визначення потенційної ролі витворів мистецтва у процесах соціонормативної адаптації індивідів та легітимації політичного режиму.

Характеризуючи *методологію* дослідження центрального для даної статті феномена, слід констатувати, що ефективні для «традиційної» соціології чи такої самої «традиційної» політології аналітичні засоби, на жаль, слабо «схоплюють» сутність впливу витворів мистецтва на процеси політичної адаптації окремих індивідів, малих та великих соціальних груп тощо. Будь-якому досліднику, що долучається до цієї справи, доводиться проявляти неабиякий рівень ерудиції, застосовуючи під час своїх студій методи зі сфери історії та теорії мистецтва, аксіології і семіотики. Завдання ускладнюється ще й тим, що перед ним стоїть подвійне завдання: одночасно відчувати трансцендентний потенціал досліджуваних форм культури і розкривати їхній ідеологічний/маніпулятивний зміст. Як інтегративний

наслідок, методологічний інструментарій автора, зайнятого в зазначеній сфері пошуків, поєднує в собі і цілком «раціональні» методи і підходи, властиві суспільствознавству початку ХХІ століття, і такі «ірраціональні» методи пізнання, що є більш властивими добі Романтизму з його «почуттям» до досліджуваного об'єкта.

Звертаючись до оцінки рівня вивченості проблеми політичної естетики, слід зазначити його порівняно незадовільний стан. Лише деякі зарубіжні та вітчизняні дослідники зверталися до проблеми використання витворів мистецтва політичними режимами задля досягнення мети соціонормативної адаптації своїх підданих. З одного боку, існує досить багато окремих статей, збірників і навіть енциклопедичних видань, які різною мірою звертаються до проблем сполучення мистецтва та політики, розглядають особливості «духовного виробництва» різних політичних режимів. Проте, з іншого боку, адаптивна функція «мистецтва в політиці» здебільшого залишається осторонь уваги вчених.

Чи не перша спроба звернутися до політичного значення естетики з притаманною їй емоційно-афективною компонентою була зроблена ще на початку ХХ століття відомим британським письменником та громадським діячем Г. Уеллсом в статті «Невідомий солдат великої війни». Тут, зокрема, зверталася увага на використання монументальних витворів мистецтва для створення та підтримки існування «уявленої» національної спільноти [9].

В цьому ж контексті до проблем політичної естетики звертаються в своїх роботах відомі західні дослідники Б. Андерсон (побіжно у добре відомій роботі «Уявлені спільноти») та Е. Сміт. Монографія останнього, зокрема, містить в собі красномовну назву одного з підрозділів: «Батьківщини і поетичні краєвиди». Окрім іншого, науковець вказує на те, що внаслідок встановлення політичним шляхом безпосередньої ідентифікації між видатними пам'ятками мистецтва минувшини та громадськими структурами сучасності, «публічні культури сучасних масових націй виробили... «громадянську релігію» мас, її літургії та ритуали...» [7, с. 73].

Вітчизняна дослідниця В. Полянська визначає політичну естетику як «вчення про прекрасне в політиці, елементи художнього освоєння та відтворення політичної дійсності...» [6, с. 128]. Авторка зазначає, що політична естетика (як наука. — О. Х.) досліджує ступінь досягнення гармонії, відсутність когнітивного дисонансу у сприйнятті політичних суб'єктів, їх рішень, політичних інститутів і норм. З точки зору В. Полянської, естетичне сприйняття політичного світу ґрунтується на паралелізмі політичної і театральної комунікацій. Театральність та драматургія політичного світу, на її погляд, є наслідком актуалізації перетинання функціонального, політичного та символічного світів людського буття [6, с. 128].

Інший український дослідник — Є. Подмазко — вважає, що політична естетика є невід'ємною частиною політичної аксіології. З точки зору науковця, «аксіологічний сенс політики неможливо з'ясувати, не володіючи змістом таких категорій естетики, як «політичний ідеал», «прекрасне», «чудове», «огидливе», «гармонія/дисгармонія» в політиці тощо» [5, с. 97]. Є. Подмазко вважає узагальненими функціями політичної естетики на-

ступні: «функцію контролю за державною владою та функцію забезпечення на практиці всім верствам населення країни гармонії інтересів і єдності стартових можливостей» [5, с. 101].

Не принижуючи наукової цінності всіх вказаних вище досліджень, автор пропонованої статті вважає, що найближче до розкриття проблеми використання політичної естетики як засобу та ресурсу соціонормативної адаптації індивідів до вимог суспільного життя підійшли у своїй монографії англійські дослідники К. Негус та М. Пікерінг. Нагадуючи про глибоку вкоріненість творчості (як процесу «виробництва» естетичних цінностей) в існуючі культурні традиції, вони зазначають, що люди проживають все своє життя в різноманітних жанрових світах та спільнотах. Залежно від рівня розвитку суспільства кількість таких «світів» чи спільнот може бути різною. Кожна з цих «жанрових груп» здійснює своє культурне виробництво, яке лише до певної міри є автономним від аналогічних інших. «Уклади та умовності тісно пов'язані з кодами... Коди служать механізмом інтерпретації і функціонують як ключові компоненти комунікації» [4, с. 134].

В реальному житті між всіма цими спільнотами з різним ступенем інтенсивності відбувається боротьба, сенс якої зводиться до монополії на легітимний дискурс навколо концепції особи та суспільства [4, с. 147–172]. З цього моменту культурне виробництво втрачає свій «неполітичний» характер і стає невід'ємною частиною ресурсного потенціалу влади. Британські дослідники називають три типи влади: економічну, ідеологічну та естетичну (культурну, семіотичну). Елементарне знайомство зі світом політичних наук дає можливість констатувати, що всі ці три начебто самостійні різновиди влади врешті-решт інтегруються феноменом влади політичної. Остання, інституційована за допомогою політичної системи, вчиняє вирішальний вплив у визначенні етичного та естетичного «навантаження» всіх явищ та процесів, що існують у контрольованому цією владою просторі, при цьому надаючи відвертого ідеологічного та політичного забарвлення мистецтву, використовуючи естетику в моделях пропаганди та домінування [4, с. 164].

Відштовхуючись від концептуальних положень К. Негус та М. Пікерінга, автор даної статті стверджує, що кінцевою метою цього процесу «політичної координації» творчих акцій, культурних практик та соціальної взаємодії є формування «бажаного» для пануючого режиму антропологічного типу особи — громадянина чи підданого, «людини — особистості» чи «людини — маси» тощо. В цьому відношенні добре відома функція політичної системи — функція соціонормативної адаптації — проявляється у найбільш тонкий та нетривіальний спосіб. Справа в тому, що соціонормативна адаптація має на меті, з одного боку, «призвичаєння» людей до взаємної комунікації у певний, «політично бажаний» спосіб, а з іншого — таке саме «призвичаєння» до бажаного алгоритму комунікації з самою політичною системою (режимом, лідером тощо). У цьому сенсі «традиційні» засоби впливу, на зразок силових структур та ординарних агентів соціалізації, при всій їхній потужності не створюють головного —

єдиного емоційного, чуттєвого «поля тяжіння», «простору комфорту» (в тому числі — психологічного), в якому об'єкти впливу знаходяться постійно і так само постійно отримують легітимацію «правильності» своїх життєвих акцій та стилів. Лише витвори мистецтва, які уособлюють в собі естетичні цінності, викликають та підтримують в індивідах почуття емоційної прив'язаності один до одного і до всієї спільноти, яка, без перебільшення, і знаходить свою «вітуалізацію» в цих цінностях. Одночасно мистецтво і, зокрема, архітектура — ця «застигла ідеологія», дають кожному індивіду змогу *відчутти*, які саме відносини між державою та громадянином встановлені, ким є і ким не є людина в конкретному політичному просторі тощо. Варто нагадати також, що архітектура (хай і «ідеологічно витримана») виконує важливу для будь-якої людини функцію впорядкування простору навколо неї.

Цитовані вище К. Негус та М. Пікерінг звертають увагу і на певний «маніпулятивний» потенціал естетики. Справа в тому, що творча уява здійснює радикальний спротив раціоналістичному способу мислення та діяльності. Завдяки широкому застосуванню засобів та методів естетики (йдеться про монументальне мистецтво, архітектуру, зразки великої та дрібної пластики), суб'єкту впливу вдається обійти критичні центри мислення окремих людей під час оцінки ними його політичного функціонування та здійснити трансформацію типу індивідуальної та колективної активності з ціле-раціонального через ціннісно-раціональний на емоційно-афективний (звісно, не ліквідуючи перший взагалі) [4, с. 29].

Відкриття такої особливості естетики та продукуваних нею цінностей, втілених у конкретних пам'ятках, не є надбанням чи відкриттям політики Сучасності. З точки зору автора статті, ефективна доктрина соціо-нормативної адаптації індивідів до вимог колективного життя була вперше реалізована за часів Стародавньої Греції та втілена у вченні про калокагатію й золотому стандарті античного архітектурного ордеру. Як це добре відомо, калокагатія — це комплексна доктрина про гармонійне сполучення фізичних та моральних якостей індивіда. За часів Античності вона була одночасно соціально-політичним, педагогічним, естетичним та етичним ідеалом. Йшлося про «ідеального» громадянина. Зустрічним було намагання старогрецьких зодчих створити «ідеальне місто» (як функціональне (співвідношення ширини вулиці з висотою будівель, дотримання вимог соляризації, вентиляції тощо), так і адміністративне (відокремлення публічної та побутової частин міста)), максимально адаптоване для «ідеального» громадянина. У поєднанні цих двох «ідеалів» і поставав поліс, як політичний і культурний феномен.

Ще більш ретельно, з глибоким розумінням справи, підходили до використання інструментарію естетики тоталітарні режими Сучасності. При цьому важливо зазначити, що у випадку двох найбільш виразних прикладів тоталітаризму — нацизму у Німеччині та сталінізму в СРСР — мова повинна вестися не стільки про соціонормативну адаптацію, скільки про акомодацию, як свідому і радикальну трансформацію вже існуючих (але небажаних для режимів) моделей соціальної поведінки, засвоєних індивіда-

ми, малими та великими соціальними групами німецького та радянського суспільств. Корисним фактом для розуміння проблеми, що розглядається, є спільна особливість біографії лідерів зазначених тоталітарних режимів: обидва вони мали значну схильність саме до естетичного сприйняття дійсності (згадаймо, наприклад, аматорські акварелі А. Шикльгрубера чи вірші Й. Джугашвілі). Ця особливість, безумовно, відіграла неабияку роль у розгортанні культурної політики режимів, адже «художня уява... завжди кидала виклик правилам та умовностям і слугувала засобом «виходу» за існуючі горизонти досвіду» [4, с. 32].

Один з авторів «Енциклопедії Третього рейху» зазначає, що будь-який тоталітарний рух наділяє величезним значенням символічну мову. Ретельно розроблений символічний ряд повинен впливати на свідомість мас та, долаючи логіку та здоровий глузд, переконати їх у своїй доленості, легітимізувати режим [2, с. 421]. Так, тоталітарний режим у Німеччині інструментами впливу на масову свідомість обрав стародавньо-німецький епос, опери Вагнера, карнавальну практику Середньовіччя, орденський принцип організації еліти. Основними ціннісними посланнями для масового споживача були цінності простоти і величі, чистоти та порядку, втілені у руральній та традиціоналістській тематиці художніх творів [2, с. 239–241].

Широке застосування естетичних засобів для «сповіщення» мас про антропологічний проект влади фіксувалося і в сталінському СРСР. На думку автора статті, одним з наочних прикладів цього можна вважати архітектурний стиль (а точніше — його еволюцію) вітчизняних міст періоду кінця 1920-х — середини 1950-х рр. На початку цього періоду в архітектурному стилі, зокрема, Одеси, панує конструктивізм (будинки за адресами: Марзлієвська, 1а, Пироговська, 7/9, Преображенська, 9а, Єлісаветинська, 21а тощо). Його основними ознаками є: стриманість, мінімальне оформлення фасаду, повна відсутність декоративних деталей [3]. Деякі митці для характеристики цього стилю використовують такі епітети, як «безликість» та «сухість». Своєрідною формулою радянського конструктивізму була: «менше простору для індивіда — більше для суспільства», а сам житловий будинок тлумачився як «машина для життя». Відповідно до цього будинки наділені вузькими вікнами — «бійницями», що відповідають кухням (як правило — дуже маленьким) або приміщенням санітарно-гігієнічного призначення. Цікава деталь: іноді «побутові вузли» розміщувалися безпосередньо на площах у під'їздах [1]. Перед нами ніщо інше, як архітектурне втілення революційного принципу егалітаризму. Людина перших років радянської влади повинна була бути максимально «успільненою», «рівною», якщо завгодно — «середньостатистичною». На фоні такої спартанської простоти інтер'єру радянського конструктивізму яскравою деталлю виступали «місця для колективного відпочинку» — дитячі та спортивні майданчики, парки та сквери, що були побудовані навколо таких будинків.

Проте, паралельно зі зміною політичної концепції правлячого режиму, яку умовно можна позначити як дрейф від «інтернаціоналу до імперії», відбувалися зрушення і в архітектурному стилі СРСР. Апогеєм цих зрушень є, безумовно, т. зв. «сталінський ампір». Сталінський ампір — один з

домінуючих напрямків в архітектурі, декоративному та монументальному мистецтві СРСР в 1930-х — середині 1950-х рр. Сполучав в собі елементи пізнього арт-деко та класицизму, бароко та ампіру доби Наполеону I. Характерними рисами цього стилю були: помпезність, монументальність, багатство декору. У символічному оформленні активно використовувалися зірки, колосся, лаврові вінки тощо [8]. Найбільш відомими пам'ятками цього архітектурного стилю в Україні є будівля МЗС в Києві та майже всі будинки, що примикають від Хрещатика до площі Незалежності. В Одесі — будівля залізничного вокзалу, будинки за адресою проспект Гагаріна/проспект Шевченка №№ 6/3 та 13 тощо.

Індивіди, що соціалізувалися в естетичному просторі, на окремих полюсах якого знаходилися конструктивістські житлові будинки, а на іншому — помпезні адміністративні будівлі, апріорно засвоювали тоталітарний культурний проект «масової людини», яка до того ж поставала як звичайна стандартизована та взаємозамінна деталь соціуму-механізму. Приховано така естетика міського простору стверджувала й думку про велич держави та її трансцендентну цінність для всієї спільноти.

Важливим, з огляду на проблему, яка розглядається, є і той факт, що з плином часу, але дуже швидко в історичному вимірі, зазначені естетичні цінності простоти, побутового мінімалізму, «усуспільненості» тощо визначили зворотну трансформацію типу масової поведінки в тоталітарному суспільстві: від емоційно-афективної — через ціннісно-раціональну — до ціле-раціональної підтримки правлячого режиму. Інакше кажучи, правлячий режим, вдало конструюючи конфігурацію естетичних уподобань своїх громадян, отримав від них належний і бажаний рівень усвідомленої підтримки, ствердивши свою легітимність та легальність, трансформував політичну естетику в політичну етику.

Принцип наукової об'єктивності та неупередженості змушує автора пропонованої статті визнати той факт, що до використання інструментарію політичної естетики задля ствердження своєї легітимності вдаються й режими, які претендують на звання «демократичності». У деяких з них політична естетика постає у вигляді (на перший погляд, абсурдного) міксу «республіканських» персонажів та суто «імперської» стилістики (Меморіал А. Лінкольна, США).

Обсяги статті, на жаль, не дають змоги детально розкрити всю специфіку використання політичної естетики з метою соціонормативної адаптації індивідів та їхніх груп до вимог суспільного життя. Зокрема, маловивченим аспектом залишається трансформація естетичних кодів у біфуркаційних моментах політичних процесів тоді, коли жанрові коди руйнуються, свідомо «взламуються» чи радикально переформатовуються. В якості припущення можна висловити гіпотезу, що теж саме естетичне сприйняття політичної дійсності, яке використовувалося тоталітарними режимами для ствердження конформістського *modus Vivendi*, внаслідок своєї нетривіальності служить вагомим стимулом для звільнення індивідуальності від некритичного наслідування, обумовлює перехід до інновацій, в тому числі — інновацій суспільно-політичних.

Узагальнюючим висновком до статті може бути наступний:

Політична естетика виконує важливу роль в соціонормативній адаптації індивідів та їхніх груп до реалій суспільного життя. Естетичні цінності з їхньою відвертою емоційною складовою втілені у витворах мистецтва, монументальній архітектурі, скульптурі тощо створюють своєрідне поле соціалізації, в якому індивіди апріорно засвоюють «політично бажаний» алгоритм взаємовідносин з владою, «відчувають» сутність антропологічного проекту, реалізованого конкретним режимом, набувають зразків конвенційних стилів життя тощо.

Відтак, емоційно-образний інструментарій естетики повинен бути невід'ємною складовою арсеналу «soft power» будь-якої політичної системи, яка претендує на належний рівень легітимності в очах своїх громадян/підданих.

Список використаної літератури

1. Архитектура Одессы [Электронный ресурс]. — Режим доступа к журн.: //http://www.archodessa.com
2. Егазаров А. Двадцать лет тысячелетнего рейха /Егазаров А. // Энциклопедия Третьего рейха. — М.: Локид-Миф, 1996. — 600 с.
3. Мейзерский М. Одесский конструктивизм: странные дома эпохи тоталитаризма /Мейзерский М. [Электронный ресурс]. — Режим доступа к журн.: // http://www.reporter.com.ua/articles/y4p/
4. Негус К., Пикеринг М. Креативность. Коммуникация и культурные ценности /К. Негус, М. Пикеринг. — Х.: Гуманитарный центр, 2011. — 300 с.
5. Подмазко Є. А. Загальна теорія політики як метатеорія / Є. А. Подмазко. — Одеса: Друк, 2008. — 222 с.
6. Полянська В. Естетика політична / Полянська В. // Соціологічна енциклопедія. — К.: Академвидав, 2008. — С. 128.
7. Сміт Е. Д. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка / Е. Д. Сміт. — К.: Темпора, 2009. — 312 с.
8. Сталинский амфир // Архитектура [Электронный ресурс]. — Режим доступа к журн.: // http://www.architecting.ru/classic-retro/stalinkij-ampir/
9. Уэллс Г. Неизвестный солдат великой войны / Г. Уэллс // Собрание сочинений в 15 томах. — М.: Правда, 1964. — Т. 15. — С. 5–312.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2014

О. Ю. Хорошилов

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
Институт социальных наук, кафедра политологии
к. 35, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

**ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭСТЕТИКА В СИСТЕМЕ РЕСУРСОВ И СПОСОБОВ
СОЦИОНОРМАТИВНОЙ АДАПТАЦИИ ИНДИВИДОВ**

Резюме

Статья посвящена политической эстетике как важному ресурсу соционормативной адаптации индивидов. Особое внимание уделено использованию памятников искусства для легитимации правящего режима.

Ключевые слова: политическая эстетика, адаптация, легитимация, политический режим.

O. Y. Khoroshilov

The Odessa national university named after I. I. Mechnikov,
Institute of social sciences, chair of politology, 35,
French avenue 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

**POLITICAL AESTHETICS IN THE SYSTEM OF RESOURCES
AND WAYS OF SOCIAL-NORMATIVE ADAPTATION
OF INDIVIDUALS**

Summary

This article is devoted to the studies of political aesthetics as the important resource of social-normative adaptation of individuals. The special attention is given to the aspects of using of monuments of art for legitimation of political regimes.

Key words: political aesthetics, adaptation, legitimation, political regimes.

УДК 323.111

С. І. Міхнєва

студентка відділення політології

ІСН ОНУ імені І. І. Мечникова

кв. 625, вул. Довженка, 96, м. Одеса, 65058, Україна

(093) 422-66-76, kadi-22@mail.ru

МОВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ І КАНАДИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено наукове обґрунтування концептуальних засад реалізації державної мовної політики в Україні в умовах сучасного державотворення. Уточнено понятійно-категоріальний апарат і сутнісні характеристики понять «мовна політика». Проаналізовано вітчизняний і зарубіжний досвід становлення й розвитку правової та організаційної складових мовної політики. Визначено основні чинники впливу на розвиток мовних відносин у сучасній Україні, зокрема, політичний та регіональний.

Ключові слова: мовна політика, Україна, Канада, порівняльний аналіз, державна мова, білінгвізм.

У переважній більшості сучасних зарубіжних країн управління процесами мовної політики є однією з важливих проблем, яку прагнуть вирішити за допомогою різних підходів. Зазначимо, що рівень суспільного та державного впливу на мовне середовище в різних країнах залежить від низки історичних та політичних факторів. Тому серед основних шляхів, способів і прийомів впливу суспільства на мовне функціонування найбільш помітне місце займає мовна політика, яка є однією з ознак ідентичності нації, одним з найважливіших факторів, що формують і змінюють мовну ситуацію як в окремих регіонах, так і в країні в цілому, але й одним з її істотних аспектів.

Вивченням мовної політики займалися такі дослідники, як Н. Мечковська, В. Коваленко, О. Куц, В. Заблоцький, В. Ахоніна, Ю. Бестерс-Дільгер, Е. Гришаєва, К. Гудзик та інші, їх праці присвячені як загальним питанням мовної політики, так і її окремим аспектам.

Метою нашого дослідження є аналіз мовної політики України і Канади.

Об'єкт дослідження — державна мовна політика в Україні та Канаді.

Предмет дослідження — практичні, правові аспекти реалізації державної мовної політики в Україні.

Перш ніж приступити до розгляду теми нашого дослідження, визначимо, що мається на увазі під поняттям «мовна політика». У соціолінгвістичній, політичній літературі поняття «мовна політика» знаходить неоднозначне тлумачення. Крім того, досить часто в якості синонімів поняття «мовна політика» використовуються такі поняття, як «мовне будівництво» і «мовне планування», які, незважаючи на те, що позначають близькі поняття, доцільно розмежовувати. Розглянемо «мовну політику» як систему заходів впливу на функціональну сторону мови, що є час-

тиною загальної політики і відповідним їй цілям». Отже, мовна політика — це мовний аспект державної політики з національного питання. Мова зберігає єдність народу в його історії всупереч класовим бар'єрам і соціальним катаклізмам, тим самим об'єднуючи народ у часі, в географічному і соціальному просторі. Розвиток мови в більшій мірі, ніж розвиток права, ідеології чи мистецтва, незалежний від соціальної історії суспільства, хоча в кінцевому рахунку воно обумовлене і спрямоване саме соціальною історією. Важливо, однак, охарактеризувати міру цієї незалежності. Зв'язок історії мови та історії суспільства очевидний: існують особливості мови і мовних ситуацій, що відповідають певним ступеням етнічної та соціальної історії. Так, можна говорити про своєрідність мов або мовних ситуацій у первісних суспільствах, в середні віки, в новий час. Цілком очевидні також мовні наслідки таких соціальних потрясінь, як революції, громадянські війни: зміщуються кордони діалектних явищ, порушується колишній нормативно-стилістичний уклад мови, оновлюється політична лексика і фразеологія. Однак у своїй основі мова залишається колишньою, єдиною, що забезпечує етнічну та культурну безперервність суспільства на всьому протязі його історії [11, с. 195].

Говорячи про державну мовну політику в Україні, яка має своїм завданням регулювання суспільних відносин у сфері всебічного розвитку і вживання української як державної, регіональних мов або мов меншин та інших мов, якими користується населення країни в державному, економічному, політичному і громадському житті, міжособовому та міжнародному спілкуванні, охорону конституційних прав громадян у цій сфері, виховання шанобливого ставлення до національної гідності людини, її мови і культури, зміцнення єдності українського суспільства, слід зауважити, що як внутрішнім законодавством, так і міжнародними зобов'язаннями України штучна асиміляція і сегрегація не припустимі [2, с. 102].

Роль мови в державотворенні та роль держави в розвитку мови в сучасному світі набувають особливого звучання в контексті процесів глобалізації. Для окремих країн, які нещодавно стали суверенними, але й досі не позбулися політичного та культурного тиску колишніх митрополій, мовна політика стає чи не найголовнішим інструментом державотворення та підтвердження обраного шляху незалежного розвитку. Збереження мов та захист мовних прав, на нашу думку, є пріоритетним напрямом державної політики будь-якої мультиетнічної країни, що стала на шлях демократичного розвитку та міжнаціональної злагоди.

Розглядаючи різні моделі, стратегії та методи реалізації мовної політики, слід урахувувати, що питання мовної належності безпосередньо пов'язане з етнічною, культурною та релігійною ідентифікацією громадян, а мова є інструментом політики.

Говорячи про мовне питання у Канаді та в Україні, можна знайти багато спільних рис, які часто чомусь трактуються у трохи незвичному світлі. Наприклад, піднімаючи питання діглосії в Україні та необхідності урівноваження у правах російської та української мов, згадують про канадський білінгвізм, за якого друга за кількістю користувачів мова має офіційно за-

кріплений статус державної. Однак, якщо проводити об'єктивні паралелі, у становищі французької мови в Канаді опиниться не російська, як чомусь звикли вважати, а саме українська мова. Подібні висновки можна зробити на основі кількох порівнянь. По-перше, переселенці з Франції першими з'явилися на території Канади (відповідно, саме українці, а не росіяни першими заселили Лівобережжя та Слобожанщину), однак з часом контроль над їхніми територіями здобули англійці. По-друге, франкомовне населення в Канаді пройшло через різні випробування: і депортації, і заборону вільно використовувати рідну мову, і часткову етнічну дискримінацію (свого часу франкофонів навіть називали «білими неграми Північної Америки»).

Більшість цих заходів є знайомими також і українцям, які за свою історію входили у склад не однієї імперії і випробували на собі не одну імперську мовну політику. Знадобилося кілька століть, щоб франкомовне та англкомовне населення отримало рівні права, і франкофони змогли вільно використовувати свою мову у всіх сферах життя. Аналогічно: шлях до вільного функціонування української мови в Україні також був нелегким та історично тривалим.

Третьою схожою рисою між двома країнами є значний ризик витіснення однієї мови іншою в Україні та Канаді. На сьогодні завдяки жорсткій мовній політиці по захисту французької мови в Квебеку та заохочення імміграції з колишніх колоній Франції частка франкомовного населення стабілізувалася на рівні 22 відсотків (дані перепису 2006 року). Однак, враховуючи значний мовний та культурний вплив решти провінцій Канади та такого могутнього сусіда, як США, у яких телебачення, кіноіндустрія, провідні засоби масової інформації є англкомовними, франкофони за межами Квебеку перебувають у зоні ризику поступової, проте невідвортної асиміляції. Подібно і в Україні існує нерівне співвідношення російськомовного й україномовного інформаційно-розважального продукту, що пояснюється наявністю величезного медіаринку на території нашого північного сусіда. В українських реаліях це також є одним з важливих факторів, який підживлює спекуляції на тему мовного питання в Україні й впливає на мовний простір в державі загалом [5].

Якщо врахувати наведені приклади, то стає очевидним, що у будь-якій із країн — чи то в Канаді, чи в Україні — до мовного питання необхідно підходити надзвичайно виважено і з поглядом «на перспективу». Франкофони в Канаді вважають, що, якщо французька мова зникне в Квебеку, вона зникне взагалі з північноамериканського континенту. Якщо говорити про нашу державу, зникнення української мови в Україні спричинить її зникнення у світі загалом. У міжнародному законодавстві існують цілі хартії, покликані захищати регіональні мови та гарантувати національним меншинам право на використання власної мови. Та у випадку з Україною слід мати на увазі, що, намагаючись захистити мовні права однієї національної меншини, можна мимохіть втратити мовну та культурну ідентичність корінної нації.

Мовна політика правлячої еліти Канади, відома як «культурна мозаїка», зберігає чітку послідовність з політикою колишньої метрополії, про-

довженням якої вона була із XVI до середини XX ст. Як і в метрополії, мовна політика Канади була спрямована винятково на задоволення потреб англо-канадської частини населення, і лише загострення в XX ст. соціальних та етнічних конфліктів привело до змін у питаннях мови.

Мовна політика Канади — це продукт історичних взаємин між англійцями і французами. Довгі роки мовна поведінка жителів Канади була соціально обумовлена: англоканадці, які становили більшість у країні, вважали французьку мову Канади збитковою (French Canadian Patois), такою, що не має нічого спільного з мовою жителів метрополії (Parisian French). Боротьба англійської і французької мов за сфери впливу велася протягом усього часу співіснування франкоканадців та їх англومовних співвітчизників. На ранніх етапах це була боротьба французької мови за виживання, що виявлялася в прагненні франкоканадців зберегти свою мову в сім'ї, богослужінні, освіті [9, с. 41–47].

Двадцяте століття — це час посилення боротьби жителів Квебеку за розширення використання французької мови в житті суспільства і держави. Діяльність франкоканадців щодо цього відрізняється винятковою послідовністю і цілеспрямованістю. Слід додати, що навіть заходи, які вживаються урядом Квебеку у сферах, на перший погляд, не пов'язаних з мовною політикою, так само сприяли зміцненню мовної свідомості жителів цієї провінції.

Одним із найголовніших завдань було вирішення проблем у соціокультурній сфері та пошук шляхів порозуміння між англومовною більшістю та франкомовною меншиною. Ці процеси відбувалися на тлі зростання сепаратистських настроїв у франкомовній провінції Квебек, які стимулювалися мовно-культурним дисбалансом, неналежним урахуванням прав франкомовної меншини в країні. Для правильного розуміння етномовної ситуації в сучасній Канаді неможливо обійтися без розгляду питань державно-політичного устрою країни, що дозволить також пояснити глибинні причини виникнення феномена квебекського сепаратизму.

Події в Канаді є свідченням того, що питання мови і культури можуть зрештою визначати суспільно-політичне життя багатонаціональних суспільств. У Канаді ключовим питанням мовної політики є поєднання двох видів прав — групових та індивідуальних. Етнічні меншини, які відчують реальну загрозу асиміляції, більш схильні до ідеї отримання особливих групових або колективних прав, на відміну від тих, хто відчуває себе більш упевнено щодо збереження своєї культурно-мовної цілісності.

Слід зазначити, що мовна політика в Канаді регулюється конкретними законодавчими актами про мову. У Канаді дії федерального уряду характеризуються його статусом арбітра у вирішенні конфліктних ситуацій між двома основними мовними групами країни. На рівні ж масової свідомості Канада сприймається як двомовна країна.

Поштовхом для введення двомовності в Канаді стали події у Квебеку в 60-ті рр. XX ст., коли П'єр Еліот Трюдо, який став у 1968 р. прем'єр-міністром країни, подав до парламенту Закон про офіційні мови (Official Languages Act), який було схвалено в 1969 р. у парламенті Канади (уточ-

нення робилися в 1982 р. та в 1988 р.). Акт встановлював рівність англійської та французької мов як у парламенті та уряді, так і в канадському суспільстві. Закон передбачав три основні цілі:

1. Забезпечення поваги до англійської та французької мов як офіційних у країні.

2. Їх рівний статус, привілеї та використання державними установами (проведення парламентських сесій, судочинство, спілкування і надання послуг населенню, здійснення діяльності державних органів).

3. Підтримка розвитку англійської та французької мов [3].

Започаткована Королівською комісією з двомовності (Royal Commission on Bilingualism and Biculturalism) (1963–1970 рр.) політика офіційних мов і багатокультурності, вплинула на політику громадської участі й розвитку громадянства. Комісією було досліджено три такі аспекти:

- використання двомовності урядовими установами;
- роль державних і приватних організацій у вдосконаленні культурних зв'язків канадців;
- можливість вільного володіння обома мовами.

Діяльність базувалася на принципі «рівного партнерства» — рівних можливостей участі франко- і англійських канадців у прийнятті рішень, що стосуються їх повсякденного життя.

У 1971 р. у своїй заяві в Палаті обшин П. Трюдо висловив думку щодо спеціально створеної урядом Комісії з двомовності і двокультурності: «Не може бути однієї культурної політики для канадців британського і французького походження, а іншої — для аборигенів і осіб, що становлять третину населення країни (аллофони). І хоча є дві офіційні мови, немає офіційної культури, і жодна етнічна група не має переваг перед іншою».

У 1977 р. після обговорення на засіданні Квебекської партії було прийнято ще один закон № 101, названий Хартією французької мови, що стосувався трьох основних напрямків: мова та державне управління, мова та економіка, мова та освіта. У преамбулі цього закону було зазначено, що французька мова є єдиною офіційною мовою Квебеку, а його громадяни мають право використовувати цю мову в усіх сферах суспільного життя. Наголошувалося також на підвищенні значення французької мови в адміністративному управлінні, економіці та освіті. Ураховуючи внесені зміни та доповнення, Хартія стверджувала, що французька мова є офіційною мовою законодавства і правосуддя (проекти законів і закони приймаються, затверджуються та друкуються французькою та англійською мовами), мовою адміністративних справ в органах державної влади та громадських організаціях, мовою освіти, мовою, що використовується на робочому місці, мовою релігії та засобів масової інформації [4, с. 49].

Поступово відбувався процес деталізації законодавчих актів, у законодавстві країни уточнювалися питання щодо визначення «виникнення значного попиту» на послуги офіційними мовами (коли такий попит виникає на території компактного проживання меншин). Встановлювався перелік вимог щодо надання інформації обома офіційними мовами. Призначено було також федеральні органи виконавчої та законодавчої влади,

відповідальні за виконання Акта про офіційні мови. Відповідальність було покладено на Департамент юстиції, Департамент канадської спадщини, Казначейство, Комісію з громадських послуг, Комісаріат офіційних мов, Федеральний суд, Постійну Комісію з питань офіційних мов, Постійний сенаторський комітет з питань офіційних мов, а також державні департаменти, органи і корпорації.

Поступово канадське законодавство упорядковує політичні рішення та управлінські практики задоволенню інтересів цих груп. Тобто йдеться не лише про впровадження ефективної мовної політики, а про визначення потреби уряду в запровадженні політики мультикультуралізму як складової канадської ідентичності.

Таким чином, особливість мовної політики Канади полягає в тому, що вона є поєднанням двох мовних політик: централізованої, що здійснюється федеральним урядом, і регіональної, що здійснюється провінційним урядом, зокрема, Квебеку [7, с. 43].

У країнах колишнього Радянського Союзу склалося власне бачення відносно мовної політики, яке пов'язане з необхідністю визначити статус російської мови.

Розглянемо стан сучасного мовного законодавства України.

Чинна Конституція України (ст. 10) проголошує: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом» [1].

У сучасній Україні все частіше постає питання відносно мови, тобто мовне питання для всього населення держави. У чому полягає проблематика даного питання — необхідно зрозуміти витоки даної проблеми. А саме — геополітична та історична складова даного питання. Починаючи з XVII століття Україна була поділена навпіл між Російською імперією і Річчю Посполитою.

Наслідком цього є нинішня дігლოსія країни, хоча в деяких регіонах говорять і кількома іншими мовами. Українська мова є єдиною державною. Зрозуміло, що нинішня опозиція (БЮТ, «Свобода» і блок Кличка) і багато україномовних членів еліти хочуть обмежити мовну політику усуненням «історичних деформацій» та відновленням української мови в усіх сферах суспільства. Проте така мовна політика зустрічає протидію з боку регіональних еліт.

Дивуватися цьому не доводиться — русифікаційна політика тривала в Україні майже 300 років і була значно більш жорстокою, ніж в інших частинах Російської імперії та дещо пізніше — Радянського Союзу. Ось чому багато хто вважає, що сьогодні йдеться не про що інше, як реукраїнізацію [12].

Ситуація загострилася ще після вступу в дію «Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» (2006), з якою начебто «не стикнується» Кон-

ституція України, в якій визнається тільки одна державна мова — українська. Ускладнюється справа також тим, що влада прагне до членства в ЄС і тому має суворо дотримуватися всіх стандартів і — одночасно — «боротися» з подальшою русифікацією українського населення [4, с. 49].

Труднощі сильно ускладнюються близькістю української та російської мов (така близькість є ще тільки в білоруській мові). Для багатьох людей ця обставина ускладнює можливість розмовляти українською чи російською мовами. Так званий суржик — змішана мова — вельми поширений; при цьому спеціалісти переконують, що той суржик тільки ускладнює процес мовного розвитку української нації.

Після здобуття Україною державної незалежності в розвитку мовної ситуації мало що змінилося. Зокрема, в країні досі відсутні наукові центри, які б займалися науковими дослідженнями різних регіонів, вельми необхідними для створення оптимальної моделі державної мовної політики.

Сьогодні Україна є прикладом для інших колишніх радянських республік, оскільки вона характеризується толерантністю в мовних питаннях. В Україні можна звернутися на вулиці із запитанням, отримати відповідь іншою мовою, і при цьому ніхто не почуває себе ображеним. Конфлікти здебільшого провокують політики, особливо у зв'язку з виборами.

Україна підтримує за рахунок державного бюджету освітні й культурні заклади багатьма недержавними нормами. Ця практика зовсім не є загальноприйнятною у світі й гідна наслідування.

Заслугує поваги прагнення України дотримуватися міжнародних правових зобов'язань та впроваджувати відповідні акти і механізми Ради Європи — попри ще помітну спадщину радянської доби.

Процес розвитку природної двомовності в Україні ускладнений і деформований ідеологічним і політичним факторами. Домінантою, яка на сьогодні виступає як абсолютна цінність, є ідея української державності, її становлення, боротьба за її розвиток, її обстоювання, втрати й набутки [8].

Дійсно, всі громадяни України, хто на активному рівні, хто на пасивному, — двомовні, розуміють один одного. Більшість населення така мовна реальність влаштує, й у ній підґрунтя для конфліктів вона не бачає. Мирне співіснування двох споріднених мов, які розвиваються, унікальне.

Здавалося, варто б розробити державну програму стратегічного значення, а не заохочувати сповзання до мовної війни, деякі тенденції якої вже проявилися у вигляді протестів проти адміністративних заборон і розпоряджень: дублювання в кінематографі й на телебаченні, в рекламі, в книговидавництві тощо. А це дає підставу характеризувати сучасний стан білінгвізму в Україні як інспіровано-конфліктний [10, с. 300].

Отже, можна зазначити, що в канадському суспільстві сформовано розуміння етнічної багатоманітності країни, яке не повинно зводитися виключно до врегулювання взаємин франкомовної та англосовної спільнот, а є складовою політики мультикультуралізму.

В умовах існуючої в Україні деформованої мовної ситуації спроби надання російській мові статусу державної (офіційної) носять дискримінаційний характер. А надання такого статусу здатне різко підвищити по-

тужність цього конфліктогенного чинника, який буде використовуватися антиукраїнськими силами для перманентного провокування міжетнічних конфліктів, дестабілізації політичної ситуації та розхитування підвалин української державності.

Нинішній мовний розвиток України і без надання російській мові статусу державної є потенційно небезпечним для майбутнього української мови, а відповідно, для майбутнього української нації і державної незалежності України.

Оскільки поширення двох мов в одній країні завжди є станом нестійкої рівноваги, що має тенденцію до перетворення на одномовність, або до розпаду єдиної держави на частини за мовною ознакою.

У зв'язку з тим, що процес витіснення української мови є керованим і набув системного характеру, Українська держава має діяти відповідно, вживаючи рішучих заходів підтримки Української мови як мови титульної нації і державної мови. Такі заходи не спрямовані проти мовних прав осіб, що належать до національних меншин, вони є лише засобом утвердити українську мову, захистити мовні права українців і зберегти Україну як незалежну державу із своїм самобутнім обличчям.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про засади державної мовної політики / [Електронний документ]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>
2. Закон «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» : закон України от 09.01.2007 № 537-V // Відомості Верх. Ради України. — 2007. — № 12. — С. 102. № 3759-ХІІ.
3. Закон про Офіційні мови Канади (Official Languages Act), 1969–1985 pp.
4. Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин (ET5 № 148) // Збірка договорів Ради Європи. — К., 2000. — С. 49.
5. Ахоніна В. Англо-французька двомовність в сучасній Канаді / [Електронний документ]. — Режим доступу : demoscope.ru
6. Бестерс-Дільгер Ю. Мовна політика та мовна ситуація в Україні. — К. : Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2010. — С. 157.
7. Гришаєва Е. Соціолінгвістичні моделі вивчення проблем мовного планування / Є. Б. Гришаєва. — Красноярськ, 1997. — С. 43.
8. Гудзик К. Мовна політика в Україні / [Електронний документ]. — Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/movna-politika-v-ukrayini>
9. Коваленко В. Політика Квебека і Оттави у сфері мови та освіти: Тиха революція та багатокультурність // Придністровський науковий вісник. — 1998. — № 119 (186). — С. 41–47.
10. Куц О., Заблоцький В. Мовна політика в Україні : аналіз та впровадження : монографія. — Х. : ХНУ ім. В. Каразіна, 207. — 300 с.
11. Мечковська Н. Соціальна лінгвістика : Посібник для студентів гуманіт. вузів і учнів ліцеїв. — 2-е вид., випр. — М. : Аспект-Пресс, 2000. — 206 с. : Табл. — Бібліогр. : С. 190–194. Указ. : С. 195–201.
12. Попеску І. Теоретичні основи мовної політики / [Електронний документ]. — Режим доступу : <http://russian.kiev.ua/print.php?id=9001564>

Стаття надійшла до редакції 20.03.2014

С. И. Михнева

Отделение политологии Института социальных наук
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
кв. 625, ул. Довженко, 96, г. Одесса, 65058, Украина

**ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА УКРАИНЫ И КАНАДЫ:
СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ**

Резюме

В статье осуществлено научное обоснование концептуальных основ реализации государственной языковой политики в Украине в условиях современного государствообразования. Уточнен понятийно-категориальный аппарат и сущностные характеристики понятий «языковая политика». Проанализирован отечественный и зарубежный опыт становления и развития правовой и организационной составляющих языковой политики. Определены основные факторы влияния на развитие языковых отношений в современной Украине, в частности, политический и региональный.

Ключевые слова: языковая политика, Украина, Канада, сравнительный анализ, государственный язык, билингвизм.

S. Mikhnieva

Department of History and World Politics
Institute of Social Sciences
Odessa I. I. Mechnikov National University
r. 625, st. Dovzhenko, 9-B, Odessa, 65058, Ukraine

**LANGUAGE POLICY OF UKRAINE AND CANADA: A COMPARATIVE
ANALYSIS**

Summary

The article is dedicated to the scientific study of the conceptual foundations of the state language policy in Ukraine in the modern state formation. Specifies the concepts and categories of essential characteristics of the concepts of «language policy». Analyzed the domestic and international experience of establishing and developing the legal and institutional components of language policy. The main factors influencing the development of linguistic relations in modern Ukraine, including political and regional.

Key words: language policy, Ukraine, Canada, comparative analysis, the state language, bilingualism.

УДК 323.2:353(477)

Е. В. Якубенко

соискатель кафедры политологии ОНУ имени И. И. Мечникова
кв. 151, Фонтанская дор., 16/8, г. Одесса, 65049, Украина
Тел.: (38048) 7047302

СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ РЕГИОНАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ УКРАИНЫ

В статье раскрываются особенности функционирования системы регионального управления в ракурсе синергетической парадигмы. Выявлены проблемы функционирования системы регионального управления и возможные их решения при помощи синергетического механизма функционирования систем.

Ключевые слова: региональное управление, нелинейность, организация, региональная самоорганизация.

Система регионального управления представляет собой взаимосвязанную совокупность многих систем управления, обеспечивающих реализацию поставленных целей и задач и образующих организационную структуру регионального управления. Функции управления выделяются на основе так называемого «горизонтального» разделения труда работников: планирование, мотивация, организация, контроль, финансовая деятельность, логистика, кадры, внешнеполитическая деятельность и др. Система управления имеет иерархическую структуру: в соответствии с «вертикальным» разделением труда выделяются отдельные уровни управления, такие как высшее руководство, средний и низший уровни. Вертикальные связи между работниками различных уровней управления отражают систему подчинения в организации. На высшем уровне разрабатываются стратегические цели и перспективные направления деятельности территориальных образований, другие уровни управления обеспечивают координацию работы различных служб, подразделений и работников для достижения общих целей региона.

Доминирование линейного подхода в системе регионального управления свидетельствует о его неэффективности. Процесс разграничения полномочий между различными уровнями власти затянулся. По-прежнему большой объем властных полномочий, оказывающих существенное влияние на социально-политические процессы в регионах, осуществляется органами исполнительной власти на местах.

Указ Президента Украины от 25.05.2001 № 341/2001 «О концепции государственной региональной политики» и утвержденный Кабинетом министров Украины от 02.07.2008 направлен на упорядочение границ административно-территориальных единиц, четкое распределение полномочий между местными органами исполнительной власти и органами местного самоуправления, уменьшение территориальной дифференциации, фор-

мирование полицентрической системы развития территории государства. Однако, как показывает практика, его реализация малоэффективна. В результате создается возможность постановки взаимоисключающих задач и, как следствие, размывание ответственности между руководителями территориальных и государственных органов исполнительной власти. Решение проблемы повышения эффективного регионального управления актуализирует необходимость применения нелинейного (синергетического) подхода к ее решению и адекватного соотношения процессов самоорганизации и организации, характерной особенностью которых является упорядочение взаимодействия между социально-политической системой и внешней средой.

В самоорганизующихся социально-политических системах упорядоченность возникает в результате коллективных согласованных процессов, протекающих в неравновесных системах при определенных условиях, а их организация в данном случае является сознательной упорядочивающей деятельностью государства.

При исследовании соотношения самоорганизации и организации при формировании региональной государственной политики необходимо учитывать ряд особенностей. Поскольку самоорганизация представляет собой объективное основание для активизации человеческой деятельности, или активное начало в развитии системы, то организация как взаимодополняющий процесс, будучи атрибутом общественного развития, определяет ориентиры указанной активности, но уже на качественно новом уровне. Самоорганизация в данном контексте является особым видом организации, обусловленным внутренними причинами, а организация выступает процессом упорядочивания воздействий со стороны общества, государства, власти, оказываемых на социально-политическую систему.

Регионы как реальные субъекты хозяйствования становятся носителями самостоятельных интересов. Особенностью регионального интереса является необходимость учета территориального фактора, который присутствует при организации и функционировании любой системы управления, поскольку территория формирует характер потребностей людей и возможности их удовлетворения. Как подчеркивает В. Ф. Сиренко, «содержание региональных интересов выражается зависимостью необходимости удовлетворения региональных и общегосударственных потребностей от возможностей их удовлетворения через деятельность местных субъектов управления. Особенность местных интересов — их определенная ограниченность, вытекающая из ограниченности местных потребностей и возможностей. Следствием данной ограниченности является инициативность и предприимчивость местного интереса, который всегда нацелен на изыскание любых возможностей для облегчения поиска удовлетворения общих и местных потребностей» [1].

Формулирование, осознание и реализация региональных интересов возможна с предоставлением регионам хозяйственной самостоятельности и развитием отношений региональной собственности, правовая регламентация которых находится в ведении государственных органов власти. Таким образом, успешное развитие региона зависит, с одной стороны, от его

собственных усилий — самоорганизации, а с другой — от того, насколько государство позволяет региону развиваться — организации.

Необходимость учета интересов региона в ходе реализации государственной политики обуславливает целесообразность создания институтов их согласования. Это позволит обеспечить переход от жестких централизованных методов управления к адаптивному согласованию интересов, тем самым обеспечивая взаимодополняемость процессов организации и самоорганизации. Формирование качественно новых отношений и преобразования в значительной степени зависят от степени участия субъектов политических отношений, а не только централизованных органов.

Поскольку каждый уровень сложноорганизованной социально-политической системы характеризуется наличием внутренней активности, самодетерминацией, свободой поиска дальнейших изменений и выбора определенных действий, организующая роль государства определяется как внешний параметр системы, способный развязывать внутренние процессы. Таким образом, государство с помощью механизмов региональной самоорганизации и определенных флуктуаций должно направлять региональное развитие в соответствии с его потенциальными возможностями.

Проблема соотношения организации и самоорганизации при формировании государственной региональной политики приобретает особую актуальность в связи с активной ролью регионов как самостоятельных субъектов, представляющих собственные интересы и реализующих свою экономическую, политическую деятельность в интересах населения. Поэтому значимость приобретают проблемы формирования согласованных приоритетов развития и эффективного взаимодействия центра и регионов.

В связи с этим возникает необходимость формирования новой парадигмы управления региональным развитием, в которой определяющую роль должны играть идеи и положения синергетики, самоорганизации и коэволюции. Новая парадигма регионального развития и управления должна включить в себя идею соучастия всех заинтересованных сторон, а составляющие эту идею элементы (совладения, созидания, согласия) позволяют по-новому взглянуть на региональную политику, ее форму и содержание.

Соорганизация развития регионов способствует формированию принципиально новых форм экономического, политического взаимодействия среди регионов, трансформируя конфликт интересов в многосторонние конкурентные преимущества. Это позволит избежать деструктивной конкуренции, перевести взаимоотношения регионов от соперничества к конструктивному взаимодействию, тем самым формируя единое рыночное пространство страны для всех ее участников. Именно при таком подходе к региональному развитию разнообразие регионов становится не препятствием, а дополнительным источником развития страны.

Соорганизация развития регионов на принципах коэволюции позволит сократить высокую степень неоднородности и фрагментации политического пространства страны вследствие неодинаковой интенсивности участия отдельных ее регионов (подпространств) в межрегиональных взаимодействиях, поскольку дает возможность:

– выявить особенность региональных процессов развития: их направленность; когерентность взаимодействия, автономность их протекания; кооперативность и синергетику их взаимодействия;

– определить естественные цели развития региона, исходя из особенностей самой региональной системы и эволюционных путей ее развития, с дальнейшим учетом специфики региона при проведении государственной региональной политики;

– повысить уровень коадаптации региональных систем к изменениям внешней среды;

– сбалансировать процессы самоорганизации и организации для обеспечения динамического развития региональных систем с дальнейшим выходом на новый качественный уровень развития.

Именно при проведении политики не «выравнивания», а соорганизации достигается сочетание многообразия форм регионального развития и создаются равные возможности для регионов с разным потенциалом развития как за счет появления новых возможностей, так и реализации их посредством самоорганизации всех ее участников.

В этом аспекте С. П. Курдюмов подчеркивает, что для того, чтобы обеспечить устойчивый коэволюционный процесс сложных структур, чтобы строить сложное эволюционное целое, надо производить отбор, подгонять части друг к другу, согласовывать их темп развития, совершать итерации. И суть дела здесь не только в том, чтобы подправлять ход процесса сборки целого, управлять ходом коэволюции, но и в том, чтобы выявлять разные возможные варианты построения целого. Важнейшей вытекающей из синергетики идеей здесь является то, что для устойчивого развития, для динамично развивающегося процесса коэволюции необходимы определенная доля хаоса, спонтанности развития и самоуправления и определенная доля внешнего управления, которые должны быть сбалансированы и согласованы друг с другом. Обе крайности — как чистый хаос, чисто стихийные, рыночные механизмы отбора и «выживания сильнейших», так и тотальное внешнее управление, полный контроль и политика протекционизма по отношению к избранным организациям или структурам, государственная монополия — неприемлемы [2].

Таким образом, проведение эффективной политики соорганизации, устойчивого коэволюционного процесса регионального развития обуславливает:

необходимость выделения пространственных типологий регионов, сходных по потенциальным возможностям развития;

выработку общих подходов к формированию и реализации региональной политики соответствующей определенной региональной типологии;

разработку механизмов соорганизации, обеспечивающих формирование согласованной региональной политики с дальнейшим получением синергетических эффектов.

Данный подход позволит по-новому подойти к формированию региональной политики, когда в качестве локомотива выступают не отдельные регионы, а выстраивается сеть взаимодополняющих региональных объеди-

нений, создающих новую конфигурацию в стране, потоков финансов, товаров, рабочей силы, технологий и информации.

Реализация предлагаемого подхода соорганизации к формированию государственной региональной политики обуславливает необходимость соблюдения следующих принципов:

Равенство граждан в неравных условиях. Полное выравнивание невозможно и бессмысленно, поскольку лишает стимулов для саморазвития слабейших регионов и тормозит развитие регионов-лидеров, отнимая у них значительные ресурсы;

Оптимальное сочетание самоорганизации и организации с учетом меняющихся условий развития как социально-экономической системы в целом, так и отдельных ее подсистем в частности. Самоорганизация снизу и организация сверху должны быть сбалансированы;

Индивидуальность каждого региона обуславливает необходимость рассмотрения его как уникальной совокупности организационных, поведенческих и культурных факторов, поэтому региональная политика, во-первых, не должна быть унифицированной; во-вторых, должна быть политикой взаимодействия с субъектами Федерации. Каждый регион имеет свою специфику и особенности, которые могут быть учтены только в условиях его самоорганизации и самоуправления;

Поиск и постановка естественных целей развития региона, исходя из состояния самой региональной системы и эволюционных путей ее развития, а не целей, определенных государством в субъективной форме;

Региональное разнообразие должно рассматриваться не как проблема, а как дополнительный источник развития, поскольку к меняющейся внешней среде лучше приспосабливаются системы, в которых действуют неоднородные элементы. Высокая степень разнообразия элементов системы позволяет ей гибко реагировать и адаптироваться к влияниям внешней среды. Однако в условиях неразвитости организационной структуры и инфраструктуры экономики возникает такая форма многообразия, как полярность, характеризующая крайнюю степень различия регионов по уровню социально-экономического развития;

Обеспечение не выравнивания социально-экономического развития, а создание условий для его согласованного развития, в том числе за счет развития инфраструктуры, передающей импульсы самоорганизации по территории страны. Выгоднее развиваться вместе, поскольку топологически правильное объединение структур ускоряет темп развития целого и составляющих его частей.

Как уже отмечалось выше, каждый регион имеет свою специфику и особенности, которые могут быть учтены только в условиях его самоорганизации и самоуправления. Поэтому задача государства — «запустить» механизмы региональной самоорганизации, получая значительные положительные синергетические эффекты от возникающего коллективного взаимодействия государства и регионов.

Рассматривая соотношения процессов самоорганизации и организации, Е. А. Маженина отмечает, что «самоорганизация трудно отделима от орга-

низации: она или предшествует ей, или сопровождает как параллельный процесс, или развивается на ее почве. Все, что может прочно установиться в жизни, возникает в результате массовой народной инициативы и процессов самоорганизации» [3]. Эффективная государственная политика должна быть направлена на стимулирование процессов самоорганизации, тем самым обеспечивая заданный результат при направленном воздействии. При этом необходимо понимать характер происходящих в регионах процессов и учитывать возможные альтернативные направления развития. Итак, в политической синергетике процессы самоорганизации и организации не исключают друг друга, а являются взаимодополняющими. Проблема обнаружения оптимума их соотношения является задачей, которую каждый раз нужно решать по-новому, исходя из меняющихся условий развития как социально-политической системы в целом, так и отдельных ее подсистем. Организация и самоорганизация при оптимальном соотношении являются единым механизмом целенаправленного развития общества. В сущности, самоорганизация является механизмом апробации новых социальных технологий, основанных на инициативном участии людей в общественной жизни.

Для реализации заявленных положений в организации процесса стратегического управления развитием региона особую актуальность приобретают проблемы формирования согласованных приоритетов развития и эффективного взаимодействия центра и регионов. Решением данной проблемы является формирование взаимосвязанной системы стратегического планирования региона как основы согласованных действий органов государственной власти всех уровней и органов местного самоуправления.

Список использованной литературы

1. Сиренко В. Ф. Обеспечение приоритета общегосударственных интересов (организационно-правовые вопросы): монография / В. Ф. Сиренко. — Киев: Наукова думка, 1987. — 87 с.
2. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Козволюция сложных социальных структур: баланс доли организации и самоорганизации и хаоса [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/KnyazevaKurdyumov11/htm>
3. Маженина Е. А. Социальная организация: специфика, соотношение с организацией / Е. А. Маженина // Материалы IV Всерос. науч. семинара «Самоорганизация устойчивых целостностей в природе и обществе». — Томск: Спектр, 2000. — С. 35.

Статья поступила в редакцию 17.03.2014

Є. В. Якубенко

Кафедра політології ОНУ імені І. І. Мечникова
кв. 151, Фонтанська дор. 16/8, м. Одеса, 65049, Україна

СИНЕРГЕТИЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ

Резюме

У статті розкрито особливості функціонування системи регіонального управління в ракурсі синергетичної парадигми. Виявлені проблеми функціонування системи регіонального управління та можливі їх рішення при допомозі синергетичного механізму функціонування систем.

Ключові слова: регіональне управління, нелінійність, соорганізація, регіональна самоорганізація.

E. Yakubenko

Department of Political Science Odessa National University
fl. 151 Fontanska st., 16/8, Odessa, 65049, Ukraine

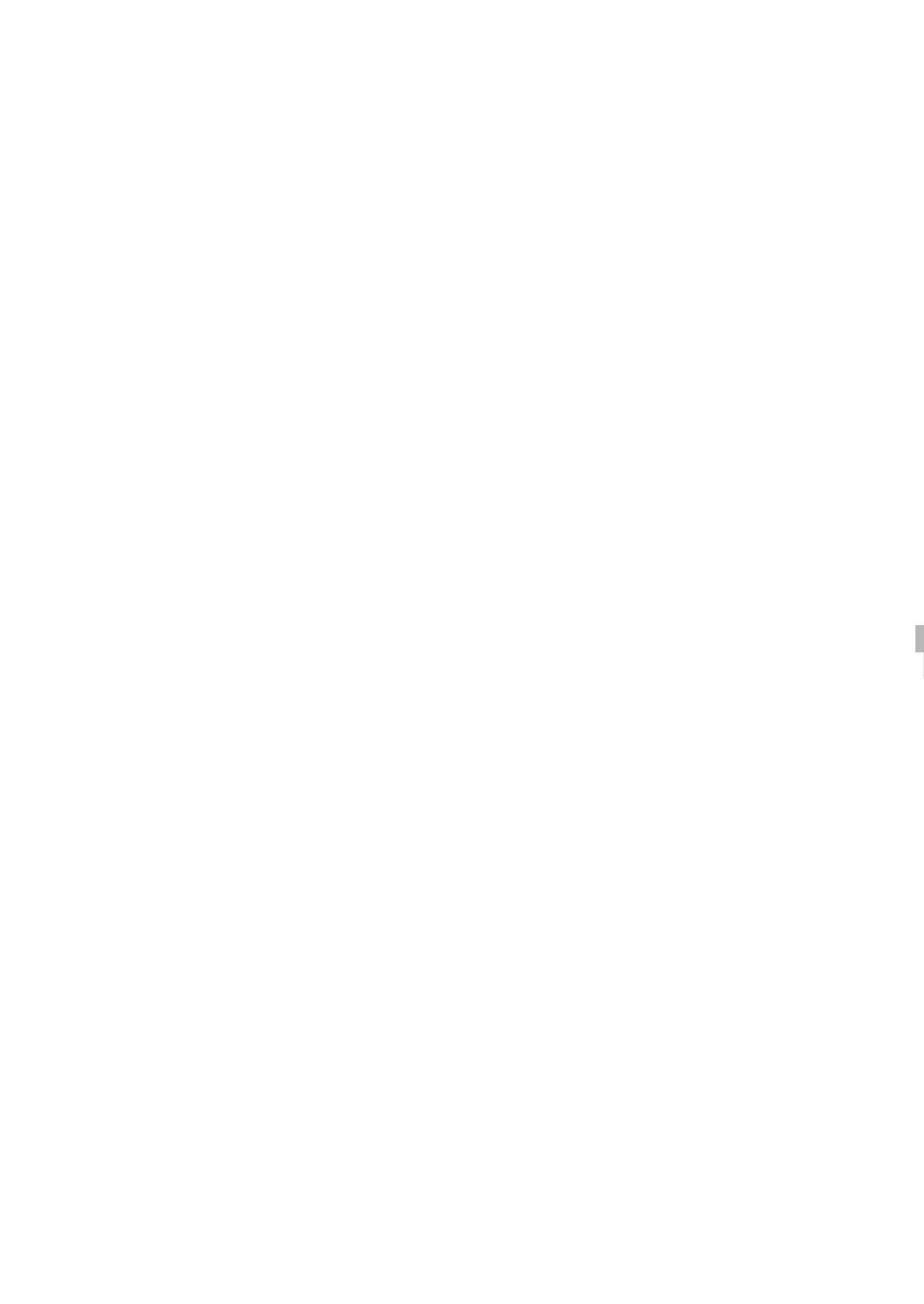
SYNERGISTIC MECHANISM OF FUNCTIONING OF THE REGIONAL ADMINISTRATION OF UKRAINE

Summary

The article describes the features of the functioning of the system of regional governance from the perspective of the synergetic paradigm. Identified problems in the functioning of the system of regional governance and their possible solutions using the synergetic mechanism of functioning systems.

Key words: regional government, non-linearity, co-Organization, regional self-organization.

УКРАЇНА І СВІТ
МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР
ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 327.39:(4)

Є. В. Багацький

аспірант

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

Тел.: (380482) 633259. E-mail: cis_asc@paco.net

ТЕОРІЯ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ

В представленій роботі розглянуто основні теоретичні засади, на яких базуються сучасні дослідження європеїзації; висвітлено як історичні, так і суто наукові витоки теорії європеїзації. Проведено аналіз сучасних досліджень, присвячених проблемам європеїзації, розглянуто основні теоретичні підходи до її вивчення. Автор виділяє й критично переосмислює дві моделі, що сформувались в рамках неоінституціоналізму, кожна з власним інструментарієм для пояснення ефектів європеїзації.

Ключові слова: зовнішня політика ЄС, європеїзація, новий інституціоналізм.

З середини ХХ ст., з початком повоєнних інтеграційних процесів в Західній Європі, цікавість дослідників до феномену європейської інтеграції почала стрімко зростати. Кожна хвиля поглиблення та розширення інтеграції в рамках спочатку Європейської Економічної Спільноти, а згодом Європейської Спільноти та Європейського Союзу (ЄС) надавала нового поштовху розвитку теоретичних підходів до вивчення цих процесів. Наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. такими поштовхами стали прийняття Єдиного Європейського Акту (1986 р.), укладення Маастрихтського (1992 р.), Амстердамського (1997 р.) та Лісабонського (2007 р.) договорів, а також хвилі розширення 1995 та 2004/2007 рр. Так, Саймон Балмер та Клаудіо Радаеллі виділяють чотири основних події (або, радше, тенденції), що надали поштовх активізації академічної дискусії в сфері європеїзації: створення єдиного ринку, Економічного та монетарного союзу, виникнення феномену змагання між законодавчими та політичними системами країн-членів та розширення ЄС [12, с. 2]. Масштабність і глибина цих подій змусила науковців переглянути теоретичні підвалини дослідження євроінтеграційних процесів.

Таким чином, всі згадані вище події пояснюють стрімкий розвиток європейських студій в якості окремого дослідницького напрямку, що знаходиться на межі політології та міжнародних відносин. У вітчизняному науковому просторі значного розвитку набули дослідження, присвячені процесу розширення ЄС. Однак ще до недавнього часу вивченню європеїзації в нашій країні майже не приділяли уваги. Досить поширеним було ототожнення європейської інтеграції та європеїзації та помилкове використання цих термінів як синонімів. За останні роки було видано декілька

робіт, автори яких, спираючись на праці європейських дослідників, дають дефініцію європеїзації та визначають її положення відносно європейської інтеграції [1; 4; 6]. Існує також ціла серія більш вузькоспеціалізованих досліджень, в яких розглянуто особливості європеїзації в тій чи іншій сфері [2; 3; 5].

Європеїзація, як термін та як об'єкт дослідження, посідає чільне місце в роботах вітчизняних авторів. Незважаючи на це, у вищезгаданих роботах бракує всеосяжного аналізу теоретичних підвалин процесу європеїзації. Отже, актуальність даної роботи пояснюється необхідністю доповнити існуючі вітчизняні дослідження з європеїзації аналізом теоретичних підходів, які було розроблено західними дослідниками. Важливим також є показати, як положення теорії європеїзації проявляються на практиці і в чому полягають їх особливості на рівні окремих країн та субрегіонів.

Починаючи з кінця 80-х — початку 90-х р. ХХ ст. дослідники поступово відходять від розуміння європейської інтеграції виключно як процесу розширення ЄС та поглиблення співробітництва країн-членів в рамках наднаціональних структур. В результаті переосмислення змісту європейської інтеграції на зламі століть європеїзація набуває все більшої самостійності в якості наукового терміну, поступово відокремлюючись від традиційних студій ЄС. Головна увага поступово зміщується з вивчення впливу розширення та поглиблення на сам ЄС, тобто на формування та функціонування його інститутів тощо (*uploading of norms and rules* або *bottom-up approach*) і все більш фокусується на процесі прямого завантаження норм та правил ЄС (*downloading* або *top-down approach*) та їх включення до законодавства країн-членів, або країн-потенційних-членів союзу. Наслідки такого процесу завантаження для внутрішньополітичної, економічної та законодавчої систем в країнах, що, ставши членами (або кандидатами), зголосились прийняти норми та правила ЄС, власне, і є основним об'єктом вивчення європеїзації.

Все більшого інтересу для науковців набувають такі теми, як вплив інтеграції в ЄС на політичний процес в країнах-членах (зміни в розподілі владних повноважень, в партійній структурі тощо), інституціональна трансформація, економічна адаптація, культурний взаємовплив та зміна ідентичностей і таке інше. Однак чи не найголовнішою проблемою, що залишається центральною для всіх робіт з європеїзації, є дослідження ситуації, за якої виникає конвергенція між вимогами ЄС та прагненнями країн-членів захистити свої національні інтереси. Інакше кажучи, ключовими питанням є: якими є умови успішної адаптації європейських норм в загальному сенсі та які конкретні внутрішні соціальні, економічні і політичні фактори мають вирішальний позитивний або негативний вплив на європеїзацію тої чи іншої країни?

Авторами, які стали піонерами в дослідженні європеїзації і заклали теоретичні основи для майбутніх наукових праць, є Йоган Олсен, Таня Бьорцел, Ендрю Моравчик, Кевін Фізерсон, Клаудіо Радаеллі, Саймон Балмер та інші. Більша частина з цих дослідників дотримується нового інституціонального підходу до пояснення ефектів європеїзації. Зокрема,

як зазначає С. Балмер, найбільшого розвитку набуває модель раціонального вибору [13, с. 50]. В рамках цієї моделі основна увага приділяється поведінці акторів в межах національних держав. Так, дані актори (починаючи з національних урядів та політичних партій і закінчуючи представниками громадянського суспільства) розглядаються як такі, що переслідують в першу чергу власні інтереси і всі рішення яких вмотивовано раціональними розрахунками. Дана модель не є новою, адже її було розроблено ще в середині ХХ ст. американськими біхевіористами, однак, в межах дослідження європеїзації, її було вперше використано для пояснення політичної поведінки європейських держав в їх взаємовідносинах з Європейським Союзом.

Отож, в основі моделі раціонального вибору знаходиться припущення, що, по-перше, європеїзація як процес розповсюдження та інституалізації європейських норм характеризується високим трансформаційним потенціалом, що дозволяє докорінним чином змінювати правила та процедури, політичні парадигми тощо на рівні окремо взятої країни; по-друге, в разі, якщо згода з вимогами ЄС приносить державі такі вигоди, які якнайкраще відповідають її національним інтересам та які в результаті перекривають за своїм значенням втрати, яких зазнає ця країна в результаті згоди — трансформаційний ефект буде максимізовано; по-третє, перетворення будуть найбільш цілісними та відчутними, в разі якщо існує так звана невідповідність (*misfit*) між вимогами ЄС та внутрішніми (інституційними, політичними) реаліями в державі. Ці та інші положення раціоналістичного підходу було викладено в ряді ранніх робіт, присвячених теорії європеїзації [9; 10; 14].

В сфері дослідження європеїзації, окрім раціоналістичного інституціоналізму, важливу частину наукового дискурсу становлять положення соціологічного (або конструктивістського) інституціоналізму. Представники даного напрямку, керуючись «теорією соціального навчання», пристосовують положення цієї теорії до відносин між ЄС та його членами. Цю теорію було запозичено з психології, її розробив Альберт Бандура ще в 1977 р. і з тих пір вона використовувалась в багатьох наукових дисциплінах, починаючи криміналістикою і закінчуючи політологією. Її основні положення зводяться до того, що людина, як суспільна істота, пристосовується до соціального контексту і навчається в ньому на основі певних загальноприйнятих моделей та норм поведінки. Тобто кожна людина, спостерігаючи за своїм оточенням і вирізняючи певні шаблони, намагається відтворити їх у власній поведінці, щоб досягти суспільного схвалення.

Як зазначає Т. Бьорцель, соціологічний інституціоналізм керується зовсім іншою «логікою» для пояснення поведінки акторів, ніж раціональний. Замість раціоналістичної «логіки наслідків» («*logic of consequentialism*»), пропонується розглядати дії акторів як вмотивовані «логікою доречності» («*logic of appropriateness*») [10]. Це означає, що політичні актори, які є суспільними об'єднаннями, керуються не тільки і не стільки власними меркантильними інтересами, скільки загальноприйнятими нормами поведінки. Отож, рішення про адаптацію тих чи інших норм приймаються виходячи з

того, наскільки ці норми відповідають вкоріненому в суспільній свідомості розумінню того, що саме становить «правильне» або «прийнятне».

В тому, що стосується пояснення ефектів європеїзації, зокрема, відповідаючи на питання, чому на рівні національних держав взагалі виникає мотивація до виконання вимог ЄС, соціологічний інституціоналізм знову ж таки апелює до «прийнятності» європейських норм. З даної точки зору європейські інститути, які висувають вимоги до членів Союзу, пропонують їм нові правила, норми і механізми, що в результаті процесу соціального навчання набувають позитивного сенсу, як «правильні» або «прийнятні», що, в свою чергу, часто призводить до зміни інтересів та ідентичностей на національному рівні [9]. Ключовим в цій ситуації є процес соціального навчання або процес соціалізації європейських норм, адже тиск, результатом якого стає виконання вимог, походить саме від суспільства — від громадянських об'єднань та окремих суспільних діячів. Для моделі соціального навчання, як і для моделі раціонального вибору, важливим фактором є існування невідповідності: чим більше різниця між запропонованими правилами і механізмами і тими, що існують в конкретній країні, тим більш вірогідним є їх прийняття в результаті адаптаційного тиску з боку суспільства.

Початок 2000-х рр., що приніс з собою перспективу наймасштабнішого розширення ЄС в історії, спровокував цілу низку авторів на те, щоб звернути свою увагу на проблеми європеїзації. Східне розширення поставило перед дослідниками європеїзації багато нових запитань та викликів. Так, наприклад, необхідно було визначити, яким чином процеси посткомуністичної трансформації та європеїзації були взаємопов'язані, які нові значні політичні та соціально-економічні фактори були присутні в країнах Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), таке інше. Через значну відмінність східноєвропейських країн від старих членів ЄС акцент в дослідженнях перемістився з власне ефекту, який ці рішення на рівні ЄС мали на формування порядку денного в країнах-членах, на ефект, який мали ці рішення на мотивацію проведення прив'язаних до перспективи членства реформ в країнах бувшого соцтабору. В центрі уваги, таким чином, опиняються механізми, за допомогою яких ЄС мотивує потенційних членів виконувати свої вимоги, а також ті перешкоди, які виникають на шляху інтеграції цих країн.

Дослідження європеїзації країн, що ввійшли до складу ЄС в 2004 та 2007 рр., розвивались в тому теоретичному полі, яке було закладено більш ранніми працями і про яке мова йшла вище. Головним теоретичним протиріччям залишились розбіжності між раціональним та соціологічним інституціоналізмом в поясненні ефектів європеїзації. Однак на цьому подібність між європеїзацією старих членів ЄС та європеїзацією країн ЦСЄ закінчується. Головною відмінністю західноєвропейських та східноєвропейських країн було навіть не різне минуле та рівень соціально-економічного розвитку. З точки зору пояснення впливу ЄС, головним було те, що країни ЦСЄ були все ще кандидатами на членство, в той час як західноєвропейські країни стали об'єктами дослідження на момент, коли вони були повноправними членами ЄС. Так, розширення фактично ознаменувало новий етап в

європеїзаційних студіях — дослідження європеїзації країн-кандидатів. Серед праць, присвячених даній тематиці, можна виділити два хронологічно пов'язаних типи досліджень: європеїзація країн-кандидатів та європеїзація тих самих країн на етапі одразу після вступу в ЄС. Другий тип досліджень, хоч насправді його і можна віднести до європеїзації країн-членів, в реальності є продовженнями робіт з європеїзації кандидатів, адже головною його тематикою є прийняття норм *acquis communautaire* в нових країнах-членах та імплементація прийнятих раніше норм, одразу після вступу.

Європеїзація країн-кандидатів на членство має суттєві відмінності від європеїзації старих членів ЄС. Серед основних факторів, що визначали цю відмінність для держав ЦСЄ, прийнятих в 2004 та 2007 рр., можна назвати наступні: 1) вперше в історії розширень ЄС, країни-кандидати на момент подання заявки на вступ знаходились на різних етапах шляху до ринкової економіки та ліберальної демократії; 2) країни ЦСЄ не були здатними імплементувати та особливо забезпечити на практиці виконання положень, закріплених нормами *acquis communautaire*, через що ЄС був вимушений здійснювати постійний моніторинг прогресу, якого досягли кандидати; 3) вимоги до кандидатів не були обмежені традиційними рамками (такими як імплементація *acquis communautaire*) але включили цілий спектр політичних та економічних вимог, що знаходяться поза компетенцію ЄС по відношенню до його повноправних членів; 4) виконання вимог ЄС кандидатами з терен бувшого соцтабору сприяло посткомуністичній трансформації цих країн, через це весь процес був досить болісним і ціна адаптації до європейських норм була такою, що компенсувати її могла виключно перспектива повного членства.

Окрім зазначених вище факторів, що були актуальними для країн ЦСЄ, існують також фактори, які відрізняють процес європеїзації будь-якого кандидата від європеїзації члена ЄС. По-перше, оскільки кандидат не має формальних обов'язків перед ЄС, останньому доводиться обходитись без використання санкцій та діяти згідно з принципом «пряника без батого», послуговуючись інструментами нормативного тиску, позитивних ініціатив та переконування політичних еліт, тобто тими інструментами, яким великого значення надають конструктивісти. По-друге, через те, що країна-кандидат не бере участі в розробці тих норм та правил, які вона має адаптувати, для неї, на відміну від повноправних членів, процес прийняття цих норм представляє собою виключно їх імпозицію зі сторони ЄС, без жодного зворотного зв'язку [24, с. 6].

Таким чином, дослідження європеїзації країн-кандидатів є одним з найновіших напрямків в європейських студіях. Вони мають низку характерних рис, завдяки яким їх можна відокремити від досліджень з європеїзації країн-членів ЄС. Більшість робіт, в яких європеїзацію країн-кандидатів було виділено в окремий дослідницький напрямок, було написано вже після 2004 р., і майже всі вони були присвячені проблемам європеїзації країн ЦСЄ [23; 11; 17; 21; 22; 24; 7].

Саме розширення на Схід і включення в склад ЄС країн ЦСЄ підштовхнуло науковців до виділення європеїзації країн-кандидатів в окремий до-

слідницький напрямок. Однак такий фокус на Східній Європі поставив під сумнів універсальність теоретичних та практичних висновків, зроблених дослідниками щодо механізмів та ефектів європеїзації в країнах-не-членах ЄС. Незважаючи на те, що дослідники звернули свою увагу на проміжні фактори, які впливають на ефективність європеїзаційних механізмів, виділивши серед них дві основних групи — зовнішні та внутрішні, варіацій цих факторів в межах одного регіону виявилось недостатньо для того, щоб узагальнити висновки, зроблені на основі їх аналізу. Так, основними (і в цілому, раціоналістичними за своєю природою) були названі такі внутрішні фактори, як: ціна адаптації норм для конкретної держави, спротив консервативних владних інститутів та політичних еліті таке інше.

Згадані вище фактори є дуже широкими за своєю природою, і в кожному випадку їх потрібно конкретизувати для кожної окремо взятої держави та для кожної окремої сфери. Втім, як виявилось, для країн з регіонів, що мали відмінні від регіону ЦСЄ стартові умови, загальних факторів недостатньо для пояснення ступеня ефективності європеїзації. Мова йде в першу чергу про регіон Західні Балкани. Особливості історичного та культурно-цивілізаційного розвитку даного регіону суттєво відрізняють його як від Західної, так і від Східної Європи. Окрім цих особливостей, слід відзначити також неоднорідність Балканського регіону з точки зору відносин з ЄС. В той час як найуспішніша в євроінтеграційному плані на постюгославському просторі країна Словенія вступила в ЄС 2004 року разом з державами ЦСЄ, а Хорватія цього року, офіційними кандидатами з невизначеними строками вступу є Сербія, Чорногорія і Македонія. Крім країн-членів та кандидатів, в регіоні є держави, що не мають жодного офіційного статусу у відносинах з ЄС. Частково визнані Косово та Боснія і Герцеговина ще й досі не подали заявок на вступ до ЄС.

Не зважаючи на всі вищезгадані особливості західнобалканського регіону, ЄС використав тут той самий набір інструментів, що і в країнах ЦСЄ. Європеїзація, що базується на стратегії стимулювання цільового уряду винагородами зі сторони ЄС і яка має в своєму фундаменті найголовніший стимул — перспективу членства, показала себе з найкращої сторони під час розширення 2004 р. В цей спосіб на практиці були доведені основні положення раціоналістичного підходу. Однак, всупереч очікуванням дослідників, весь процес європеїзації на Балканах виявився не настільки передбачуваним, навіть у порівнянні з ЦСЄ.

Велика кількість науковців звернула свою увагу на особливості європеїзації західнобалканських країн [15; 19; 25; 26]. Автори цих робіт відзначають, що сукупність факторів, які відрізняють Західні Балкани від інших регіонів, стала причиною того, що європеїзаційний механізм ЄС — стимулювання винагородою за виконання вимог, спрацював в західнобалканських країнах неналежним чином. Гергана Нутчева описує будь-яку зовнішньополітичну дію з точки зору її наслідків, як «визначення різниці між власною ціннісною системою, яка включає свої затрати та вигоди, та потенційними наслідками від даної дії для сторони-реципієнта» [19, с. 1067]. З цієї точки зору, в той час як ціннісна система ЄС залишилась незмінною, у порівнянні

з періодом розширення на Схід, актори-реципієнти його зовнішньополітичних дій суттєво відрізнялись за багатьма показниками від країн ЦСЄ. Це означає, по-перше, з точки зору раціоналістичного підходу, що на раціональні розрахунки національних еліт впливають додаткові фактори, які не були присутніми в інших регіонах. По-друге, в конструктивістській системі координат балканські держави так само мають відмінні пріоритети, які ставлять під сумнів привабливість ліберально-демократичних європейських ідей для суспільної думки в країнах даного регіону. В сумі, на думку більшості авторів, ЄС виявився нездатним пристосувати свої зовнішньополітичні інструменти до нового середовища.

Дослідники зазвичай виділяють ще одну групу країн, в якій ЄС має найменший вплив через брак скільки-небудь ефективних інструментів за відсутності гарантованої перспективи членства. До цієї групи можна віднести всіх сусідів ЄС, але найбільший інтерес представляють країни-учасники Східного Партнерства. Кількість досліджень, присвячених європеїзації країн Східного Партнерства, є невеликою, адже про європеїзацію як таку в даному випадку складно вести мову [8; 16; 18; 20].

Нестача зовнішніх стимулів та ціла серія зовнішніх та внутрішніх факторів не дозволяють ЄС впливати на формування інститутів та політичних практик в даних країнах навіть в тій мірі, в якій він може робити це на Балканах. Найбільшим стимулом, який на даний момент може запропонувати ЄС бувшим радянським республікам, є розмита та невизначена за своїми наслідками перспектива асоціації, яка ніяк не пов'язана з членством. Такі автори, як Н. Попеску та Е. Вілсон, виділяють три основних фактори, що визначають неефективність Східного Партнерства: існування сильних напівавторитарних режимів, які надають перевагу збереженню статус-кво, тим самим забезпечуючи власне положення; багатополарність політичної арени в регіоні, яка змушує ЄС не просто стимулювати країни до змін, пропонуючи певні вигоди, але ще й конкурувати з іншими гравцями, такими, як Росія та Туреччина; недостатня відданість самого ЄС розвитку відносин зі східними сусідами, що пояснюється ємністю регіону з точки зору затрати ресурсів та зусиль та сконцентрованістю ЄС на більш важливих зовнішніх та внутрішніх проблемах протягом останнього десятиліття [20, с. 6].

Таким чином, теорія європеїзації набула розвитку наприкінці ХХ ст. Її було розроблено на основі класичних політологічних досліджень та досліджень, присвячених розвитку ЄС. Основним предметом дослідження в межах цієї теорії є той вплив, який Європейський Союз має на своїх членів та на країни-кандидати. Окрім власне трансформаційного ефекту, важливими для досліджень європеїзації є механізми, завдяки яким цей ефект досягається. Новий інституціоналізм на сьогодні є основною, найбільш поширеною теоретичною парадигмою, в межах якої відбувається науковий дискурс з питання європеїзації. Двома основними теоретичними підходами, які надають різне пояснення ефектів європеїзації є раціоналістичний інституціоналізм та соціологічний/конструктивістський інституціоналізм. Положення першого підходу є більш реалістичними та загалом вони показали себе як такі, що мають високий потенціал для пояснення ефекту євро-

пеїзації. Втім в більшості випадків однієї моделі недостатньо для того, щоб пояснити той чи інший результат процесу європеїзації. З іншої сторони, в кожному конкретному випадку діє настільки велика кількість проміжних внутрішніх та зовнішніх факторів, що не завжди видається можливим з точністю вирахувати, які з цих факторів мали вирішальний вплив на ефективність інструментарію ЄС.

Розширення ЄС на Схід, в результаті якого до організації приєдналась значна кількість країн ЦСЄ, стало випробувальними майданчиком для розроблених раніше теоретичних моделей. У випадку з розширенням 2004–2007 рр. інституціональні моделі показали себе з найкращої сторони, більшість їх положень було підтверджено. Незважаючи на успіх в ЦСЄ, у випадку з європеїзацією країн Західних Балкан все було не настільки просто та очевидно. Розроблені раніше моделі виявились неспроможними пояснити відсутність очікуваних результатів. Через це було зроблено немало спроб вдосконалити дані моделі з урахуванням всіх особливостей регіону. Однак, в той час як це вдалося науковцям, це не вдалося політикам. Ті самі аргументи стосуються й інших країн, а саме — тих, що входять до Європейської політики сусідства та в яких вплив та мотивація як ЄС, так і місцевих політичних еліт для руху назустріч один одному залишається низькою. В цілому теорія європеїзації залишається молодим та таким, що динамічно розвивається, дослідницьким полем. Однак, на жаль, результати досліджень дуже рідко впливають на формування реальної політики ЄС в конкретних регіонах та країнах. ЄС дуже часто виявляється неспроможним змінити щось у своїй політиці та швидко пристосуватись до нового політичного середовища та нових проміжних факторів. Це ілюструє приклад як найменш успішних балканських країн, так і країн-учасниць Східного партнерства.

Список використаної літератури

1. Булик М. Поняття «Європейська інтеграція» та «Європеїзація» у сучасній науковій думці / М. В. Булик // Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу: Збірник матеріалів Першої Інтернет-конференції (25 березня 2011 р.) / Під заг. ред. К. В. Балабанова. — Маріуполь, 2011. — С. 4–9.
2. Грицяк І. Європеїзація державного управління / І. А. Грицяк // Вісник НАДУ. — 2004. — № 4. — С. 38–45.
3. Гудов В. Європеїзація українського права як чинник світового розвитку / Я. В. Гудов // Наука і суспільство. — 2010. — № 9/10. — С. 5–12.
4. Оржель О. Європейська інтеграція та європеїзація: тотожність та відмінність / О. Оржель [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/PORTAL/soc_gum/
5. Петров Р. Європеїзація української судової системи як складова євроінтеграційної політики України / Р. А. Петров // Право України. — 2012. — № 1–2. — С. 300–306.
6. Савельєв С. Європейська інтеграція чи європеїзація? / Євген Савельєв // Журнал європейської економіки. — 2008. — № 1. — С. 3–5.
7. Bauer M. Differential Europeanization in Eastern Europe: The Impact of Diverse EU Regulatory Governance Patterns / M. Bauer, W. Knill, D. Pitschel // Journal of European Integration. — 2007. — Vol. 29. — № 4. — P. 405–423.
8. Boonstra J. The EU's Eastern Partnership: One year backwards / J. Boonstra, N. Shapovalova. — FRIDE. — 2010. — Working Paper № 99. — 14 p.

9. Börzel T. Conceptualising the Domestic Impact of Europe / Tanya Börzel and Thomas Risse // *The Politics of Europeanization* / Ed. K. Featherstone, C. Radaelli. — Oxford: Oxford University Press, 2003. — P. 57–79.
10. Börzel T. When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change / Tanya Börzel, Thomas Risse. — *European Integration online Papers*. — 2000. — Vol. 4. — № 15. — 20 p.
11. Börzel T. Good Governance and Bad Neighbors. The End of Transformative Power Europe? / T. Börzel, V. Van Hüllen. — *EUSA Biennial International Conference*. — Boston, 2011. — 16 p.
12. Bulmer S. The Europeanization of National Policy? / Simon J. Bulmer, Claudio Radaelli. — *Queen's Papers on Europeanization*. — 2004. — № 1. — 21 p.
13. Cowles M. G. Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change / Maria Green Cowles, James A. Caporaso, Thomas Risse. — Ithaca: Cornell University Press, 2001. — 282 p.
14. Freyburg T. National identity matters: the limited impact of EU political conditionality in the Western Balkans / Tina Freyburg, Solveig Richter // *Journal of European Public Policy*. — 2010. — Vol. 17. — № 2. — P. 263–281.
15. Kelley J. G. New Wine in Old Wineskins: Promoting Political Reforms through the New European Neighbourhood Policy / Judith G. Kelley // *Journal of Common Market Studies*. — 2006. — Vol. 44. — № 1. — P. 29–55.
16. Lavenex S. EU rules beyond EU borders: theorizing external governance in European politics / Sandra Lavenex, Frank Schimmelfennig // *Journal of European Public Policy*. — 2009. — Vol. 16. — № 6. — P. 791–816.
17. Mayhew A. Eastern Partnership — something new or window-dressing / Alan Mayhew, Christof Hillion. — *Sussex European Institute (SEI)*. — Working Paper No 109. — 2009. — 33 p.
18. Noutcheva G. Fake, Partial and Imposed Compliance: The Limits of the EU's Normative Power in the Western Balkans / Gergana Noutcheva // *Journal of European Public Policy*. — 2009. — Vol. 16. — № 7. — P. 1065–1084.
19. Popescu N. Turning Presence into Power: Lessons for the Eastern Neighborhood / Nicu Popescu, Andrew Wilson. — *European Council on Foreign Relations (ECFR)*. — 2011. — № 31. — 12 p.
20. Schimmelfennig F. The Europeanization of Central and Eastern Europe / Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier. — Ithaca — New York: Cornell University Press, 2005. — P. 1–28.
21. Schimmelfennig F. Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe / Frank Schimmelfennig, Ulrich Sedelmeier // *Journal of European Public Policy*. — 2004. — Vol. 11. — № 4. — P. 661–679.
22. Schimmelfennig F. Europeanization beyond Europe / Frank Schimmelfennig. — *Living Reviews in European Governance*. — 2009. — Vol. 4. — № 3. — 28 p.
23. Sedelmeier U. Europeanisation in new member and candidate states / Ulrich Sedelmeier. — *Living Reviews in European Politics*. — 2011. — Vol. 11. — № 1. — 52 p.
24. Subotic J. Explaining Difficult States: The Problems of Europeanisation in Serbia / Jelena Subotic // *East European Politics and Societies*. — 2010. — Vol. 24. — № 4. — P. 595–616.
25. Trauner F. From membership conditionality to policy conditionality: EU external governance in South Eastern Europe / Florian Trauner // *Journal of European Public Policy*. — 2009. — Vol. 16. — № 5. — P. 774–790.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2014

Е. В. Багацкий

Кафедра международных отношений ОНУ имени И. И. Мечникова
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

ТЕОРИЯ ЕВРОПЕИЗАЦИИ: ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ И ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ

Резюме

В представленной работе рассмотрены основные теоретические положения, на которых базируются современные исследования европеизации; в ней освещены как исторические, так и сугубо научные истоки теории европеизации. Был проведен анализ современных исследований, посвященных проблемам европеизации, рассмотрены основные теоретические подходы к ее изучению. Автор выделяет и критически переосмысливает две модели, которые сформировались в рамках неoinституционализма, каждая из которых обладает собственным инструментарием для пояснения эффектов европеизации.

Ключевые слова: внешняя политика ЕС, европеизация, неoinституционализм.

E. Bagatsky

Department of International Relations, Odessa National University
к. 32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

THEORY OF EUROPEANIZATION: MAIN PROVISIONS AND PECULIARITIES OF APPLICATION

Summary

In the current article the author examines main theoretical provisions upon which modern researches in the sphere of Europeanization are based. Present study covers both historical as well as purely scientific origins of the theory of Europeanization. The author analyses state of contemporary research on the issue of Europeanization and studies principal theoretical approaches to its research. Two models, fully equipped with the tools for explanation of the Europeanization effects, which were shaped as part of new institutionalism are being discerned and critically reviewed.

Key words: EU external policy, Europeanization, new institutionalism.

УДК 316.473 [(=161.2)+(=161.3)];327 [(4-627ЕС):(470+571)]

А. О. Баканова

аспірантка,

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

Тел.: (380482) 633259. E-mail: cis_asc@paco.net

**ЗАХІД ЧИ СХІД: ЄС ТА РФ У СПРИЙНЯТТІ УКРАЇНСЬКОГО
ТА БІЛОРУСЬКОГО СУСПІЛЬСТВ**

Стаття має на меті показати еволюцію суспільної думки в Україні та Білорусі щодо зовнішньополітичної орієнтації: інтеграції в структури ЄС та НАТО чи, навпаки, в СНД. На початку ХХІ ст. питання вибору «західного» або «слов'янського» шляху встало гостріше, ніж будь-коли. Опитування за такими питаннями, як самоідентифікація, а також ставлення до вступу в ЄС і НАТО, допомогло дійти висновку, які властивості респондентів визначають «прозахідну» орієнтацію.

Ключові слова: геополітичний вибір, ЄС, РФ, Україна, Білорусь, суспільна думка.

Наприкінці ХХ століття Україна і Білорусь вийшли з Радянського Союзу. Історично знаходячись в області, яка була предметом спору Росії і Німеччини, будучи об'єктом мінливих геополітичних переміщень, вони стикалися з викликами як від Сходу, так і від Заходу. Ці країни ніколи не існували як держави з теперішніми кордонами, і вони не мали традиції існування національної держави. Вони з'явилися у несприятливих умовах, і було не ясно, чи зможуть ці нові держави вижити в своїх нових кордонах. Все ж вони поступово розвиваються, незважаючи на величезні проблеми, з якими стикаються й до вирішення яких нові політичні еліти обох країн є неготовими.

Їх майбутній розвиток і здатність знайти компроміс з двома могутніми сусідами — Росією та Європейським Союзом — визначатиме й майбутнє Європи — чи буде вся вона «єдиною і вільною». Майбутнє України та Білорусі важливо, тому що вони розташовані на ключових військових, транспортних і енергетичних коридорах, що з'єднують Євразію і Європу. Вони можуть бути джерелом стабільності або нестабільності для розширеної Європи. Їх здатність справлятися із проблемами в кінцевому рахунку визначить, де закінчується Європа.

Методологічною базою для дослідження стала колективна монографія «Нова Східна Європа: Україна, Білорусь, Молдова» під редакцією Д. Хемілтона та Ж. Мангота [1]. Серед інших праць слід назвати статті С. Шульмана та Т. Кузьо, які продемонстрували, що в сучасній Україні східнослов'янська національна самосвідомість — або російський націоналізм, як вони його називають — стає слабкішим, ніж етнічний український комплекс національної самосвідомості, який співпадає з українським націоналізмом [2, 3].

Метою статті є аналіз української та білоруської суспільної думки щодо геополітичного вибору нових незалежних держав.

Білорусія і Україна — це землі в перехідному положенні. Їхня мова, релігія і історія притягають їх не тільки до Заходу, але також і до Сходу, на бік колишніх радянських республік, з якими вони були так довго пов'язані. Це слов'янські держави, які були частиною СРСР, але які були також географічно європейськими, отже опинились на роздоріжжі.

Білорусь і Україну важко класифікувати в «цивілізаційних» термінах. У Білорусі переважає православне населення, однак зі значними католицькими і іудейськими меншинами. Переважна більшість населення говорить російською, проте 13 % населення, за опитуванням в 2009 р., говорять вдома по-білоруськи [4, р. 345]. В Україні теж існує розкол — на православний російськомовний Схід, південь й переважно греко-католицький україномовний Захід. За опитуванням 2010 р., близько 83 % населення визначили себе як українців, але 14 %, що чимало, — як росіян. 40 % назвали себе прихильниками української православної церкви, але 25 % — російської православної церкви. Що стосується мови, то тут населення розділилося практично навпіл: 50 % опитаних відповіли, що вважають своєю рідною мовою українську, 47 % назвали такою мовою російську [4, р. 348]. Ці відмінності просторово розподілені так, що російськомовне населення і прихильники Московської патріархії проживають на Сході і на Півдні, а україномовне населення, прихильники Київської патріархії і групи католиків, концентруються на Заході. Як свідчить опитування 2006 р., 76 % респондентів, які проживають на сході, і 77 % у Києві говорять по-російськи. Навпаки, 91 % тих, що проживають на заході і 78 % на півночі говорять по-українськи. 35 % з тих, що проживають на заході, зарахували себе до греко-католицької церкви, у той час як у всій країні таких налічувалося лише 8 % [5, р. 201].

Україна найбільш різко розбилася на два табори між двома орієнтаціями зовнішньої політики. Україна була першою країною СНД, яка в 1994 р. приєдналася до програми «Партнерство заради миру». А в травні 2002 р. українські влади вперше оголосили про своє бажання приєднатися до альянсу, хоча з боку НАТО не йшло мови про нові форми співпраці, оскільки тісніші зв'язки з Україною поставили б під загрозу важливіші відносини з Москвою. Перспектива зближення з НАТО неоднозначно була сприйнята і в самій Україні. Влітку 2006 р. тут проходили протести проти спільних військово-морських навчань Україна — НАТО на Чорному морі. В результаті навчання не відбулися. Місцеві опитування громадської думки показали, що в Криму переважна більшість населення негативно ставиться до перспектив тіснішої співпраці Україна — НАТО.

На відміну від України, Білорусь є одною з найменш вивчених європейських держав, які з'явилися після розпаду Радянського Союзу. Серія змін конституції в 1996 р. привела до становлення сильного авторитарного режиму, що дозволило держсекретареві США охарактеризувати країну як «останню з решти справжніх диктатур в серці Європи» [6, р. 491]. Відбулися зміни і у зовнішньополітичному курсі. Спочатку, отримавши не-

залежність, Білорусь почала рух у бік Заходу, відмовившись від ядерної зброї, приєднавшись до програми військової співпраці з НАТО «Партнерство заради миру» і обговорюючи умови підписання Угоди про партнерство і співробітництво з Європейським союзом в 1994 р. Проте референдум про зміну конституції був негативно сприйнятий у західних столицях, й Угода про партнерство в силу не вступила. Офіційна політика змінилася у бік більш тісних відносин з Росією спочатку в рамках Співтовариства Білорусі і Росії, а потім — союзної держави, яка була утворена в 1997 р. Ці події відбувалися в широкому контексті змін, коли НАТО і Європейський союз розширили свої межі на початку нового тисячоліття, впритул приблизившись до кордонів Білорусі. Питання вибору «західного» або «слов'янського» шляху встало гостріше, ніж будь-коли. Білорусь як ніяка інша країна зблизилася з Росією настільки, що виникли дискусії про її поглинання останньою. У опитуванні 2008 р. 44 % росіян відповіли, що обидві країни повинні утворити єдину державу, проте тільки 33 % білорусів поділяли цю думку, при цьому лише 8 % вважали, що їм слід входити до складу Російської Федерації в якості одного з суб'єктів [7, р. 267].

Дані національних представницьких досліджень з 2000 по 2010 рік є дещо парадоксальними: вони свідчать про те, що почуття «європейськості» поступово зменшувалося, але й «радянська ностальгія» зменшувалася в Білорусії і Україні в порівнянні з Росією набагато більше.

Цікавим питанням в різних опитуваннях стало наступне: чи є в респондентів близькі родичі, що живуть в Росії. Близько половини (47 %) мали одного або декілька родичів, а близько чверті респондентів (23 %) мали близьких родичів в інших країнах СНД, іншими словами, приблизно у 3/4 були родинні зв'язки принаймні в одній з колишніх радянських республік. Так само близько 2/3 українських респондентів бували в Росії, 28 % — в Білорусі; але всього 4 % бували в Угорщині або Чеській Республіці, не кажучи вже про країни Західної Європи. У Білорусі приблизно стільки ж (41 % в 2009 р.) мали близьких родичів у Росії або інших країнах СНД, а переважна більшість бували в Росії (81 %) або Україні (67 %), але тільки 5 і 8 %, відповідно, були в Угорщині або Чеській Республіці [4, р. 364].

Ідентифікація себе як європейців знижувалася у міру того, як Європейський союз розширював свої кордони. Близько половини білоруських респондентів в 2000 р. вважали себе європейцями в тій чи іншій мірі, так само думали і більше третини українців. Шість-сім років потому пропорції зменшилися. Найменше це торкнулося Білорусі, яка за відповідями виявилася «самою європейською» країною. Але в Білорусі в 2009 р. найбільше число респондентів відповіли, що вони «скоріше не вважають» себе європейцями. Пропорція тих, хто «скоріше не вважає» або «зовсім не вважає» себе європейцем, істотно зросла. Думка українців залишилася стабільною. Ті, хто ніколи не вважали себе європейцями, становили половину респондентів в Україні в 2008 р. [7, р. 280].

Ставлення громадян до вступу їхньої країни до ЄС і НАТО мало негативну динаміку. Як і у випадку з «європейськістю», підтримка можливого

членства в ЄС знижувалася з часом. Проте це думка популярна приблизно у половини респондентів у кожній країні; наступною за чисельністю групою є респонденти, які не мають певної думки з цього приводу. Лише невелика частина респондентів (виняток становить Україна в 2006 р., що може бути пов'язано з втручанням ЄС у внутрішню політику країни під час спірної виборчої кампанії 2006 р.) була різко проти. Підтримка членства в ЄС тісно пов'язана з «європейськістю». Ті, хто «безумовно вважав себе європейцем», в три рази частіше підтримували ідею членства в ЄС, ніж інші (на прикладі українського опитування 2007 р.). Вони також у чотири-п'ять разів частіше інших позитивно відгукувалися про ЄС, про його цілі і ініціативи. З тих, хто «в цілому» позитивно відносився до ЄС, у свою чергу, в чотири-п'ять разів частіше підтримували ідею членства [8, р. 220].

Підтримка членства в НАТО, як й передбачалось, була набагато нижче і поступово знижувалася. Опозиція в цьому питанні найбільш сильна в Україні — єдиній країні, де дана тема активно обговорюється і де думка населення повинна виявитися вирішальним фактором. Підтримка ідеї членства в НАТО неухильно знижувалася принаймні з 2000 р., коли таке питання задавалося вперше. Відповідь «не підтримую, але й не проти вступу» в Білорусі вибрала більшість респондентів. До того ж велика кількість опитаних вагалися з відповіддю. Підтримка ідеї членства в НАТО виявилася тісно пов'язана з думкою респондентів про альянс. Прихильники приєднання до НАТО частіше за інших бачили в альянсі засіб зміцнення міжнародної безпеки. Однак деяка кількість опитаних вважали НАТО засобом «експансії Заходу» і, тим не менш, хотіли б приєднання [4, р. 365].

Що визначає «прозахідну» орієнтацію? Респонденти, які орієнтовані скоріше на Захід, а не на Схід, більш молоді, освічені і мають більш високий соціально-економічний статус, ніж їх «слов'янські» опоненти. Чим молодші респонденти, тим коротшим був період їхньої соціалізації в радянській системі. І чим краще освічені і багаті респонденти, тим більше у них якостей, які допомагають їм покращити своє становище в ринковому середовищі, і тим тісніше будуть розвиватися їхні стосунки із західними країнами. Молоді респонденти виявляються більшою мірою орієнтовані на Захід, ніж респонденти тільки з високими доходами. Вік впливає на ставлення, принаймні, до Європейського союзу, як і вища освіта, проживання в місті, економічний стан і стать респондента (в Україні чоловіки більш позитивно ставляться до можливого членства в ЄС, ніж жінки) [4, р. 366].

Таким чином, вивчення української та білоруської громадської думки першого десятиліття ХХІ ст. приводить до кількох важливих висновків. «Східна» орієнтація до кінця першого десятиріччя ХХІ ст. мала ширшу підтримку, ніж «західна», на її користь висловлювалися близько половини респондентів. Цього варто було очікувати при високому рівні підтримки тісних взаємин між країнами-членами СНД і значній кількості тих, хто жалкує про розпад СРСР. Проте були й помітні варіації. Україна особливо була поляризована. Тут, в порівнянні з Білоруссю, одночасно найбільша кількість і тих, хто схиляється до Сходу, і тих, хто схиляється до Заходу.

У Білорусі майже стільки ж жалкує про розпад СРСР і підтримує інтеграцію всередині СНД, як в Україні. Але тут це виражено не так різко і не поєднується з наполегливим бажанням рухатися в бік ЄС чи НАТО. Україна — це країна, де найменша кількість «амбівалентно» налаштованих громадян з нейтральним ставленням до будь-якої орієнтації і найменша кількість «оптимістів», позитивно налаштованих до обох орієнтацій. У Білорусі більшість складала «амбівалентні». В Україні громадська думка виявилася розділеною, що сприяло проведенню багатовекторної політики. Цим скористалися політичні лідери, намагаючись укласти «стратегічне партнерство» як із західними, так і зі східними сусідами. Громадська думка в Білорусі менш поляризована, що накладає мінімальні обмеження на зовнішньополітичний курс країни. Білорусь також проводить багатовекторну політику, однак, може змінити орієнтацію своєї політики без оглядки на внутрішньополітичні «групи вето».

Список використаної літератури

1. The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova / [Ed. D. Hamilton, G. Mangott]. — Wash. — Vienna: Center for Transatlantic Relations/Austrian Institute for International Affairs, 2007. — 292 p.
2. Shulman S. National identity and public support for political and economic reform in Ukraine / S. Shulman // *Slavic Review*. — 2005. — Vol. 64. — № 1. — P. 59–87.
3. Kuzio T. Oligarchs, Tapes and Oranges: Kuchmagate to the Orange Revolution / T. Kuzio // *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. — 2007. — Vol. 23. — № 1. — P. 5–31.
4. White S. Belarus, Ukraine and Russia: East or West? / S. White, I. McAllister, V. Feklyunina // *The British Journal of Politics and International Relations*. — 2010. — Vol. 12. — P. 344–367.
5. Korosteleva J. «Feeling European»: The view from Belarus, Russia and Ukraine / J. Korosteleva, S. White // *Contemporary Politics*. — 2006. — Vol. 12. — № 2. — P. 193–205.
6. Allison R. Belarus between east and west / R. Allison, S. White, M. Light // *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. — 2005. — Vol. 21. — № 4. — P. 487–511.
7. Bekus N. European Belarus versus state ideology: Construction of the nation in the Belarusian political discourses / N. Bekus // *Polish Sociological Review*. — 2007. — № 3. — P. 263–284.
8. White S. A wider Europe? The view from Russia, Belarus and Ukraine / S. White, J. Korosteleva, I. McAllister // *Journal of Common Market Studies*. — 2008. — Vol. 46. — № 2. — P. 219–241.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2014

А. А. Баканова

кафедра международных отношений ОНУ имени И. И. Мечникова
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

**ЗАПАД ИЛИ ВОСТОК: ЕС И РФ В ВОСПРИЯТИИ УКРАИНСКОГО
И БЕЛОРУССКОГО ОБЩЕСТВ**

Резюме

Статья призвана показать эволюцию общественной мысли в Украине и Беларуси относительно внешнеполитической ориентации: интеграции в структуры ЕС и НАТО или, напротив, в СНГ. В начале XXI в. вопрос выбора «западного» или «славянского» пути встал острее, чем когда-либо. Опросы по таким вопросам, как самоидентификация, а также отношение к вступлению в ЕС и НАТО, помогают сделать вывод, какие же качества респондентов определяют «прозападную» ориентацию.

Ключевые слова: геополитический выбор, ЕС, РФ, Украина, Беларусь, общественное мнение.

A. Bakanova

Department of International Relations, Odessa National University
k. 32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

**WEST OR EAST: THE EU AND RUSSIAN FEDERATION
IN UKRAINIAN AND BELARUSIAN PUBLIC PERCEPTION**

Summary

This article aims to show the evolution of public opinion in Ukraine and Belarus towards foreign policy orientation: integration to the EU and NATO or vice-versa to CIS. At the beginning of XXI century the question of «Eastern» or «Western» choice was sharper than ever. Public opinion polls toward questions of self-identification, and attitude to joining the EU and NATO, were very helpful to conclude what characteristics of respondents define «pro-Western» orientation.

Key words: geopolitical choice, the EU, Russian Federation, Ukraine, Belarus, public opinion.

УДК 327:620.9:681.528.2

В. В. Дунєв

аспірант

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

тел.: (0482) 63 32 59; e-mail: cis_asc@paco.net

ЯДЕРНА ЕНЕРГЕТИКА: СПРАВЖНЄ БЛАГО ЧИ ПРИХОВАНА ЗАГРОЗА?

Стаття присвячена аналізу ролі ядерної енергетики у новітній світовій історії. Після зазначення ключових етапів розвитку ядерної енергетики та її впливу на міжнародні відносини, автор дійшов висновку, що майбутнє цієї галузі цілком залежить від добре налагодженої системи державного управління.

Ключові слова: ядерна енергетика, паливний цикл, приховане розповсюдження, виклики безпеці, міжнародні відносини.

Багато людей пов'язують своє щасливе майбутнє і одночасно страх за нього з ядерною енергією. Цей вид енергії має як позитивні сторони, так і ризики. І відсутність домовленості в сфері збалансованого використання даного типу енергії є приводом для більш негайного вирішення цієї проблеми. Дебати з даного приводу є дуже складними, і їх дуже складно водночас осягнути, оскільки це цілий комплекс різноманітних аспектів, які включають в себе інтереси різних акторів міжнародних відносин, котрі переслідують свої цілі у здобутті і використанні ядерної енергії. Поновлений інтерес до освоєння цього виду енергії є наслідком необхідності збільшення виробництва електроенергії, а також з точки зору загроз безпеки з боку як держав, так і недержавних організацій.

Серед держав існує два напрямки розвитку цього виду енергії: по-перше, призупинення антропогенних процесів, що впливають на зміну клімату та водночас забезпечують населення величезним об'ємом енергії, тим самим надаючи енергетичну безпеку державі. По-друге, спеціалізований паливний цикл забезпечує збереження непоновлюваних енергетичних ресурсів і зменшення викиду шкідливих газів в атмосферу.

Більшу частину літератури з даної теми складають зарубіжні джерела, перш за все праці дослідників з США. Серед них можна виділити як послідовників політико-економічного аналізу даної теми (Т. Вуд, Д. Бедель), так і послідовників політико-технічного аналізу (Д. Ектон, М. Блейк). Це дає змогу розглядати існуючу проблему з урахуванням багатьох складових. Крім цього, були використані офіційні документи, такі як «Ядерна доктрина США».

Метою статті є визначення ролі ядерної енергетики у новітній світовій історії. В завдання також входить визначення рівня потенційної небезпеки через підвищену інтенсивність використання ядерної енергії у країнах,

котрі володіють даними технологіями, і особливо у країнах, котрі виражають підвищену зацікавленість у придбанні подібних технологій найближчим часом.

Серед загроз при розвитку ядерної енергії можна виділити такі: можливі аварії на атомних електростанціях, витік радіоактивних відходів та матеріалів в атмосферу, прямі атаки чи саботаж ядерних об'єктів, а також перетворення мирної атомної енергетики у програму зі створення ядерної зброї. Навіть якщо загальна кількість ядерних реакторів не суттєво зміниться, загроза безпеці значно збільшиться через набування країнами ядерних електростанцій та об'єктів ядерної інфраструктури. Подібна інфраструктура може забезпечити країни необхідними знаннями для створення ядерної зброї, прикриваючи це комерційною та політичною вигодою. А насправді це все може перетворитися у дослідні реактори, котрі спроможні модифікувати ядерне паливо для використання у створенні ядерної зброї. Щойно держава набуває певної кількості ядерних електростанцій, наприклад, десять, найбільш економічно обґрунтованим буде створення власного паливного циклу. Але до придбання такої кількості електростанцій економічна обґрунтованість у створенні нових виробництв зі збагачення ядерного паливу є дуже низькою [1].

Загроза прихованого розповсюдження перш за все базується на тому, де знаходяться країни-кандидати на придбання ядерних технологій. Перш за все це країни Близького Сходу, політично нестабільного регіону, де нещодавно декілька країн виявили бажання придбати ядерні електростанції. Арабські країни, що виявили зацікавленість у ядерній енергії, є неоднотайними щодо цього виду енергії, та не всі є країнами-експортерами нафти та газу. Звичайно, передумовами таких заяв є зростаюча загроза від Ісламської Республіки Іран та її впевнених кроків до здобуття ядерної зброї. До того ж деякі країни-експортери нафти заявили, що бажають таким чином збільшити свій експорт та зменшити внутрішнє використання нафти та газу для здобуття електроенергії. До того ж країни, котрі страждають від дефіциту нафти та газу, наприклад, Йорданія, бажають тим самим здобути політичну та енергетичну незалежність. І саме ядерну енергію вони вбачають найбільш зручним інструментом. Можливо з часом, на сонячному Близькому Сході буде значніше розвиватись сонячна енергія, що зможе забезпечити потреби регіону в електроенергії, і тим самим припиниться латентне розповсюдження ядерної зброї. Але в політичному понятті сила сонячної енергії не є настільки потужною. Один із головних мотивів придбання ядерної енергії — її престиж на міжнародній арені.

Головні постачальники ядерних технологій — це країни з розвиненими економіками та колективними важелями впливу для забезпечення виконання договорів у сфері мирного співробітництва у цій галузі. Великі ядерні реактори коштують декілька мільярдів доларів чи євро і тим самим є великим бізнесом. Тим самим можуть бути відкриті мости для більш прибуткових контрактів у комерційній та військовій сфері. Наприклад, група зацікавлених осіб чи державна установа створює необхідні умови для ведення не тільки торгівлі держава-держава у ядерній сфері, а й під-

ключають до цих відносин неядерні проекти. Можна зазначити торгівлю конвенційною зброєю. Для тих країн, що набувають мирної ядерної енергії, це необхідно для підтримання статусу «вищого світу» та забезпечення більш жорсткої системи захисту своєї ядерної інфраструктури. З іншого боку, сусідні країни, що не мають бажання чи можливості розвивати ядерну енергетику, будуть вимушені також укладати нові контракти з придбання конвенційної зброї для забезпечення власної безпеки, особливо якщо сусід з мирною ядерною програмою раптом зажадає отримати ядерну зброю. Тим самим у певному регіоні створюються умови для ескалації гонки озброєнь, що є дуже прибутковою справою [2]. І ось вже ми бачимо, що ядерна програма займає на перше, а вже друге або навіть третє місце у взаємовідносинах між країнами. Крім цього, взаємовідносини у ядерній сфері можна використовувати для створення власних військових баз чи проведення сумісних навчань. У щільному потоці подій деякі країни можуть вимагати гарантій безпеки і стримування розвитку ядерних технологій в окремих регіонах від тих держав, котрі володіють ядерною зброєю. І у новому багатополлярному світі необхідно дуже швидко оцінити всі можливі ризики та створити певні механізми стримування, оскільки спостерігається відродження зацікавленості до ядерної енергії.

Існує багато примарних прогнозів щодо ядерної енергетики та можливої супутньої еволюції чи навіть революції глобальної безпеки. У найближчі роки оцінка ядерної енергетики варіюється від зменшення кількості ядерних реакторів до збільшення місць їх розміщення. Дисперсія залежить від різноманітності прогнозів, загальної вартості побудови, загальної потреби в електроенергії, можливості забезпечення реакторів головними частинами та кваліфікованим персоналом, строком експлуатації реакторів, загальними внесками у боротьбу зі зміною клімату, можливістю виникнення надзвичайних ситуацій на ядерних об'єктах та ефект розповсюдження ядерних технологій.

Щоб зрозуміти, чи слід очікувати істотного збільшення використання ядерної енергії у найближчі роки, треба розуміти, де і як вона використовується. Ядерна енергія виробляє близько 15–16 відсотків від світового видобутку електроенергії. Її використовують більше ніж 30 країн світу. Регіони, де розповсюджена ядерна енергія, дуже різноманітні. Це переважно Східна Азія, Європа та Північна Америка. Хоча у найближчі роки Сполучені Штати Америки та деякі країни Європи можуть зменшити використання ядерної енергії через вивід з експлуатації старих реакторів та не дуже швидко побудову нових через високу вартість. У той самий час, країни Східної Азії, Китай, Південна Корея будуть продовжувати будівництво нових реакторів.

За межами цих регіонів кількість ядерних реакторів значно менша. Наприклад, Південна Азія, Індія мають близько дюжини достатньо нових реакторів, а їхній найближчий сусід — Пакистан має лише два і один у стадії будівництва. І завдяки близькій взаємодії зі Сполученими Штатами у найближчі роки Індія матиме змогу значно збільшити частку ядерної енергетики у своїй промисловості. У той самий час ми можемо спостерігати тен-

денції до збільшення зацікавленості у розвитку власної ядерної енергетики у країнах Африки, Близького Сходу та Південно-Східної Азії. У багатьох країнах світу існують великі сподівання на відродження ядерної енергетики. Тому що в останні роки ми можемо бачити помітний застій у цій сфері. За останні двадцять років було побудовано та запущено в експлуатацію менше реакторів, ніж у деякі роки часів розквіту ядерної енергетики.

Але, тим не менш, нові реактори будуються. І зараз, згідно із звітами МАГАТЕ, в світі зареєстровано близько п'ятдесяти реакторів, що знаходяться у процесі будівництва. Більшість з них знаходяться у Китаї, Індії, Росії та Південній Кореї. Але слід зазначити, що як мінімум чверть з цієї кількості перебувають у такому стані близько двадцяти років, а інколи і більше. І здебільшого використовуються технології спорудження реакторів Росії та Китаю, не дивлячись на те, що китайські технології базуються на французьких технологіях, котрі були отримані за давніми домовленостями. Судячи з амбітності проєктів, в майбутньому ми зможемо побачити Китай як найбільшого експортера технології будівництва ядерних електростанцій. Незважаючи на застійні або навіть депресивні процеси у спорудженні нових атомних електростанцій, їх можливості невпинно збільшуються. Завдяки новітнім технологіям та вдосконаленню деяких частин електростанцій, наприклад, турбін, багато операторів атомних електростанцій, з дозволу відповідних структур, змогли збільшити ККД електростанцій на декілька відсотків. Приділяючи значно більшу увагу заходам безпеки та превентивного створення систем екстреного керування, вдалося зменшити час простою реактора і в той самий час збільшити час активної роботи реактора до 90 відсотків, а в окремих випадках навіть більше [3].

Використовуючи ядерну енергетику, державам доводиться зіткнутися з певною кількістю питань, таких як розробка систем раціонального управління, гарантії за кредитами, податкові пільги та інші стимули для розвитку галузі. Окрім цього, такі проєкти, як будівництво ядерних електростанцій, є дуже дорогими і ризикованими для компаній інвесторів. Тому обов'язково необхідно створювати вигідні умови для зменшення рівня ризику для потенційно зацікавлених компаній.

Також будівництво ядерних електростанцій залежить від паливних ресурсів та цін на них. Вартість палива для вугільних та газових електростанцій значно нижча, ніж для ядерних електростанцій. Існує певний зворотній зв'язок між вартістю палива. Наприклад, у Франції та Японії дуже незначні запаси вугілля, тому їм доводиться компенсувати недостачу енергії ядерними електростанціями. У той самий час у Сполучених Штатах Америки величезні запаси вугілля, яких вистачить приблизно на 200 років і завдяки якому виробляється близько половини електроенергії. А нещодавно відкриті великі родовища природного газу та в загальному низька ціна на цей вид палива роблять побудову нових ядерних електростанцій економічно непривабливими [4].

Інші ж країни, з метою зменшити кількість парникових газів, створюють такі умови, що підвищують ціни на викопне паливо таким чином, що фактична вартість подібного виду видобутку електроенергії порівнюється з

вартістю ядерної енергії чи якогось з видів поновлюваних джерел електроенергії. Крім цього, вводяться додаткові податки на викиди вуглецю та у той самий час створюються сприятливі фінансові умови для підвищення зацікавленості розвитку ядерної енергетики.

Зменшити загрозу розповсюдження ядерних технологій до нуля неможливо. Тому що не існує технологічних засобів для досягнення цієї мети. Питання призупинення розповсюдження таких технологій суто політичне [5]. Тому держави, як ніхто інший, мають всі необхідні важелі керування для забезпечення нерозповсюдження ядерних технологій: 1) трактування права на мирну ядерну енергетику згідно із статтями Договору про нерозповсюдження ядерної зброї таким чином, щоб отримати максимально можливі гарантії дотримання винятково цивільної ядерної програми; 2) ввезти імплементацію додаткових протоколів чи інших контролюючих систем для забезпечення прозорого процесу торгівлі мирними ядерними технологіями та розвитку ядерних програм; 3) відверто вказувати на ті сфери, забезпечити безпеку яких країна не в змозі. А також створити умови для інспекцій об'єктів близьких до галузі військових ядерних технологій; 4) забезпечити МАГАТЕ можливостями для проведення інспекцій будь-яких об'єктів, пов'язаних з ядерною програмою, особливо тих, де ведеться підозріла активність; 5) у разі виникнення підозр з боку МАГАТЕ, забезпечити таку взаємодію з Радою Безпеки ООН, щоб тимчасові чи негайно необхідні інспекції не спровокували небажану реакцію чи збільшене занепокоєння; 6) створення такої багаторівневої та багатосторонньої системи паливного циклу, щоб уникнути будь-яких можливих загроз для повноцінної роботи програми чи зміни цільового призначення.

У світі, де кількість ядерних електростанцій збільшується, дуже доцільним є питання забезпечення потрібного рівня безпеки. Найвищого з можливих рівнів безпеки. Серед таких заходів можуть бути і нові методи будівництва ядерних електростанцій, що зможуть витримати падіння літака, співробітництва зі службами розвідки задля того, щоб заздалегідь забезпечити захист від максимально можливих методів диверсій тощо, більш детальне вивчення особистих справ персоналу, сприяння розробці методів боротьби з кібератаками, розробка міжнародних та загальних стандартів безпеки та заохочення країн до обміну даними.

Переходячи до висновків, слід зазначити, що продовження збільшення обсягів використання ядерної енергії у майбутньому не повинно обов'язково призвести до створення більш небезпечного світу. Наведені приклади корисних заходів, при потрібній підготовці до виконання, зможуть нівелювати загрозу з боку ядерної енергетики та продовжити світову ходу до безпечного майбутнього. Але це не все. Перш за все держава та промисловість мають налагодити максимально тісний діалог та цілком і повністю розділяти відповідальність за використання ядерної енергії. З одного боку, це впровадження та дотримання найвищих стандартів безпеки та методів управління ядерною електростанцією. За увесь час існування ядерної індустрії сталося три надзвичайні ситуації на ядерних об'єктах: Три Майлс Айленд, Чорнобиль та Фукусима. І ці три прецеденти дуже чіт-

ко дали зрозуміти, що у випадку ядерних інцидентів ми всі є заручниками один одного. В тому розумінні, що наслідки можуть бути настільки непередбачуваними, що зневага до систем безпеки може стати фатальною. Крім цього, слід приділяти величезну увагу для створення систем та методів боротьби з можливими диверсіями зсередини та актами терору чи саботажу. У цьому тандемі держави та індустрії треба чітко розділяти зобов'язання сторін. Ядерна індустрія повинна приділяти максимальну увагу для забезпечення безпеки об'єктів ядерної інфраструктури та пов'язаних з нею об'єктів, гарантувати абсолютний контроль за матеріалами, що використовуються, та дотримання усіх норм безпеки для використання ядерної енергії. А держава, зі свого боку, повинна докладати усіх зусиль для забезпечення нерозповсюдження ядерних технологій та витоку поріднених технологій з ядерною енергетикою. Адже на практиці ми бачимо, що все це не так легко втілити у життя, держави дуже повільно і дуже в обмежених масштабах йдуть на співпрацю з МАГАТЕ, і ще менше співпрацюють між собою задля створення певних колективних заходів безпеки. І в інтересах держав приділяти більше уваги цим проблемам, якщо вони й надалі бажають використовувати мирну ядерну енергетику. Промисловість у цей час може розвивати ядерні технології таким чином, щоб мінімізувати можливість використання мирної ядерної інфраструктури та матеріалів для створення ядерної зброї. Майбутнє ядерної енергетики залежить від взаємодії держави та індустрії.

Список використаної літератури

1. Wood T. W. The Economics of Energy Independence for Iran / T. W. Wood, M. D. Miazzo, B. A. Reichmuth, J. Bedell // *The Nonproliferation Review*. — 2007. — Vol.14. — № 1. P. 80–112.
2. Warrick J. U. S. Steps Up Arms Sales to Persian Gulf States / J. Warrick // *Washington Post*. — 2010. — January 31 [Electronic resource]. — Available on the web at: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/01/30/AR2010013001477.html>
3. Blake E. M. U. S. Capacity Factors: A Small Gain to an Already Large Number / E. M. Blake // *Nuclear News*. — 2007. — P. 27–32.
4. Maloney S. Financial Issues Confronting Nuclear Construction / S. Maloney. — Washington: Towers Perrin, 2008. — 36 p.
5. Acton J. M. The Myth of Proliferation-Resistant Technology / J. Acton // *Bulletin of the Atomic Scientists*. — 2008. — Vol. 65. — № 6. — P. 49–59.
6. Nuclear Posture Review Report // U. S. Department of Defense. — April 2010 [Electronic resource]. — Available on the web at: [http://www.defense.gov/npr/docs/2010 %20nuclear %20posture %20review %20report.pdf](http://www.defense.gov/npr/docs/2010%20nuclear%20posture%20review%20report.pdf)

Стаття надійшла до редакції 23.03.2014

В. В. Дунев

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький бул., 24/26, г. Одеса-58, 65058, Україна

ЯДЕРНАЯ ЭНЕРГЕТИКА: ИСТИННОЕ БЛАГО ИЛИ СКРЫТАЯ УГРОЗА?

Резюме

Статья посвящена анализу роли ядерной энергетики в новейшей мировой истории. После обозначения ключевых этапов развития ядерной энергетики и ее влияния на международные отношения, автор приходит к заключению, что будущее этой отрасли целиком и полностью зависит от хорошо налаженной системы государственного управления.

Ключевые слова: ядерная энергетика, топливный цикл, скрытое распространение, вызовы безопасности, международные отношения.

V. V. Dunev

Department of International Relations
Odessa National I. I. Mechnikov University
k. 32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

NUCLEAR ENERGY: REAL BOON OR HIDDEN MENACE?

Summary

The article provides an analysis of role of nuclear energy in new world history. After emphasizing of main levels of development of nuclear energy, author comes to conclusion that future of this branch of industry is fully depends on well done system of state control.

Key words: nuclear energy, fuel cycle, latent proliferation, security challenges, international relations.

УДК 327[(73):(497)]«1993/2001»

Ю. І. Козловська

аспірантка

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

Тел.: (380482) 633259. E-mail: cis_asc@paco.net

ПОЛІТИКА АДМІНІСТРАЦІЇ Б. КЛІНТОНА ЩОДО РЕГІОНУ ЗАХІДНІ БАЛКАНИ

Стаття має на меті розкрити особливості політики США на Західних Балканах. Показано, що регіон не є пріоритетним у зовнішній політиці Сполучених Штатів, але використовувався адміністрацією Б. Клінтона як полігон для затвердження США в якості єдиного світового лідера. Вирішення практичних питань щодо існуючих в регіоні труднощів в економічній, політичній, етнічній та гуманітарній сферах Сполучених Штатів віддають Європейському Союзу. Проте основні важелі у розв'язуванні ключових питань США залишають за собою.

Ключові слова: боснійська війна, косовська криза, США, адміністрація Б. Клінтона, доктрина Клінтона.

Протягом останніх двох з половиною десятиліть політика США щодо регіону Західних Балкан була досить суперечливою і неоднозначною. США не мають в цьому регіоні життєвих інтересів, однак розглядають його як важливий у контексті своїх претензій на збереження статусу єдиної в світі наддержави. Серед американських адміністрацій постбіполярного періоду найбільш послідовну і цілеспрямовану політику щодо регіону проводила адміністрація Білла Клінтона. Саме в рамках доктрини Клінтона західнобалканський регіон був використаний як полігон для випробування нової системи євроатлантичної безпеки на базі НАТО, причому зміцнення НАТО автоматично розглядалося як зміцнення позицій США в Європі [1, с. 52].

Мета статті — дослідити еволюцію стратегії США щодо західнобалканського регіону протягом 90-х років ХХ століття. Відповідно до мети буде зроблена спроба відповісти на наступні питання: які стратегічні цілі реалізовувалися адміністрацією Б. Клінтона в регіоні Західні Балкани; якими засобами американське керівництво намагалося досягти цих цілей; в чому полягає новизна політики Клінтона відносно регіону порівняно з курсом попередньої адміністрації Дж. Буша.

Проблеми політики Сполучених Штатів відносно Балкан займають чільне місце в американській, європейській та російській політології. В англійській політичній науці найбільш відомими дослідниками є Я. Бугайські, Д. Хемилтон, Д. Д. Хастінгс, Е. Джозеф, Ч. Гаті, Д. Мейсон та ін. Спектр їх оцінок діяльності американських адміністрацій на Балканах різниться від критики щодо недостатньо рішучих дій (Я. Бугайські) до побажань якнайменшого втручання США у внутрішньополітичну ситуацію в регіоні і залишення вирішення балканських проблем Європейському Союзу

(Ч. Гаті, Д. Мейсон та ін.). Більшу частину складають праці поміркованого характеру, що закликають до зважених оцінок американської активності. Російські політологи Б. Шмельов, О. Богатуров, А. Макаричев, О. Гуськова, В. Кременюк, А. Уткін та ін. загалом сходяться на думці, що роль США у врегулюванні балканських конфліктів скоріше деструктивна. В українській політичній науці означені питання майже не вивчаються, хоча їх актуальність для України стає дедалі очевиднішою. Серед вітчизняних авторів, які досліджують дану проблематику, слід насамперед виділити роботи О. Брусиловської.

На рубежі 80–90-х років ХХ ст. в США відбувся перегляд підвалин зовнішньої політики країни. Закінчення «холодної війни» і розпад біполярної системи обумовили необхідність визначення нової ролі США в світі, кардинального перегляду зовнішньополітичних пріоритетів. Довгострокової і виваженої стратегії щодо Південно-Східної Європи у США не було, тому політика адміністрації Дж. Буша характеризувалася невизначеністю і була досить непослідовна. Однак поступово прагнення США затвердитися в якості світового лідера призводить до активізації діяльності на Балканах. Припинення Сербії як потенційного конкурента в регіоні і дії в ході Хорватської та Боснійської війн вже вкладаються в русло стратегії «американського світового лідерства». Подальше поглиблення кризи на постюгославському просторі, поява нових військових конфліктів, неспроможність Європейської спільноти контролювати дезінтеграційні процеси в регіоні, протиріччя всередині самого ЄС, викликані боротьбою за сфери впливу, лише підштовхували США до розширення присутності на Балканах. Саме ці фактори обумовили активізацію політики Б. Клінтона порівняно з курсом Дж. Буша, що був його попередником у Білому домі.

Ще в ході передвиборної кампанії кандидат від Демократичної партії Б. Клінтон і його кандидат на пост віце-президента А. Гор всебічно критичували адміністрацію Дж. Буша за відсутність заходів щодо врегулювання кризи в Боснії і Герцеговині (БіГ). Вже на початку 1993 року Б. Клінтон заявив, що бездіяльність США «мала на меті відмову від американського лідерства» [2]. Адміністрація Б. Клінтона почала просувати політичний курс «lift and strike» («підйом і удар»), орієнтований на введення з боку НАТО ембарго на поставки зброї всім сторонам конфлікту і нанесення ракетно-бомбових ударів задля обмеження пересування сербських військ.

В липні 1993 року виник новий план врегулювання боснійської війни (два перші плани Каррінгтона-Кутілейро та Венса-Оуена провалилися), згідно з яким створювалися три етнічні міні-держави — план Столтенберга-Оуена [3, с. 207]. Однак парламент мусульман відхилив проект. Війна продовжувалася і ставала дедалі запеклішою.

На тлі розгортання запеклих воєнних дій між сербами, хорватами і мусульманами, гуманітарної катастрофи, що стрімко наближалася та загрози поширення конфлікту на сусідні території, політика США в регіоні стає більш активною. Насамперед Клінтон намагався довести, що ні ООН, ні ЄС не змогли вирішити проблему. Інструментом політики США в Боснії став блок НАТО. Таким чином, почався етап інтернаціоналізації конфлікту в

умовах, коли військово-політичний блок втручається у внутрішню ситуацію на боці одного з противників [3, с. 208].

Протягом літа 1994 р. — осені 1995 р. НАТО неодноразово бомбардував сербські військові та промислові об'єкти та водночас висував проекти реформування БіГ. В цей час США перейшли до завершальної фази придушення сербського опору. Авіація НАТО здійснила повітряну операцію «Обдумана сила», направлену проти боснійських сербів, крім того, Клінтон відмінив ембарго на постачання зброї в республіку, але лише для мусульман, на яких було зроблено ставку в антисербській грі [3, с. 209].

Залишившись без будь-якої підтримки (ООН не втручалась в хід подій, Росія виключена з процесу консультацій, СРЮ знесилена жорсткими санкціями), боснійські серби змушені були погодитись на переговори.

Мирна конференція відбулася 21 листопада 1995 року на базі ВПС США у м. Дейтон (штат Огайо). Під наглядом керівників країн-членів Контактної групи (США, Франція, Велика Британія, Німеччина, Росія) С. Мілошевич, Ф. Туджман та А. Изетбегович підписали «Загальну рамкову угоду про мир у Боснії і Герцеговині» (Дейтонські домовленості). Це означало встановлення жорсткого контролю НАТО на Балканах. Підписання в грудні 1995 року Паризької мирної угоди передбачало не тільки утворення Республіки Боснія і Герцеговина, що складалася з Республіки Сербської та Федерації Боснія і Герцеговина, але й присутність в регіоні збройних сил США, так званих «Сил стабілізації» (SFOR), що входили до військового контингенту НАТО.

Дейтонські домовленості, створені під керівництвом Р. Холбрука, стали найбільшим успіхом США в 90-ті роки не лише на Балканах, але й в Європі в цілому. Ідея використати НАТО в якості фундаменту нової системи колективної безпеки була реалізована. Це вирішувало для Сполучених Штатів одразу декілька задач. Насамперед, сковувало руки Німеччині, яка дедалі більше позиціонувала себе як лідера Європи і намагалася включити Східну Європу до власної сфери впливу; однак, залишаючись членом НАТО, ФРН залишалась і досить контрольованою. Ще більш важливим стало і те, що уперше був створений прецедент — блок НАТО перейняв на себе функції, що раніше були прерогативою ООН. На думку О. Брусилівської «навіть те, що на перший погляд виглядає як слабкість американського проекту, насправді їм на користь. Формальна єдність Боснії та Герцеговини при цілковитому небажанні народів жити разом дозволяє тримати там війська НАТО невизначений час» [1, с. 57].

Війну в Боснії і Герцеговині можна розглядати в якості відправного пункту нової стратегії США, яку М. Т. Клер визначив як доктрину Клінтона [2]. Ця доктрина складалася з «дуже песимістичної оцінки стану загальної безпеки», тези, що «Сполучені Штати зацікавлені в збереженні міжнародної стабільності» і, головне, визнання того, що «з метою підтримки загальної стабільності США мають утримувати достатню кількість збройних сил, щоб вести військові операції проти багатьох супротивників одночасно у різних частинах світу» [2]. Промова Б. Клінтона 26 лютого 1999 року, що передувала рішенням про бомбардування СРЮ (насамперед

Сербії) під час Косовської війни, найбільш чітко розкриває сутність його зовнішньополітичного курсу: «Там, де наші цінності й інтереси поставлені на карту і де ми можемо зробити щось значне, ми маємо бути до цього готові» [2]. Хоча автором концептуальних підвалин доктрини Клінтона є З. Бжезінський. Задовго до початку військових операцій США в Югославії та Іраку він писав: «Тепер можуть розвинути ситуації, коли зовнішнє втручання в суто внутрішні справи будь-якої держави, наприклад, Югославії, може бути необхідним і виправданим через потенційні наслідки подій, які в інших випадках самі по собі не призводять до міждержавних колізій» [4, р. 6].

Новий виток активізації США на Балканах був обумовлений ескалацією косовського конфлікту. У разі розповсюдження косовська криза могла викликати дестабілізацію всього регіону і зірвати реалізацію Дейтонських угод. Ще більш вагомим фактором була можливість використати конфлікт у Косові задля зміцнення позицій НАТО як основного інструменту по забезпеченню миру й безпеки в Європі за рахунок подальшого посилення «миротворчо-поліцейської» функції альянсу. У цьому контексті проблема Косово, подібно до боснійської, стала для США «справою принципу», своєрідним випробуванням на лідерство й рішучість [1, с. 60].

Третій комплекс причин активізації американського втручання в Косові носив ідеологічний характер. За версією Я. Бугайські, «американське керівництво не могло залишатися осторонь, дивлячись на численні порушення прав людини, що здійснювалися сербськими збройними силами проти етнічного албанського населення, і появу сотень тисяч біженців в сусідніх країнах. Сполучені Штати та західні країни використали санкції та інші заходи тиску, аби переконати Президента Югославії С. Мілошевича припинити репресії та відновити автономію, яку Косово втратило на початку 1990-х років» [2].

Отже, за оцінкою О. Брусиловської, «основними стратегічними інтересами США, що вплинули на рішення адміністрації активізувати втручання в косовський конфлікт, були: запобігання загрози зриву Дейтонського процесу мирного врегулювання в Боснії, прагнення використати косовську кризу як інструмент тиску на режим С. Мілошевича, а також більш широкі зовнішньополітичні інтереси, головним з яких залишається необхідність забезпечити взаємодію з європейськими союзниками по НАТО й сприяти подальшому зміцненню позицій блоку в Європі і світі» [1, с. 60].

Поглиблення кризи навесні 1998 року призвело до створення міжнародної Контактної групи (в її склад увійшли США, Велика Британія, Франція, Німеччина, Італія та Росія) з питань Косова під егідою ООН. Однак ні угода Холбрука — Мілошевича (жовтень 1998 року), ні спроба мирних переговорів під наглядом Контактної групи в Рамбуйє (січень 1999 року) не принесли позитивного результату. СРЮ відмовилась підписати план, запропонований Контактною групою в березні 1999 року, що викликало подальше загострення протистояння між сербами та албанцями, а уряд С. Мілошевича в американських і західноєвропейських ЗМІ характеризувався не інакше як «неофашистський».

Введення в Косово сорокатисячного контингенту ЮНА визвало евакуацію місії ОБСЄ та ракетно-бомбові удари НАТО по СРЮ, що не припинялись з 24 березня до 10 червня (операція «Союзницька сила»). Розуміючи всю непевність свого становища, прихильники дій НАТО використали ідею «моральності» військового втручання, що було викликано «геноцидом сербів проти косоварів» [1, с. 62]. Показово, що Б. Клінтон не дозволив використовувати американські війська для виведення сербських збройних сил з Косова, але пообіцяв приєднатися до післявоєнного миротворчого контингенту і запропонував Європейському Союзу «здійснювати допомогу в відбудові Косова і регіону в цілому, більш того, закликав Європу надати більшу частину ресурсів» [2].

Дії НАТО в косовській війні спричинили більше лиха, ніж всі попередні сутички. Бомбардування забрало життя тисяч громадян СРЮ (якнайменш 2 тис. мирних жителів та біля 600 військових, але військові експерти вважають, що офіційні дані занижені) та залишило жахливі екологічні наслідки. Залишилась невідомою доля 250 тис. косовських сербів, які зникли за час військової операції НАТО. Половина албанського населення стала біженцями без надії на повернення, тому що сербські війська відбирали документи у втікачів зі СРЮ. Таким чином, якщо метою НАТО було захистити косоварів, то підсумки їхньої діяльності можна назвати контрпродуктивними [3, с. 225].

9 червня 1999 року на македонсько-югославському кордоні була підписана угода між сербськими та натовськими військовими. Після виводу сербських військ з Косово було прийнято рішення РБ ООН (№ 1244 від 10 червня 1999 року), за яким в край було введено Міжнародні військові сили з підтримання миру (KFOR); регіон був розділений на 5 секторів, у кожному з яких координацію здійснювала одна з країн НАТО [5, с. 43].

З лютого 2000 р. були розпущені всі політичні та адміністративні органи в краї; фактично він став підмандатною територією ООН (до рішення про остаточний статус Косова). Втілення в життя рішень ООН («Стандарти для Косова») залежало перш за все від позиції НАТО. Через три роки Кофі Аннан зазначив, що ні один з пунктів «Стандартів» не було виконано [6, с. 153].

Підводячи підсумки, треба констатувати наступне. Західні Балкани не є значним пріоритетом у зовнішній політиці США. Найбільш активну політику в регіоні порівняно з іншими адміністраціями проводила саме адміністрація Б. Клінтона. Обумовлено це було не стільки власне балканськими проблемами, скільки більш загальними геополітичними чинниками. За оцінкою Е. Коен, «балканська політика є яскравим прикладом навіть не вторинного, а інтересу третього ступеня. США пішли на війну через Косово, території, що навіть близько не входить до сфери американських інтересів, зовсім не задля того, щоб виправити недостойну поведінку Сербії, а щоб попередити негативні наслідки конфлікту, наприклад, протиріччя всередині НАТО» [7, с. 534].

Рухаючись від біполярності до стану однополярного міжнародного порядку, США все більше бачили себе в якості головної сили, лідера, що за-

безпечує стабільність і безпеку в світі. Якраз в 1990-ті роки США почали усвідомлювати і вивчати політичну вигоду від застосування воєнної сили в стратегічних цілях, не побоюючись переростання локального конфлікту в ядерну війну з СРСР.

Доктрина Клінтона передбачала можливість воєнного втручання з метою реалізації «гуманітарної інтервенції» (визначення Д. Хастінгса) [7, с. 535]. Даючи оцінку своєї політики щодо конфліктів в Боснії та Косово, Б. Клінтон згодом відзначав: «Сполучені Штати діяли законно від імені міжнародного співтовариства, втручаючись у внутрішні справи другої країни за допомогою збройних сил тоді, коли уряд цієї країни виявлявся неспроможним підтримувати мінімальний громадський порядок, що має забезпечувати основні права людини на життя і свободу» [7, с. 537]. Однак при цьому існував ключовий критерій американської політики «гуманітарного втручання» — вміння правильного балансування з метою запобігання прямого використання збройних сил США у конфлікті. Інструментом реалізації інтересів Сполучених Штатів стає блок НАТО. Таким чином, враховуючи принципи «гуманітарної інтервенції», Косово представляє собою найвищу точку політики США щодо Західних Балкан.

Перемога НАТО підвела Б. Клінтона до висновку, що «існує важливий принцип, котрий має отримати розвиток у майбутньому. Він полягає в тому, що доки у світі будуть виникати конфлікти на етнічній та релігійній основі (деякі з них можуть переростати у війну), ми маємо проводити політику, яка зупинить геноцид та етнічні чистки» [7, с. 539]. Проте реалізація доктрини Клінтона в практиці зовнішньої політики проіснувала недовго, власне вже наступний президент Дж. Буш-мол. від неї відмовився. Це було викликано цілим комплексом чинників, в основному геополітичного змісту.

Список використаної літератури

1. Брусиловська О. І. Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни / О. І. Брусиловська. — Одеса: Астропринт, 2007. — 349 с.
2. Bugajski J. Western Balkans Policy Review 2010 / J. Bugajski // Center for Strategic & International Studies. — 2010 [Electronic resource]. — Available on the web at: http://csis.org/files/publication/100917_Bugajski_WesternBalkans_WEB.pdf
3. Брусиловська О. І. Системні трансформації посткомуністичних країн Європи / О. І. Брусиловська. — Одеса: Астропринт, 2011. — 444 с.
4. Brzezinski Z. Selective global commitment / Z. Brzezinski // FA. — 1991. — Vol. 70. — № 4. — P. 1-20.
5. Воронов К. Европа и Россия после Балканской войны 1999 года: драматические уроки / К. Воронов // МЭМО. — 2000. — № 4. — С. 27-45.
6. Yannis A. Kosovo under international administration: An unfinished conflict / A. Yannis — Athens: Eliamep, 2001. — 172 p.
7. Hustings D. D. Innovation and precedent in the Kosovo war: the impact of Operation Allied Force on US foreign policy / D. D. Hustings // International Affairs. — 2009. — Vol. 85. — No. 3. — С. 531-546.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2014

Ю. И. Козловская

кафедра международных отношений ОНУ имени И. И. Мечникова
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

ПОЛИТИКА АДМИНИСТРАЦИИ Б. КЛИНТОНА В РЕГИОНЕ ЗАПАДНЫЕ БАЛКАНЫ

Резюме

Статья имеет целью раскрыть особенности политики США на Западных Балканах. Показано, что регион не является приоритетным во внешней политике Соединённых Штатов, однако использовался администрацией Б. Клинтона как полигон для утверждения США в качестве единственного мирового лидера. Решение практических вопросов, связанных с существующими в регионе трудностями в экономической, политической, этнической и гуманитарной сферах, Соединённые Штаты предоставляют Европейскому Союзу. Однако, основные рычаги в развязывании ключевых вопросов США оставляют за собой.

Ключевые слова: боснийская война, косовский кризис, США, администрация Б. Клинтона, доктрина Клинтона.

Y. Kozlovska

Department of International Relations, Odessa National University
к. 32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

THE BILL CLINTON'S ADMINISTRATION POLICY TOWARD THE WESTERN BALKAN REGION

Summary

Current article is aimed at discovering of peculiarities of the US policy in the Western Balkans. It is revealed in this article that the Western Balkan region has no special priority within the foreign policy of the United States, even though Bill Clinton's administration used it as the launching platform for establishing itself as a single global leader. The United States entrusts the European Union with solving of the practical issues resulting from the problems in the economic, political, ethnical and humanitarian spheres, which are inherent to the analyzed region. Nonetheless the US keeps control over the main leverages used to solve key issues.

Key words: Bosnian war, crisis in Kosovo, USA, administration of Bill Clinton, Clinton's doctrine.

УДК 327 [(560):(477)]:341.23

К. А. Паюк

аспірант

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

Тел.: (380482) 633259, E-mail: cis_asc@paco.net

УКРАЇНА І ТУРЕЧЧИНА: НА ШЛЯХУ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА

Стаття присвячена змінам в україно-турецьких відносинах останніх років. У статті проведено аналіз еволюції двосторонніх відносин між країнами, продемонстровано основні практичні кроки на шляху до реалізації стратегічного партнерства, зокрема, щодо підписання угоди про Зону вільної торгівлі.

Ключові слова: Україна, Туреччина, стратегічне партнерство, Зона вільної торгівлі (ЗВТ).

Україно-турецькі відносини традиційно є однією з актуальних тем політологічних досліджень. Наукова база є досить різноманітною і представлена працями таких вчених, як Н. Мхитарян, М. Воротнюк, М. Алієв тощо. Тим не менш через стрімкий розвиток україно-турецьких відносин в останні роки та швидкоплинність інформації з метою відображення розвитку відносин між Україною і Туреччиною на сучасному етапі доцільним є звернутись до офіційних державних джерел. Тому в якості основної джерельної бази статті виступають заяви, доповіді та довідкова інформація, опублікована на офіційних сайтах Міністерств закордонних справ України та Туреччини [1, 2, 3, 5], порталів органів виконавчої влади [9, 10, 11, 12], інтерв'ю українського дипломата С. Корсунського [6].

Подана стаття має на меті окреслити основні зміни в сучасних україно-турецьких відносинах, в завдання входить охарактеризувати практичні кроки на шляху реалізації стратегічного партнерства, показати основні сфери двостороннього співробітництва в майбутньому.

Україна і Туреччина оголосили про намір перейти на рівень стратегічного партнерства ще в 2003 р., коли україно-турецькі відносини набули статусу пріоритетних. Практичні кроки у напрямку досягнення рівня стратегічного партнерства почали здійснюватись лише в останні декілька років.

Так, в результаті кількох років консультацій та серйозної підготовки 25 січня 2011 року в рамках офіційного візиту прем'єр-міністра Туреччини Р. Т. Ердогана в Україну було підписано Спільну декларацію про створення Стратегічної ради високого рівня між Україною та Туреччиною, що надало українсько-турецьким відносинам нового статусу — статусу стратегічного партнерства — разом з визначенням механізму його реалізації [1].

Перше засідання Стратегічної ради високого рівня між країнами відбулося 22 грудня 2011 р. під час офіційного візиту президента України

В. Ф. Януковича до Турецької Республіки. Серед найважливіших питань, що обговорювались, були в першу чергу поглиблення співпраці в енергетичній та економічній сферах, скасування візового режиму та створення в майбутньому зони вільної торгівлі (ЗВТ) між Україною та Туреччиною [6]. Угода про ЗВТ охоплює торгівлю товарами, послугами, правила конкуренції, врегулювання спорів, захист прав інтелектуальної власності, положення щодо визначення країни походження товарів тощо [11]. Головними питаннями для подальшого діалогу експертів є узгодження умов доступу до ринків товарів та послуг. Результатами таких домовленостей стали реалізація низки спільних проектів в транспортній сфері, таких як «Вікінг» та «ZUBR», проведення декількох раундів переговорів щодо створення ЗВТ, збільшення кількості турецьких інвестицій в українську економіку, скасування візового режиму між двома країнами з 1 серпня 2012 р. тощо [6].

Друге засідання Стратегічної ради високого рівня між Україною та Туреччиною відбулося 12–14 вересня 2012 р. у ході офіційного візиту в Україну прем'єр-міністра Турецької Республіки Р. Т. Ердогана. За результатами засідання Стратегічної ради високого рівня було підписано Спільну заяву, низку двосторонніх документів про співпрацю та досягнуто кілька вагомих домовленостей в енергетичній сфері, що мають для України велике значення [5]. Зокрема, турецька сторона пообіцяла помісячно пропускати 8 українських танкерів-метановозів через Босфор та Дарданелли, що відкриває для України в майбутньому можливість приймати зріджений газ через LNG-термінал в Одесі не тільки з Азербайджану, а й з Катару та Алжиру. Також було заявлено про співпрацю у таких галузях, як транспортування електроенергії, будування газосховищ та LNG-терміналу (узбережжя Мармурового моря) на території Туреччини, спільний видобуток вуглеводню тощо. Крім того, Туреччина підтримала Україну та висловила свою зацікавленість щодо її приєднання до Трансанатолійського газопроводу (TANAP Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline Project), що простягається з Азербайджану через Туреччину до кордонів з Болгарією та Грецією. Разом з цим турецький прем'єр-міністр висловив надію, що до кінця поточного десятиріччя товарообіг між двома країнами досягне 20 млрд доларів [1].

Як результат досягнутих домовленостей продовжились раунди україно-турецьких переговорів щодо створення ЗВТ, що включають в себе також узгодження положень майбутнього договору з роботою України над згодою про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС і членством Туреччини в Митному союзі ЄС. В рамках поглиблення співробітництва відбулась низка робочих візитів представників державних відомств обох країн. Зокрема, протягом 2013 р. з робочими візитами Туреччину відвідали представники Мінекономрозвитку, Мінагрополітики, Мінпромполітики, Міністерства внутрішніх справ, НБУ, Державної адміністрації залізничного транспорту України, Державної міграційної служби України та Управління міліції міграційного контролю МВС України тощо [5].

Важливою подією в розбудові двостороннього співробітництва також стала участь Міністра економічного розвитку і торгівлі України Ігоря Прасолова у Турецько-Арабському форумі у квітні 2013 р. В рамках візиту

було проведено ряд переговорів з представниками турецької влади, де розглядались транспортні проекти та проекти в авіаційній галузі. Україна виявила готовність надати сприяння у розробці Туреччиною пасажирського міжрегіонального літака на базі літаків АН-148, АН-158 та висловила бажання взяти участь у реалізації проектів модернізації інфраструктури Туреччини [5]. В свою чергу турецька сторона під час проведення засідання міжурядової українсько-турецької комісії з торговельно-економічного співробітництва, яке відбулося в м. Анкара 25 червня 2013 р., висловила свою зацікавленість в участі у проектах, які заплановані до реалізації на території України, зокрема, у проектах щодо створення технопарків (Національний Проект «Технополіс» та його складова «Bionic Hill»), Національного проекту «Енергія природи» та його складової «Теплий дім» та Національного проекту «Індустріальні парки України» [9].

Третє засідання Стратегічної ради високого рівня відбулося 9 жовтня 2013 р. в м. Анкара під час робочого візиту президента України Віктора Януковича до Туреччини. Крім обговорення економічних та торговельних питань, увага була приділена також співробітництву у сферах транспортування, енергетики та оборонної промисловості [1].

Так, міністр енергетики та вугільної промисловості України, який також брав участь у засіданні, наголосив на тому, що планується реалізація двосторонніх проектів у нафтогазовому і ядерному секторах та розширення і конкретизація партнерства в рамках проектів та заходів різноманітних міжнародних і регіональних об'єднань та організацій (ОЧЕС — Організація Чорноморського економічного співробітництва, Європейська економічна комісія ООН, Європейська Комісія, Енергетичне Співтовариство тощо). Конкретними спільними кроками можуть стати: 1) видобуток та транспортування вуглеводнів; 2) розбудова Південного газового коридору з постачання газу Каспійського регіону до Європи при залученні газотранспортних систем України та BOTAŞ, зокрема у рамках проекту будівництва Трансанатолійського газопроводу TANAP; 3) розвиток спільних проектів у галузі ядерної енергетики; 4) створення спільної робочої групи у сфері електроенергетики, а також інтеграція електроенергетичних систем України та Туреччини у рамках транс'європейських мереж.

За результатами засідання була підписана Спільна заява президентів обох країн, виконавча програма між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про першочергові заходи з розвитку співробітництва в галузі освіти на 2013–2015 роки, що є кроком до практичної реалізації проекту «подвійного диплому»; міжурядова угода у сфері лісового господарства, Меморандум про співробітництво у сфері конкурентної політики між Антимонопольним комітетом України та Турецьким конкурентним відомством, План заходів щодо розвитку двосторонніх відносин між Україною та Турецькою Республікою на 2014–2015 роки, який передбачає розвиток двостороннього співробітництва в політичній, економічній, оборонній, гуманітарній, правоохоронній, консульській сферах [12].

Ще одним кроком до поглиблення співробітництва в енергетичній сфері стало підписання угод між Національною акціонерною компанією «Нафто-

газ України» та Турецькою державною нафтовою компанією «ТРАО» і Турецькою трубопровідною компанією «ВОТАŞ». Угода з компанією «ТРАО» про взаємний захист конфіденційної інформації та комерційної таємниці встановлює зобов'язання сторін щодо нерозголошення та забезпечення режиму захисту конфіденційної інформації при наданні послуг у нафтогазовій сфері, а Меморандум про співробітництво з компанією «ВОТАŞ» спрямований на започаткування довгострокових партнерських відносин між компаніями та взаємовигідне співробітництво в сфері транспортування та зберігання природного газу [4].

Після проведення засідання в Україні також був ухвалений та ратифікований Закон «Про ратифікацію Правил перевезення вантажів у міжнародному прямому вантажному залізнично-поромному сполученні між портами України та портами Турецької Республіки, що мають залізничне сполучення, між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки», який став значним кроком в поглибленні співробітництва між двома країнами у сфері вантажоперевезень [8]. А до цього 25 вересня 2013 року за ініціативи української сторони в Анкарі був підписаний Меморандум про взаєморозуміння між Державною адміністрацією залізничного транспорту України та Генеральною дирекцією державних залізниць Республіки Туреччина стосовно розвитку перевезень вантажів у рамках створення транспортного коридору Балтійське море — Чорне море із використанням потягу комбінованого транспорту «Вікінг» [5]. Перевезення вантажів між Україною та Туреччиною здійснюються з використанням поромних ліній Іллічівськ — Деріндже, Іллічівськ — Хайдарпаша, Севастополь — Зонгулдак, Євпаторія — Зонгулдак, Скадовськ — Зонгулдак. В майбутньому планується відкриття лінії Одеса — Самсун, яка у подальшому буде включена до системи поромних сполучень між Україною, Болгарією та Грузією та дозволить створити новий транспортний коридор ЄС — Туреччина і мінімізувати часові параметри здійснення перевезень до ТР вантажів не лише з країн Балтії, Білорусі, Центральної Європи, а також їх транзит до Ірану, Іраку та інших країн Близького і Середнього Сходу. Збільшення кількості ліній дозволяє підняти об'єм вантажоперевезень на якісно новий рівень [7].

Знаковим є те, що якщо за результатами проведення Другого засідання Стратегічної ради високого рівня прем'єр-міністром Турецької Республіки Р. Т. Ердоганом була висловлена думка щодо збільшення товарообігу між країнами до 20 млрд доларів до кінця поточного десятиріччя, то під час проведення Третього засідання ради за мету було поставлено досягнення цієї позначки вже у 2015 році.

Виникнення в Україні кризової ситуації наприкінці 2013 р. і її продовження у наступному році не позначилось на роботі міждержавних комісій щодо поглиблення співпраці між двома країнами. Так, 18–19 лютого 2014 р. в Анкарі було проведено чергове засідання Змішаної українсько-турецької комісії з питань міжнародних автомобільних перевезень, продовжує процес лібералізації вантажних автоперевезень між двома країнами. За результатами засідання було прийнято рішення збільшити у 2014 році

кількість двосторонніх дозволів на 600, транзитних — на 2000, а дозволів для порожнього в'їзду — на 250 та провести наступне засідання Комісії у Києві в 2015 році [10].

Курс на реалізацію стратегічного партнерства між країнами зберігається, незважаючи на зміну уряду в Україні. Ще на початку 2014 р. Турецька Республіка у своїх офіційних заявах закликала до вирішення кризи виключно мирним шляхом, наголошувала на важливості розвитку України в напрямку демократії [2]. А 1 березня 2014 р. відбувся офіційний візит міністра зовнішніх справ Турецької Республіки А. Давутоглу до України, в рамках якого турецька сторона підкреслила важливість співпраці з Україною, висловила свою підтримку та наголосила на тому, що Україна є одним із найважливіших стратегічних партнерів Туреччини. Крім цього, було заявлено про підтримку територіальної цілісності України та сприяння вирішенню кризової ситуації в Криму в рамках міжнародних установ та організацій [2, 3].

Таким чином, розглядаючи україно-турецькі відносини сучасності, слід зазначити, що стрімкого розвитку вони набули нещодавно, починаючи з 2010 року. В напрямку реалізації стратегічного партнерства було проведено три засідання Ради стратегічного рівня, крім цього, відбулись багаторазові міжурядові та міжвідомчі зустрічі, було створено низку двосторонніх комісій з метою виявлення та усунення спірних питань, розробки сприятливих умов для найшвидшої реалізації прийнятих рішень та запланованих проєктів. Співпраця між двома країнами охоплює різноманітні сфери — від культури до оборонної промисловості. Найбільш пріоритетними на сьогоднішній день залишаються питання енергетики та створення зони вільної торгівлі. Співпраця та розвиток енергетичної сфери дозволять Україні та Туреччині в майбутньому не тільки вирішити проблеми енергоресурсів, а й зайняти свою ланку в сфері їх транспортування, позиціонуючи себе як важливі країни-транзитери. Підписання угоди про Зону вільної торгівлі створить сприятливі умови для покращення інвестиційного клімату та збільшення товарообігу між країнами.

Список використаної літератури

1. Güncel Açıklamalar [Elektronik kaynağı] // Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığını resmi sitesi. — Ulaşım rejimi : <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?3fc6582e-a37b-40d1-847a-6914dc12fb60>
2. Dışişleri Bakanı Davutoğlu «Türkiye olarak Kırım'da gerginliğin azaltılması ve sorunların çözülmesi için her türlü katkıyı yapmaya hazırız.» [Elektronik kaynağı] // Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığını resmi sitesi. — Ulaşım rejimi: http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-turkiye-olarak-kirim_da-gerginligin-azaltilmasi-ve-sorunlarin-cozulmesi-icin-her-turlu-katkii-yap.tr.mfa
3. В.о. міністра закордонних справ України Андрій Дециця провів переговори з керівником МЗС Турецької Республіки Ахметом Давутоглу [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. — Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/18482-vo-ministra-zakordonnih-sprav-ukrajini-andrij-deshhicya-proviv-peregovori-z-kerivnikom-mzs-turecykoji-respubliki-ahmetom-davutoglu>
4. Делегація Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України» взяла участь у засіданні українсько-турецької робочої групи [Електронний ресурс] // Офіційний сайт НАК

- «Нафтогаз України». — Режим доступу: <http://naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/B3B498CB703F47DEC2257C0000445F37>
5. Єдина інформаційна стрічка [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. — Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/newswire>
  6. Інтерв'ю з С. Корсунским [Електронний ресурс] // Перший національний канал України. — Режим доступу: <http://1tv.com.ua/ru/video/program/progolovne/2012/10/08/5438>
  7. Мхитарян Н. Стан та перспективи українсько-турецьких відносин. Аналітична записка / Н. Мхитарян [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/472/>
  8. Створюються умови для подальшої активізації вантажообігу між Україною та Туреччиною [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Укрзалізниці. — Режим доступу: http://uz.gov.ua/press_center/up_to_date_topic/359737/
  9. Турецькі компанії зацікавлені реалізовувати інфраструктурні проекти в Україні [Електронний ресурс] // Урядовий портал: єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246476738&cat_id=244276429
  10. Туреччина збільшила квоту дозволів на автоперевезення для України у 2014 році [Електронний ресурс] // Інформаційно-аналітичний бюлетень КМУ. — Режим доступу: <http://www.info-kmu.com.ua/2014-02-25-000000pm/article/18388433.html>
  11. Україна і Туреччина активно продовжують переговори про вільну торгівлю [Електронний ресурс] // Урядовий портал: єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246665738
  12. Україна та Туреччина підписали низку документів в енергетичній сфері [Електронний ресурс] // Урядовий портал: єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246751787&cat_id=244277212

Стаття надійшла до редакції 24.03.2014

Е. А. Паюк

кафедра міжнародних отношений ОНУ имени И. И. Мечникова
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

УКРАИНА И ТУРЦИЯ: НА ПУТИ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПАРТНЕРСТВА

Резюме

Статья посвящена переменам в украино-турецких отношениях последних лет. В статье проведен анализ эволюции двусторонних отношений между странами, показаны основные практические шаги на пути реализации стратегического партнерства, в частности, подписания договора о Зоне свободной торговли.

Ключевые слова: Украина, Турция, стратегическое партнерство, Зона свободной торговли (ЗТС).

K. A. Paiuk

Department of International Relations, Odessa National University
k. 32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

**UKRAINE AND TURKEY: ON THE WAY TO PRACTICAL
REALIZATION OF STRATEGIC PARTNERSHIP**

Summary

The article is devoted to the changes in the Ukrainian-Turkish relations of last years. In the article the author adheres to analysis of the evolution of bilateral relations between countries, demonstrates core practical steps on the way to realization of strategic partnership, particularly, towards signing the agreement about Free trade area.

Key words: Ukraine, Turkey, strategic partnership, Free trade area (FTA).

УДК 323.111

И. С. Прибегин

студент отделения политологии

ИСН ОНУ имени И. И. Мечникова

кв. 25, ул. Жуковского, 4, г. Одесса, 65014, Украина

(067) 104–84–09, ivanpribegin@rambler.ru

**СТАТУС ИВРИТА И АРАБСКОГО ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННОМ
ИЗРАИЛЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ**

Статья посвящена сравнительному анализу статуса иврита и арабского языка в современном Израиле.

Ключевые слова: официальный язык, гегемонный язык, языковая идеология, языковая практика.

Актуальность темы исследования обусловлена тем фактом, что языковой фактор в обществе, в том числе израильском, играет чрезвычайно важную роль. От того, какую языковую политику проводит государство, каковы ее цели и задачи, в немалой степени зависит стабильность и целостность общества, его самодостаточность, эффективное функционирование и развитие.

Среди работ, посвящённых различным аспектам этого непростого вопроса, следует особо отметить статьи таких исследователей, как Мухаммед Амара, Айелет Харель-Шалев, Цви Бекерман, Бернард Спольски и Илана Шохами, Али Джабарин.

Цель нашего исследования — провести сравнительный анализ статуса иврита и арабского языка в современном Израиле.

С момента мусульманских завоеваний в VII веке и вплоть до падения Османской империи арабский язык является гегемонным в Палестине. В то же самое время важную роль играют и некоторые другие языки, такие как, например, греческий и арамейский, позднее турецкий и, наконец, западноевропейские языки. Так, в Иерусалиме на конец XIX века в дополнение к арабскому языку используются турецкий, греческий, идиш, английский, немецкий, латынь и арамейский. Многие жители, особенно те, что живут в городах, двуязычны или даже многоязычны.

Конец османского владычества приводит к далеко идущим последствиям во всех социально значимых сферах, в том числе языковой [1, с. 2]. В 1922 г. Королевским декретом устанавливается, что официальными языками в Подмандатной Палестине являются английский, арабский и иврит (именно в таком порядке). Статья 82 гласит дословно следующее: «Все указы, официальные сообщения и официальные формуляры правительства, и все официальные уведомления местных органов власти и муниципалитетов, в сферах, которые будут предусмотрены приказом Верховного комиссара, должны быть опубликованы на английском, арабском и иврите. Эти три языка могут использоваться в дебатах и дискуссиях в Законодательном

совете и касаться любых порядков, которые будут устанавливаться время от времени, а также в государственных учреждениях и зданиях суда» [2].

После поправки, принятой в 1948 г., уже в новообразованном Израиле английский язык теряет свой прежний статус, оставляя официальными лишь иврит и арабский. Примечательно, однако, что с тех пор Государство Израиль не принимало статут, который бы чётко прописывал их юридический статус. При этом понимание содержания статьи изначально было чрезвычайно узким. В частности, во время обсуждения текста Декларации Независимости Давид Бен-Гурион заявил, что «никто не будет возражать против ... свободного использования [любого] языка, но ... государственным языком является иврит. Это не противоречит праву других резидентов на использование их [родных] языков» [3, с. 4–5].

В самом тексте декларации, которую некоторые исследователи также относят к документам, регулирующим языковые отношения в Израиле, заявлено буквально следующее: «Государство Израиль ... приложит старания к развитию страны на благо всех её жителей; оно будет зиждиться на принципах свободы, справедливости и мира...; осуществит полное гражданское и политическое равноправие всех своих граждан...; обеспечит свободу вероисповедания, совести, выбора языка, образования и культуры...» [4, с. 137; 5].

Таким образом, даже сугубо формально использование арабского языка не признаётся коллективным правом национального меньшинства, а лишь индивидуальным правом жителей страны, что, в свою очередь, существенно ограничивает возможности развития как самого языка, так и арабской общины Израиля.

Симптоматично и то, что Верховный суд, рассматривая частные иски граждан, признаёт использование арабского языка естественным правом жителей страны, как правило, даже не ссылаясь при этом на его официальный статус [3, с. 4–5].

Не способствует развитию арабского языка и довлеющая над ним угроза утраты собственного высокого статуса, исходящая от законодательных инициатив израильских «правых». Так, согласно законопроекту, внесённому в 2008 г. группой депутатов Кнессета, арабский язык, наряду с английским и русским, предлагается сделать вторым официальным языком, в то время как иврит, в случае принятия законопроекта, станет единственным «основным языком» страны. И хотя данная инициатива пока не находит достаточной поддержки в стенах парламента, она отражает реальное положение дел в языковой сфере [6].

Поэтому вслед за Бернардом Спольским и Иланой Шохами мы будем различать языковую идеологию определённого общества — взгляды на язык и его использование и языковую практику — привычные схемы предпочтения определенных языков из всех возможных вариантов [7].

Если следовать этим определениям, то можно утверждать, что на различных этапах истории Государства Израиль языковая идеология оказывала неодинаковое влияние на языковую практику общества, однако, определение и восприятие Израиля в качестве однопационального еврей-

ского государства неизменно выражалось в его моноязычной идеологии, характеризующейся, помимо прочего, институциональным пренебрежением к мультикультурной реальности [1, с. 1]. В то время как Израиль является исторически и фактически полиязычным государством, прочность одноязычной идеологии, используемой для ревитализации иврита, ведёт к существенному сужению сфер применения других языков, в том числе арабского [8, с. 1]. Эта одноязычная идеология предполагает использование одного языка — иврита во всех сферах жизни общества и, конечно, исключает предоставление соответствующего статуса любому другому языку, включая автохтонный — арабский [9, с. 34].

Рассматривая существующую в Израиле языковую практику, творчески применим предложенную Джайлсом, Борхесом и Тейлором модель так называемой «этнолингвистической жизнеспособности», упростив её динамический и прогностический характер до квазистатического. Модель предлагает набор социальных переменных, сгруппированных по трем основным направлениям: статусные факторы, демографические переменные и факторы институциональной поддержки — в наибольшей степени свидетельствующие об уровне этнолингвистической жизнеспособности. Модель утверждает, что чем большей жизнеспособностью обладают этнолингвистические группы, тем успешней они борются за сохранение своей коллективной социальной идентичности, а также поддерживают функционирование своего родного языка в различных общественных сферах. В противоположность этому этнолингвистические группы, обладающие малой жизнеспособностью, со временем утрачивают как свою уникальную коллективную идентичность, так и свой родной язык [10].

Под статусными факторами мы будем понимать экономическое благосостояние, социальное положение и символический статус языка. При этом экономический статус языка, вероятно, будет ключевым элементом его жизнеспособности. В этом свете израильские арабы, являющие собой национальное меньшинство, обладают относительно низким экономическим статусом: уровень жизни большинства из них существенно ниже среднего показателя уровня жизни еврейского населения, а зависимость израильских арабов от еврейского сектора экономики по-прежнему огромна. Вторым фактором является социальный статус языка, иначе говоря, его престижность [1, с. 3–4]. «Когда язык большинства рассматривается как предоставляющий более высокий социальный статус, большую политическую власть, сдвиг в сторону языка большинства может произойти» [11, с. 55]. Третьим фактором является символический статус языка. Здесь, положение дел демонстрирует заметные противоречия [1, с. 4]. Несмотря на свой формально высокий статус, арабский язык практически не заметен в публичной сфере [9, с. 34]. Вместе с тем, несмотря на текущее состояние и положение арабского языка в Израиле, израильские арабы воспринимают свой родной язык в качестве одного из наиболее важных маркеров собственной идентичности.

Вторая группа факторов — демографические, включает в себя: число носителей определенного языка на рассматриваемой территории, геогра-

фическое распределение этнолингвистического меньшинства, а также число смешанных браков, заключённых между представителями различных этнолингвистических групп. На сегодняшний день израильские арабы составляют около 20 % от общей численности населения страны. Помимо этого, около 3,5 млн арабоязычных палестинцев проживают на Западном берегу, в секторе Газа и Восточном Иерусалиме, не говоря уже об окружающих Израиль арабских странах [1, с. 4–5]. Что касается географического распределения, то подавляющее большинство арабского населения Израйля сосредоточено в трёх зонах: около 60 % живут на севере, в Галилее, 20 % — в центре страны, ещё 10 % обитают на юге, в Негеве, оставшиеся 10 % — в шести городах со «смешанным» еврейско-арабским населением [12, с. 291]. Тем не менее даже в «смешанных» городах они в основном живут в отдельных кварталах. С точки зрения социальной лингвистики это означает, что израильские арабы используют арабский в качестве языка общения во многих областях жизни. Относительно смешанных браков, заключённых между ивритоговорящими и арабоговорящими жителями страны, можно сказать, что они рассматриваются в обществе как социально девиантное поведение. Поэтому модели поведения, существующие в языковой сфере, склонны передаваться от поколения к поколению.

Еще один набор факторов, которые значительно влияют на жизнеспособность языка, относятся к институциональной поддержке, которую тот получает [1, с. 5–6]. «К соответствующим учреждениям относятся национальные, региональные и местные органы власти, ... культурные общества, коммерческая и производственная сферы, средства массовой информации, и не в последнюю очередь образование» [11, с. 57]. Несмотря на высокий статус арабского языка, закреплённый в израильском законодательстве, именно иврит является языком бюрократии, языком высшего образования, практически всех отечественных традиционных и электронных СМИ и, самое главное, тех секторов рынка труда, которые доступны арабскому меньшинству. И хотя израильские арабы распоряжаются общинными делами посредством местного самоуправления, они, в силу централистского характера израильского правительства, не осуществляют полный контроль над ними. Поэтому из-за интенсивного и постоянного общения с правительством, арабские советы и муниципалитеты вынуждены использовать иврит во всех официальных документах. Что касается культурных обществ израильских арабов, то большинство из них использует арабский в качестве языка коммуникации, однако зачастую, особенно когда речь идёт о межнациональных отношениях, используется и иврит [1, с. 6–7].

Резюмируя вышесказанное, можно сделать вывод, что иврит, на сегодняшний день, является гегемонным языком в стране, в то время как арабский является социально значимым языком лишь для арабского меньшинства, по-прежнему играющего едва заметную роль в публичной сфере.

Список использованной литературы

1. Amara M. The Vitality of the Arabic Language in Israel from a Sociolinguistic Perspective / M. Amara // Adalah's Newsletter. — 2006. — № 29. — С. 1–11.
2. The Palestine Order in Council [Электронный ресурс] // United Nations Informational System on the Question of Palestine — 1922. — Режим доступа к журн.: <http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/C7AAE196F41AA055052565F50054E656>
3. Harel-Shalev A. Arabic as a Minority Language in Israel: A Comparative Perspective / A. Harel-Shalev // Adalah's Newsletter. — 2005. — № 14. — С. 1–10.
4. Bekerman Z. Israel: Unsuccessful and Limited Multicultural Education / Z. Bekerman // SA-eDUC JOURNAL / Special Edition on Education and Ethnicity. — 2009. — № 2(6). — С. 132–145.
5. Декларация Независимости Государства Израиль [Электронный ресурс] // Еврейское агентство для Израиля — 1948. — Режим доступа к журн.: [http://www.jafi.org/JewishAgency/Russian/Education/Jewish %20Life/Festivals/Independence %20Day](http://www.jafi.org/JewishAgency/Russian/Education/Jewish%20Life/Festivals/Independence%20Day)
6. Ilan S. MKs: Make Hebrew the only official language [Электронный ресурс] / S. Ilan // HAARETZ. — May 19, 2008. — Режим доступа к журн.: <http://www.haaretz.com/print-edition/news/mks-make-hebrew-the-only-official-language-1.246058>
7. Spolsky B. The Languages of Israel Policy, Ideology and Practice / B. Spolsky, E. Shohami // Bilingual Education and Bilingualism — Clevedon: Multilingual matters — 1999. — С. 302.
8. Spolsky B. Introduction / B. Spolsky, E. Shohami // Language Education of Minority Children. — MA: Newbury House, 1972. — С. 1–10.
9. Jabareen A. Language policy and the status of Arabic in Israel / A. Jabareen // Jami'a: Al-Qasemi. — 2005. — № 9 — С. 24–46.
10. Giles H. Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations / H. Giles, R. Y. Bourhis, Taylor D. M. // Language, Ethnicity and Inter-group Relations. — New York: Academic Press, 1977. — С. 307–343.
11. Baker C. Foundations of Bilingual Education and Bilingualism / C. Baker. Multilingual matters, 2011. — С. 512.
12. Карасова Т. А. Политическая история Израиля: Блок Ликуд: прошлое и настоящее / Т. А. Карасова. — М.: Наталис: Ин-т востоковедения РАН, 2009. — 528 с.

Статья поступила в редакцию 10.01.2014

І. С. Прибегін

відділення політології

ІСН ОНУ імені І. І. Мечникова

кв. 25, вул. Жуковського, 4, м. Одеса, 65014, Україна

СТАТУС ІВРИТУ ТА АРАБСЬКОЇ МОВИ У СУЧАСНОМУ ІЗРАЇЛІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Резюме

Стаття присвячена порівняльному аналізу статусу івриту та арабської мови у сучасному Ізраїлі.

Ключові слова: офіційна мова, гегемонна мова, мовна ідеологія, мовна практика.

I. Pribegin

Department of Political Science

ISS ONU named after I. I. Mechnikov

r. 25, st. Zhukovsky, 4, Odessa, 65014, Ukraine

**STATUS OF HEBREW AND ARABIC IN MODERN ISRAEL:
A COMPARATIVE ANALYSIS**

Summary

Article is devoted to a comparative analysis of the status of Hebrew and Arabic in modern Israel.

Key words: official language, hegemonic language, language ideology, language practice.

УДК 327.56 (5–15)

О. Я. Чебан

аспірант

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

тел. (0482) 63 32 59, e-mail: cis_asc@paco.net

СТРАТЕГІЧНА КУЛЬТУРА ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ЯДЕРНУ ПОЛІТИКУ ІРАНУ

У статті розглядається феномен стратегічної культури як явища, яке впливає на ядерну політику держав, у контексті ядерної програми Ірану. У статті аналізуються культурні, історичні та ментальні фактори, які формують стратегічну культуру Ірану і впливають на прийняття політичних рішень, що стосуються розвитку іранської ядерної програми. На основі аналізу іранської стратегічної культури у статті здійснюється прогноз щодо подальшого розвитку ядерної програми Ірану.

Ключові слова: стратегічна культура Ірану, іранська ядерна програма, ядерна політика Ірану.

Актуальність теми ядерної програми Ірану зумовлюється існуванням загрози появи у цієї держави ядерної зброї, що може завдати шкоди міжнародній стабільності. Тому для розуміння причин розвитку іранської воєнної ядерної програми та пошуку шляхів вирішення цієї проблеми слід проаналізувати ті чинники, які впливають на мотивацію ядерної політики Ірану. Одним із таких чинників є стратегічна культура та пов'язані з нею культурно-історичні і ментальні особливості іранської нації.

Проблематика іранської ядерної програми знайшла дуже широке відображення у науковій літературі як західній, так і російській. Меншою мірою іранську ядерну програму досліджують українські дослідники, серед яких слід виділити, насамперед, П. Сіновець [12]. Також окремі аспекти іранської ядерної політики і особливо загальнотеоретичних пояснень мотивації держав до набуття ядерної зброї розглядає у своїй праці такий український вчений, як С. Галака [5]. Ще один український дослідник С. Заборський [8] розглянуту у даній статті проблематику політики порогових держав (однією з яких є Іран) розглядає на прикладі східноазіатських держав.

Серед російських учених, які вивчають різні аспекти іранської ядерної програми, слід виділити таких, як А. Бадалова [1], А. Баклицький [2], А. Ногмов [11]. Культурно-історичні та ментальні аспекти іранської ядерної політики більш детально аналізуються у роботах таких російських науковців, як А. Вартанян [4], Є. Кірсанов [9], Н. Кожанов [10], А. Федосенкова [13].

У західній науковій літературі проблематика іранської стратегічної культури та пов'язаних з нею культурно-історичних і ментальних аспек-

тів іранської ядерної політики розглянуті у роботах таких авторів, як Е. Абрахміан [14], А. Альфонех [16], Г. Боуерінг [20], М. Ейзенштадт [23].

В першу чергу слід з'ясувати суть поняття «стратегічна культура». **Стратегічна культура** — сукупність спільних світоглядних уявлень, ідей та типів поведінки, які витікають зі спільного досвіду та історії і які формують колективну ідентичність та відношення до інших груп, а також визначають характерні засоби для досягнення безпекових цілей [23].

Стратегічна культура, як правило, характеризує ті риси менталітету окремо взятої нації, які можуть вплинути на формування рішення держави про набуття чи відмову від ядерної зброї, на спосіб поведінки держави на міжнародній арені після набуття ядерної зброї, а також на характер використання державою неядерних засобів стримування при проведенні нею своєї безпекової стратегії.

Слід зазначити, що при вивченні стратегічної культури Ірану слід брати до уваги складні культурні традиції, релігійно-ідеологічну орієнтацію правлячого режиму, а також нещодавню воєнну історію країни.

На думку Майкла Ейзенштадта, для розуміння іранської стратегічної культури необхідно виходити із трьох головних принципів:

- Ніщо в Ірані не є таким, як здається на перший погляд. Часто неможливо чітко визначити наміри іранських керівників, відносини між гілками влади та процес прийняття рішень;

- Ніщо в Ірані не слід сприймати у чорно-білих кольорах; як правило, домінує двозначність і відтінки сірого кольору. Це є визначальною характеристикою іранської стратегічної культури, а також відображенням того факту, що невизначеність використовується режимом як стратегема, щоб ввести в оману своїх ворогів;

- Стратегічна культура Ірану характеризується численними суперечностями і парадоксами. Не слід шукати узгодженості там, де її немає [23, р. 3].

Іранські високопосадовці підтримували сприйняття іміджу Ірану як країни мучеників. Культивування такого сприйняття допомагало консолідувати націю довкола правлячого режиму, залякати ворогів країни та підвищити поріг стримування Ірану [15, р. 142].

Як зазначає М. Ейзенштадт, у перші роки після Ісламської революції щось подібне дійсно мало місце. Іранці справді були пройняті релігійним ентузіазмом і прагнули важких страждань, великих жертв, нехтували масштабними втратами. Тому вони підтримали рішення аятоли Хомейні відмовитися від нагоди припинити війну у 1982 році на умовах відновлення довоєнного статус-кво. Однак згодом революційний ентузіазм почав вичерпуватися, особливо коли стало ясно, що війна затягується і виграти її неможливо. Тому в суспільстві наростало розчарування з приводу цієї війни, і владі дедалі важче ставало залучати добровольців на фронт. Тому багато представників правлячого іранського духовенства дійшли висновку, що війну необхідно завершувати. Як наслідок у липні 1988 року з Іраком було укладено угоду про припинення вогню [23, р. 5].

З того часу Іран проводив досить обережну і зважену зовнішню політику, уникаючи прямої конфронтації. Для проведення силових акцій Іран

використовував або залежні терористичні організації (ліванська Хезболла), або таємні диверсії, які давали можливість заперечувати участь Ірану у них і таким чином мінімізували ризик. Така поведінка може свідчити про здатність Тегерану вдаватись до раціональних розрахунків і до адекватних оцінок відносин між центрами сили у світі, що запобігає перетин Іраном «червоних ліній» [23].

Важливим чинником, який має вплив на формування іранської стратегічної культури, є фактор статусу та впливу. Цей фактор обумовлюється тим, що іранське керівництво вірить, що Ісламська Республіка Іран (ІРІ) грає ключову роль у глобальних справах як носій революційного ісламу та захисник пригноблених мусульман (і навіть немусульман) будь-де. Відповідно, іранські лідери вірять у те, що доля «умми» (ісламської спільноти) залежить від спроможності Ірану трансформуватися у світову державу, яка здатна захистити та просувати інтереси цієї спільноти. Це сприйняття також призводить до того, що Тегеран підтримує радикальні ісламські рухи по всьому Близькому Сходу з метою підірвати вплив США у регіоні, переформатувати міжнародну обстановку у такий спосіб, щоб вона відповідала іранським інтересам [23].

Цей ісламський універсалізм приречений на нелегке співіснування з іранським націоналізмом, і кожен із них у різні часи по-різному впливав на зовнішню політику ІРІ. Ісламська універсалістична тенденція в цілому домінувала на протязі 1980-х років. Між тим ісламські та націоналістичні орієнтації вступали у суперництво у наступні роки, що призвело до виникнення наприкінці 1990-х років махдїстської (месіанської) тенденції [18, р. 42]. Напружене протистояння між ісламом та націоналізмом продовжується до нинішнього часу, про що свідчить дискусія в Ірані, яка була викликана заявою недавнього президента М. Ахмадінежада про особливу «іранську школу ісламу» [13, с. 43].

Іранські лідери упевнені у тому, що Іран має бути лідером регіону в силу географічних, демографічних та ресурсних факторів. Це викликає бажання досягти воєнного контролю над регіоном Перської затоки, що, у свою чергу, має призвести до здатності Ірану захищати свої життєві інтереси і відстоювати свої права перед суперниками у регіоні — такими, як Саудівська Аравія та Сполучені Штати. Іранське керівництво вірить у те, що система міжнародних відносин, яка виникла після Другої світової війни і зафіксувала домінування США, наразі перебуває у кризі, що США є державою, яка перебуває у стані занепаду, у той час як Іран є зростаючою державою. Відповідно, іранські лідери працюють над тим, щоб установити альянси з іншими країнами (такими, як Венесуела), які виступають проти існуючого статус-кво і прагнуть протистояти американській потужності, щоб прискорити її занепад [23].

Для характеристики іранської стратегічної культури важливим є вивчення відношення Ірану до категорій «жорсткої» та «м'якої сили» («hard power» and «soft power»). Є підстави вважати, що Іран все-таки більшу увагу надає категорії «м'якої сили». Адже, незважаючи на позиціонування себе у якості регіональної держави, Іран не створив відповідних цьому

статусу потужних конвенційних озброєнь [23]. Через тривалу дію санкцій Іран не мав змоги закупити найсучасніші озброєння.

Слід також враховувати, що замість того, щоб вкладати гроші у воєнно-промисловий комплекс, Іран значну частину своїх фінансів тратить на субсидії на їжу і газ для населення [10, с. 25]. У своїх підходах до забезпечення національної безпеки Іран більшу увагу приділяє военній хитрості, ніж грубій силі, і віддає перевагу «м'якій силі», а не «жорсткій» [16, р. 43].

Тим не менше Іран не хехтує і «жорсткою силою». Тегеран намагається набути можливостей для використання у своїх цілях близькості до Ормузької протоки і Перської затоки, а також вразливі місця своїх ворогів, особливо побоювання США жертв та затяжних воєн [23]. Також Іран розвиває інфраструктуру, яка дозволить йому створити ядерну зброю, якщо відповідне рішення буде прийнято, оскільки ядерна зброя нарешті надасть Ірану можливості, відповідні до його великодержавних амбіцій [7, с. 8].

Важливим елементом іранської стратегії ведення силових акцій та воєн є акцент на психологічних, моральних та духовних аспектах. Слід зазначити, що останні понад 30 років історії ІРІ довели, що Ісламська республіка надає цим аспектам навіть більшого значення, ніж фізичним та технологічним факторам, оскільки в Тегерані вважають вирішальною у війні чи бойовій операції інформаційну складову. У цьому питанні підходи іранського керівництва докорінним чином відрізняються від підходів американських: якщо США проводять інформаційні кампанії для підтримки своїх воєнних операцій, то Іран часто, навпаки, проводить воєнні операції (наприклад, військові навчання, демонстрації сили, стимулювання терактів) для того, щоб посилити свої інформаційні кампанії [23].

Оскільки Тегеран приділяє величезну увагу інформаційним аспектам боротьби з ворогами, то іранське керівництво мимоволі припускає, що США також надають перевагу цим аспектам. Іранське керівництво побоюється того, що у відповідь на його інформаційні операції, США через Інтернет, радіо та супутникове телебачення докладуть всіх зусиль для проведення пропаганди, спрямованої проти правлячого в Ірані режиму, щоб стимулювати його безкровне повалення, «оксамитову революцію». Уже очевидним є вплив цих побоювань на іранську внутрішню політику, оскільки режим намагається «ісламізувати» служби безпеки, культивуючи три ідеали: мучеництва, опору та джихаду [23, р. 6].

Ці ідеали знайшли позитивний відгук у іранському суспільстві на початку ірано-іракської війни, але потім вони втрачали популярність. Сьогодні, після приходу до влади в Ірані ліберально налаштованого президента Х. Рухані, ідеали мучеництва, опору та джихаду не користуються широкою підтримкою.

Тим не менше нечисельна, але впливова частина іранського суспільства представлена у таких ключових інституціях, як Корпус стражів ісламської революції (КСІР) та Басідж, все-таки розділяє названі вище три ідеали.

Перший ідеал мучеництва формується на основі шиїтських образів імама Алі та імама Хусейна. Алі ставиться урядовою пропагандою за приклад

представникам іранських силових структур як відважний воїн, що взяв участь майже у всіх перших битвах ісламу і героїчно загинув на полі бою. Імам Хусейн є більш вираженим прикладом мучеництва, оскільки він був жорстоко убитий у 680 році халіфом Язідом за те, що він, як вважають шиїти, на відміну від халіфа, виступав за чистоту ісламу і безстрашно обстоював ці принципи до самої своєї мученицької смерті після програної ним та його прибічниками битви при Кербелі [12, с. 15].

Другий із зазначених вище ідеалів — опір — витікає із цілої доктрини, яка називається «мукявама» (опір). Ця доктрина застосовується ІРІ та залежними від неї Хезболлою, Хамасом і Сирією у їх боротьбі проти Ізраїлю та США. Доктрина надає першочерговій важливості супроводжуваним бойові операції психологічним факторам. Тому вона виходить з того, що перемога досягається шляхом деморалізації ворога через наступні три дії: 1) тероризування населення ворожих країн; 2) знекровлення їх армій; 3) заперечення важливості перемог, досягнутих на полі бою [23, р. 3].

Також ця доктрина виходить з того, що конфлікти є грою з нульовою сумою, що компроміс є ознакою слабкості і може бути використаним ворогом. Приклади втілення в життя цих положень мали місце у недавній історії. Наприклад, у липні 1978 року, коли Ісламська революція була у розпалі і наближалася до своєї тріумфальної перемоги, впливовий опозиційний політик Мехді Базарган пропонував аятолі Хомейні прийняти підхід поступовості і не запроваджувати клерикального управління, оскільки клерикали не мають відповідного управлінського досвіду. Також Базарган пропонував не спалювати всі мости у відносинах зі США, тим більше що останні у той час не надто активно підтримували шаха і намагалися налагодити відносини з революційними лідерами. Тим не менше Хомейні відкинув майже усі пропозиції Базаргана [20, р. 47].

Очевидно, цю особливість іранської стратегічної культури слід враховувати при проведенні переговорів щодо остаточного врегулювання іранської ядерної проблеми, які ведуться після укладення в Женеві в листопаді 2013 р. тимчасової ядерної угоди з Іраном. Слід розуміти, що іранське керівництво пішло на цю угоду попри традиційні побоювання, що поступки з іранського боку можуть призвести до вимог нових поступок та продовження тиску на Іран. Шість держав-переговорників з Іраном важливо не втілювати в життя ці іранські побоювання, оскільки це призведе до зриву досягнутих в Женеві домовленостей і відновлення традиційної для Ірану політики опору міжнародній спільноті у питаннях розвитку ядерної програми. Тому, як вбачається, не слід слідувати порадам ізраїльських керівників та консервативних американських конгресменів, які наполягають на тому, що до Ірану мають бути застосовані нові санкції, які мають змусити Іран до нових поступок, які не були передбачені Женевськими домовленостями. Ці наполягання додають аргументів для іранських прихильників доктрини «мукявама».

В цілому можна сказати, що і проводжувана Іраном до недавніх пір непоступлива ядерна та зовнішня політика, і внутрішньодержавна урядова пропаганда були спрямовані на те, щоб сформувати в Ірані культуру

опору, джихаду та мучеництва і сприяти появі суспільства, яке стає сильнішим і консолідованішим завдяки зовнішній агресії. В Ірані зміцненню такого уявлення сприяли недавні історичні події: смерть багатьох протестувальників під час Ісламської революції 1978–1979 років сприяла лише зростанню чисельності антиурядових демонстрацій, призвівши до успіху революції [18, р. 34]. Тому керівництво ІРІ принаймні донедавна прагнуло створити суспільство, у якому готовність до самопожертви зростатиме унаслідок воєн, соціальних потрясінь та викликаних ними страждань.

Однак схоже, що ІРІ є далекою від створення такого суспільства, як уже зазначалося на початку даного підрозділу. Культуру джихадистського мучеництва зуміли привити лиш окремим членам Хезболли, КСІРу та басіджів, які хоча і складають важливу частину іранського суспільства, однак їх кількісна доля у ньому мізерна.

Зрештою, саме іранське керівництво дійшло висновку, що реалізація ідеалів мучеництва та джихадизму може призвести до падіння режиму, і тому на озброєння був взятий інший шиїтський принцип — виживання шиїтської течії ісламу є головним моральним імперативом. Як уже зазначалось, з кінця 1980-х років, ще за життя Хомейні і при цьому з його свідомого благословення ІРІ почала проводити більш прагматичну політику [12, с. 142].

Тим не менше, як уже зазначалось, на протязі останньої чверті століття прагматизм у зовнішній політиці Ірану постійно вступав у боротьбу з месіанськими або в іранській версії махдістськими настроями, що особливо проявилось після обрання в 2005 році М. Ахмадінежада президентом, який заради своєї політичної вигоди політизував культ Махді, тобто шиїтського месії, який, за переконанням шиїтів, у майбутньому, можливо, недалекому, прийде на землю і встановить вічне царство справедливості та добра. Віра в скоре пришествя Махді спонукає радикально налаштованих шиїтів прискорювати цю подію шляхом проведення боротьби на знищення проти «невірних», які не зможуть жити в царстві Махді [18, р. 222].

Слід зазначити, що махдістські настрої у їх найбільш екстремальному вигляді є наразі рідкісним явищем в Ірані, особливо після приходу до влади нового президента Хасан Рухані. Водночас слід враховувати, що в Ірані в деяких колах зростають апокаліптичні настрої і переконання у тому, що незабаром прийде Махді [12, с. 58]. Ці кола мають певний вплив, і тому існує вірогідність того, що під їх впливом Іран може відійти від зближення з Заходом і знову вдатися до конфронтаційної політики, одним з елементів якої може стати намагання набути ядерну зброю.

В цілому можна сказати, що іранцям часто важко досягти угоди або завершити конфлікт через їх гру з нульовою сумою [22], що зводиться до принципу «все, або нічого» і що виключає компроміс [12, с. 74]. Непоступливість Ірану зумовлюється також побоюванням того, що у політичній системі, яка характеризується надзвичайною фрагментарністю, політичні суперники будуть заявляти, що вони могли б знайти кращий вихід, ніж компроміс. Наприклад, рішення зупинити війну з Іраком у 1988 році та

рішення про призупинення збагачення урану у 2003 році досі викликають дебати серед іранських політиків [22]. Тому Тегеран частіше всього вимушений уникати взаємовигідних поступок і проводити нераціональну безкомпромісну політику.

У листопаді 2013 р. Іран все-таки пішов на поступки у питаннях розвитку своєї ядерної програми, але цей крок знову ж таки призвів до дебатів і поки що обережної критики з боку консерваторів у КСІР [21] компромісної політики нового іранського президента Рухані. Кінець-кінцем виникає загроза зриву ядерної угоди у Женеві і повернення Ірану до традиційної для нього безкомпромісної тактики та стратегії розвитку ядерної політики.

Список використаної літератури

1. Бадалова А. Решение ядерной проблемы станет большим шагом вперед для Ирана и США [Электронный ресурс] / А. Бадалова, Н. Умид. — Режим доступа: <http://www.trend.az/regions/iran/2197435.html>. — Название с экрана.
2. Баклицкий А. А. Тегеран-13 [Электронный ресурс] / А. А. Баклицкий. — Режим доступа: <http://pircenter.org/blog/view/id/149>. — Название с экрана.
3. Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: [монографія / Рада нац. безпеки; відпов. редактор Б. О. Пархонський]. — К.: ПЦ «Фоліант», 2008. — 591 с.
4. Вартамян А. М. Феномен научно-технологического джихада в Иране [Электронный ресурс] / А. М. Вартамян. — Режим доступа: <http://www.iimes.ru/?p=11641#more-11641>. — Название с экрана.
5. Галака С. П. Ядерне нерозповсюдження у світовій політиці: Дис. д-ра політ.наук: 23.00.04/ С. П. Галака; Національний ін-т стратегічних досліджень; Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. — К., 2006. — 460 с.
6. Договор о нераспространении ядерного оружия [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/npt.shtml — Название с экрана.
7. Евсеев В. В. Иранский ядерный арсенал: туманная неточность/В. В. Евсеев // Независимая газета. — 2011. — 30 сентября. — С. 8–9.
8. Заборский В. Ядерная политика «пороговых» государств в международном режиме нераспространения ядерного оружия (на примере отдельных государств азиатско-тихоокеанского региона): Автореф. дис. канд. ист. наук: 07.00.05/ В. Заборский; Киевск. гос. ун-т. — Киев, 1991. — 22 с.
9. Кирсанов Е. Е. Сунниты-шииты: опасные игры [Электронный ресурс]/Е. Е. Кирсанов. — Режим доступа: <http://iimes.ru/rus/articles/2-articles/27-2009-11-01-20-05-02.html> — Название с экрана.
10. Кожанов Н. А. Продовершенство как элемент доктрины национальной безопасности Исламской Республики Иран: Дисс. канд. эконом. наук: 08.00.14 / Н. А. Кожанов; Санкт-Петербургский государственный университет. — Санкт-Петербург, 2009. — 184 с.
11. Ногмов А. М. Иранская ядерная программа в контексте режима ядерного нераспространения: Дисс. канд. полит. наук: 23.00.04/ А. М. Ногмов; Дипломатическая академия министерства иностранных дел Российской Федерации. — Москва, 2012. — 155 с.
12. Синовец П. А. Иранская ядерная программа: международный аспект проблемы [Электронный ресурс] / П. А. Синовец. — Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/framestat.html>. — Название с экрана.
13. Федосеев А. Н. Религиозно-политический модернизм в современном Иране: Дисс. канд. ист. наук: 07.00.03/ А. Н. Федосеев; Институт Востоковедения Российской Академии Наук. — Москва, 2011. — 277 с.
14. Abrahmian E. The Paranoid Style in Iranian Politics in Khomeinism: Essays on the Islamic Republic/E. Abrahmian. — Los Angeles: University of California Press, 1992. — 232 p.

15. Alexander Y. The New Iranian Leadership: Ahmadinejad, Terrorism, Nuclear Ambition, and the Middle East/Y. Alexander, M. H. Milton. — Westport: Praeger Security international, 2007. — 344 p.
16. Alfoneh A. The Basij Resistance Force/ A. Alfoneh. — Washington DC, United States Institute for Peace, 2010. — 92 p.
17. Allison G. More sanctions against Iran: yea or nay? [Electronic resource] / Graham Allison, Gary Samore. — Mode of access: <http://iranmatters.belfercenter.org/blog/sifting-through-sanctions-debate>. — Title from the screen.
18. Amanat A. Apocalyptic Islam and Iranian Shi'ism/ A. Amanat. — London: I. B. Tauris, 2009. — 320 p.
19. Animesh R. Sepah-e Sahaba: Fomenting Sectarian Violence in Pakistan/ R. Animesh // Terrorism Monitor. — 2005. — № 2. — P. 13–17.
20. Bowering G. Ideas of Time in Persian Sufism// Journal of Persian Studies. — 1992. — Vol. 30. — P. 77–89.
21. Bunn M. Deal weakens Iran's hard-liners and strengthens US interests [Electronic resource]/ M. Bunn. — Mode of access: <http://www.csmonitor.com/Commentary/One-Minute-Debate-3-Views/2013/1209/3-views-on-the-Iran-nuclear-deal/Deal-weakens-Iran-s-hard-liners-and-strengthens-US-interests>. — Title from the screen.
22. Eisenstadt M. The Limit's of Iran's Soft Power [Electronic resource] / M. Eisenstadt. — Mode of access: [http://iranprimer.usip.org/blog/all/Michael %20Eisenstadt](http://iranprimer.usip.org/blog/all/Michael%20Eisenstadt). — Title from the screen.
23. Eisenstadt M. The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran: Operational and Policy Implications / M. Eisenstadt // Middle East Studies Monographs. — 2011. — № 1. — 86 p.
24. Haghshenass F. Iran's Asymmetric Naval Warfare [Electronic resource] / Fariborz Haghshenass. — Mode of access: <http://www.washingtoninstitute.org/pubPDFs/PolicyFocus87.pdf>. — Title from the screen.
25. Ziemke C. E. The National Myth and Strategic Personality of Iran: A Counterproliferation Perspective/ Carolyne Ziemke // The Coming Crisis: Nuclear Proliferation, US Interests and World Order? [Edited by V. A. Utgoff]. — Cambridge: The MIT Press, 2000. — P. 87–95.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2014

А. Я. Чебан

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький бул., 24/26, г. Одеса-58, 65058, Україна

**СТРАТЕГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА КАК ФАКТОР ВЛИЯНИЯ
НА ЯДЕРНУЮ ПОЛИТИКУ ИРАНА**

Резюме

В статье рассматривается феномен стратегической культуры как явления, которое влияет на ядерную политику государств, в контексте ядерной программы Ирана. В статье анализируются культурные, исторические и ментальные факторы, которые формируют стратегическую культуру Ирана и влияют на принятие политических решений, касающихся развития иранской ядерной программы. На основе анализа иранской стратегической культуры в статье осуществляется прогноз дальнейшего развития ядерной программы Ирана.

Ключевые слова: стратегическая культура Ирана, иранская ядерная программа, ядерная политика Ирана.

O. Y. Cheban

Department of International Relations,
Odessa National I. I. Mechnikov University,
k. 32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

STRATEGIC CULTURE AS FACTOR OF INFLUENCE ON IRANIAN NUCLEAR POLICY

Summary

The article examines strategic culture as phenomenon which impacts on states' nuclear policy. This impact is examined in the article within the framework of Iranian nuclear policy. The article analyzes cultural, historical and mental factors which form strategic culture of Iran and influence on political decision making related to the development of Iranian nuclear program. Basing on the analysis of strategic culture of Iran the article makes prognosis on the future development of Iranian nuclear program.

Key words: strategic culture of Iran, Iranian nuclear program, Iranian nuclear policy.

УДК 929:327 [(73):(55)]''2000/2008''

К. О. Чумак

аспірантка,

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова.

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

тел. (380482) 633259, e-mail: christina-chumak@rambler.ru

ІРАН У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ АДМІНІСТРАЦІЇ ДЖ. БУША-МОЛ.

Стаття має на меті показати роль і місце іранського питання у зовнішній політиці адміністрації Дж. Буша-молодшого з огляду на проголошену війну з міжнародним тероризмом. Показано розробку нової доктрини зовнішньої політики США, основні завдання іранської політики США, здобутки та прорахунки у діяльності американської адміністрації.

Ключові слова: Іран, зовнішня політика США, доктрина Буша, міжнародний тероризм.

Тема взаємовідносин США та Ірану протягом останніх десятиліть залишається дуже актуальною з огляду на ту важливу роль, яку обидві держави відіграють в пост-біполярній системі міжнародних відносин.

Характеризуючи сучасну структуру міжнародної системи, С. Хантінгтон (помер у грудні 2008 р., саме наприкінці терміну президентства Дж. Буша-мол., про якого багато писав й дискутував з лібералами) зазначав, що зараз існує єдина наддержава — США. В той же час це, на його погляд, не означає, що світ став однополюсним. Однополюсна система могла б існувати за наявності однієї наддержави, багатьох слабких держав та відсутності впливових великих держав. Жодна комбінація слабких держав не здатна була б завадити їй у цьому. Багатопольсна система складається з кількох великих, приблизно рівних за силою держав, що співпрацюють і конкурують одна з одною, утворюючи різні альянси («європейський концерт націй»). В кожній з названих систем наймогутніші її учасники зацікавлені у збереженні системи [1].

Сучасна міжнародна система не відповідає жодній з названих моделей. Тому С. Хантінгтон характеризує її як «дивний гібрид» одно-багатопольсної системи з однією наддержавою та кількома великими державами», яка є водночас однополярною і багатопольною. Для розв'язання міжнародних проблем сьогодні потрібні зусилля як однієї супердержави, так і кількох інших провідних держав; і єдина наддержава може прямо вплинути на події через інтереси інших держав. На першому рівні знаходяться Сполучені Штати — єдина наддержава, що має беззаперечну перевагу в усіх складниках впливу (економічному, військовому, дипломатичному, ідеологічному, технологічному та культурному). На другому рівні знаходяться великі держави, що переважають своїх сусідів з регіону, але неспроможні посилити свій вплив у глобальному масштабі — німецько-французький кондомініум в Європі, Росія в Євразії, Китай (потенційно) у Східній Азії, Індія в Пів-

денній Азії, Бразилія в Латинській Америці, ПАР та Нігерія в Африці й, нарешті, — Іран у Південно-Західній Азії [1].

У названій системі майже кожен з її учасників зацікавлений у її зміні. США віддали б перевагу однополярній системі. Сполучені Штати часто діють так, ніби однополярна система вже існує, свідченням чого є війна в Іраку, яку вони розпочали у 2003 р. Великі держави обрали б багатопольярну систему; вони відчувають загрозу в тому, що США прагне до світової гегемонії, й докладають ще більших зусиль, рухаючись у бік багатопольярності. Тому стабільність існуючої системи значною мірою залежить від рівноваги між цими головними конфліктуючими групами. Така рівновага за своєю природою є нестабільною, і марно сподіватись, що її можна буде втримати. Спостерігається значне протистояння гегемонії США з боку провідних регіональних держав, при цьому протистояння США — Іран є чи не найбільш складним з точки зору охоплення всіх можливих сфер протистояння (економіка, політика, ідеологія, релігія та культура). Не дивно, що саме в Ірані за часів президентства Мохаммада Хатамі (1997–2005) опір американському впливу призвів до відмови взагалі визнавати будь-які засади теорії С. Хантінгтона щодо зіткнення цивілізацій. Натомість Хатамі відроджував ідею початку ХХ ст. щодо «Діалогу цивілізацій» [2].

Перемога на президентських виборах 2000 р. республіканців і початок президентства Дж. Буша-молодшого започаткували формування нової зовнішньополітичної стратегії у вигляді так званої «доктрини Буша». Оскільки терористичні угруповання не пов'язані з конкретною територією і кордонами, то США мають бути готові до втручання у будь-який час, будь-де, тобто знехтувати національним суверенітетом будь-якої держави. Інший елемент зовнішньополітичної лінії Вашингтона полягав у ігнорванні міжнародних правил, договорів, взагалі співпраці у сфері безпеки. Також США не надаватимуть значення зміцненню міжнародної стабільності, не будуть дотримуватись домовленостей про контроль над озброєнням, як це було під час «холодної війни». Світ, на думку США, повинен виробити радикально новий підхід до проблеми стабільності і поступово пристосуватись до американського гегемонізму. Йі наостанок, була проголошена стратегія превентивних дій [3, с. 213]. Таким чином, адміністрація Дж. Буша-молодшого відкинула «м'який» демократичний варіант встановлення американської гегемонії у світі і озброїлась варіантом одвертої і жорсткої гегемонії.

Така стратегія наштовхнулась на відвертий спротив Ірану. В основі зовнішньополітичної лінії Ірану з моменту ісламської революції лежало побоювання, що країна може опинитися в оточенні ворожих сил. Найнебезпечнішими для Ірану є Сполучені Штати, які намагаються використувати в своїх стратегічних інтересах Середню Азію та Ізраїль. У забезпеченні власної безпеки Іран надіється тільки на самого себе, заявляючи, що необхідно бути готовим до самозахисту і до повернення собі статусу гегемона Перської затоки. Для цього, вважають в Тегерані, Ірану необхідна власна військова промисловість і ядерна зброя, а також гарантії для себе від можливих втручань і агресії Сполучених Штатів [4, с. 56].

Іранська ядерна програма займає центральне місце у стосунках Ірану і США. Вашингтон вдається до найрішучіших зусиль для того, щоб не дозволити Тегерану обзавестися своєю ядерною зброєю. Ці зусилля можуть бути успішними, якщо Іран доведе мирну спрямованість своєї програми, але вони можуть також і не мати позитивного результату, і в цьому випадку Сполученим Штатам потрібно буде вибудовувати взаємини з ядерним Іраном. Така можливість обговорюється, і американській стратегії в регіоні доведеться шукати відповіді на цілий комплекс непростих питань [5, с. 323].

В ядерній програмі Ірану США вбачають не тільки безпосередню загрозу своїй безпеці і безпеці території Ізраїлю, але і ризик неконтрольованого розповсюдження ядерної зброї. Для США іранська програма стала символом майбутньої епохи ядерних воєн на Близькому Сході, втіленням небезпек, породжених отриманням ядерної зброї режимами, які не поділяють гуманітарних цінностей західного світу і які керуються іншими, аніж Захід, міркуваннями при прийнятті рішень про застосування сили. Якби в Ірані існував режим, більш прийнятний для Вашингтона, та ж проблема, можливо, оцінювалась би Вашингтоном дещо по-іншому. За сьогоднішніх обставин США перебувають у жорсткій опозиції, як і раніше, не виключаючи варіанту військової операції проти Ірану.

До того, як американо-іранські відносини зайшли у глухий кут після приходу до влади Махмуда Ахмадінежада (президент Ірану в 2005–2013), окремі американські експерти пропонували конкретні кроки, які могли б підштовхнути керівництво Ірану поглянути на відносини зі США по-іншому. Основою була ідея переглянути політику санкцій, оскільки ставало очевидним, що запроваджені Сполученими Штатами заборона на продаж зброї і економічні санкції у кращому випадку лише сповільнювали роботи у сфері ядерної технології і створення балістичних ракет. Експерти наполягали на збереженні ембарго на поставки зброї в Іран, але пропонували переглянути політику економічних санкцій, стимулювати закордонні капіталовкладення в інфраструктуру Ірану і переглянути список технологій подвійного використання, заборонених до експорту [5, с. 325]. Вважається, що зближенню позицій двох країн допомогла б згода Вашингтона на будівництво трубопроводів з Середньої Азії через територію Ірану, до того ж такий проект міг би послабити вплив китайських інвестицій в іранській нафтогазовій промисловості. Аналітики також пропонували забезпечити більшу прозорість американської військової політики в регіоні Перської затоки. У якості перших кроків, на їхню думку, США могли б спільно з Іраном знешкодити міни у водах затоки, укласти угоду про попередження інцидентів на морі, провести спільні навчання з рятування на морі; могли б розпочати дискусію з проблем безпеки у форматі 6 плюс 2, який був застосований в афганському врегулюванні [6, с. 149].

На думку прихильників «зближення», ці кроки дозволили б Штатам налагодити діалог з низки питань, у тому числі домовитися з Іраном про умови взаємодії у Перській затоці до того, як він зміцнить свої позиції ядерною зброєю і зможе виступати більш жорстко. Вони вважали, що дія-

лог можна було б розширити відновленням академічного та студентського обмінів, взаємними візитами чиновників невисокого рівня, підтримкою прийняття Ірану у СОР [6, с. 150].

Проте адміністрація Буша була налаштована на остаточне «вирішення» іранської проблеми. Підхід адміністрації Дж. Буша до Ірану ставав дедалі твердішим і через те, що позиції інших зацікавлених держав і міжнародних союзів з питання взаємин з Іраном залишаються неузгодженими. Жодна країна, включаючи Росію і КНР, не зацікавлена у створенні Іраном ядерної зброї, але РФ, наприклад, схильна розширити контакти з Іраном, враховуючи при цьому свою вигоду. Приблизно так само ставиться до «іранського питання» і КНР, яка активно торгує з Іраном; недаремно його президент був запрошений на саміт ШОС в червні 2006 року. США обурилися цими спробами «нажитися» на проблемі, яка, з їхньої точки зору, загрожує перерости у глобальну небезпеку, і така оцінка цієї ситуації стає дедалі більшим подразником в американо-російських і американо-китайських відносинах [4, с. 185].

Якщо Тегеран не погодиться на варіант, який гарантуватиме міжнародній спільноті і, насамперед, Сполученим Штатам та їхнім союзникам повну безпеку, Вашингтон може піти на силовий варіант або передати цю роль Ізраїлю. І нарешті, у Сполучених Штатах розглядається варіант, за якого у Тегерані зміниться політичний режим і до влади прийдуть сили, налаштовані на більш конструктивну взаємодію із Заходом.

Поки США діють через механізми ООН і «шістку» держав, які ведуть переговори про ядерну програму Ірану. Через відсутність прогресу на переговорах з Іраном наступним логічним кроком може бути запровадження міжнародних економічних санкцій проти Ірану. З точки зору Вашингтона, такі санкції скоріше будуть символічними і будуть прикликані зміцнити єдність «шістки» і продемонструвати його Ірану. Серйозного тиску на Іран шляхом економічних санкцій здійснити не вдасться, на що існує принаймні три причини. По-перше, ні Росія, ні КНР не підтримають по-справжньому жорстких санкцій проти Ірану (щонайменше зразу); по-друге, Західна Європа не готова скоротити споживання іранської нафти і провести кілька холодних зим, альтернативна ж політика енергоспоживання, яка зробить Європу ще більш залежною від російських поставок, також не зовсім влаштовує Париж і Берлін. І нарешті, по-третє, навіть у режимі офіційних санкцій, як це було в ірано-іракській війні, чи неочевидних санкцій з боку Заходу наприкінці 1990-х років і на початку нинішнього століття. Іран продемонстрував вміння не тільки використовувати різного роду шпарини і експортувати свою нафту через треті країни, але і здатність розробляти сучасні системи зброї (ракетні системи, торпеди, власний бойовий літак).

Разом з тим адміністрація Буша, термін якої завершився в січні 2009 р., так і не визначилась, в якому стані вона залишає іранську проблему наступному президенту. Виступаючи з нагоди п'ятої річниці терактів 11 вересня, Дж. Буш ще раз уточнив ідеологічні акценти американської політики на «Великому Близькому Сході». Якщо не протидіяти процесам, які розгортаються на Близькому Сході, то цей регіон перетвориться в хаос.

«Якщо ми зараз не переможемо ворога, — сказав Буш, — то нашим дітям доведеться мати справу з терористичними державами і диктатурами, які володітимуть ядерною зброєю і які заповонять Близький Схід» [7, р. 234].

Отже, можна зробити висновок, що основні напрями зовнішньої політики США були суттєво переглянуті після оголошення війни тероризму. Для адміністрації Буша характерним було протиставлення Заходу так званій «вісі зла», й всі інші завдання підпорядковувались меті її розгрому будь-якими методами. Це суттєво звужувало для Вашингтону можливість маневру й в кінці кінців призвело до падіння міжнародного авторитету Дж. Буша-молодшого, а через це — й США в цілому. Буш-молодший залишив у спадок дуже напружені відносини з Іраном, що суттєво погіршились протягом 2000-х рр. Якщо США могли записати до свого активу деякі тактичні перемоги, то в плані стратегії вони явно програли іранським радикалам. Отже, адміністрації Барака Обами довелося починати з тези про необхідність докорінної зміни зовнішньополітичної стратегії країни й можливість «перезавантаження» відносин з великими регіональними державами, у тому числі з Іраном.

Список використаної літератури

1. Chaudary A. R. Interview with Sam Huntington. Islamica Magazine, 2006 [Electronic resource]. — Available on the web at: <http://www.commongroundnews.org/article.php?id=2949&lan=en&sid=1&sp=0>
2. Взаимодействие цивилизаций: диалог или столкновение? [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.bogoslov.ru/text/494257.html>
3. Шишов А. Л. Принцип «имперского президентства» как теоретическое обоснование чрезвычайных полномочий исполнительной власти в сфере внешней политики / А. Л. Шишов // Актуальные проблемы политики и политологии в России. — М., 2009. — С. 207–217.
4. Сіновець П. А. Двудікий Янус, или Теория ядерного сдерживания в XXI веке / П. А. Сіновець. — Одесса: Феникс, 2008. — 220 с.
5. Сіновець П. А. Міжнародні колізії навколо іранської ядерної програми / П. А. Сіновець // Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України [Ред. Б. О. Парахонський]. — К.: Фоліант, 2008. — С. 320–327.
6. Сіновець П. А. Ядерна зброя малої потужності в контексті сучасної політики США: проблема стримування / П. А. Сіновець // Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України [Ред. Б. О. Парахонський]. — К.: Фоліант, 2008. — С. 141–156.
7. Weisberg J. The Bush Tragedy / J. Weisberg. — Random House, 2008. — 271 p.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2014

К. О. Чумак

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький бул., 24/26, г. Одеса-58, 65058, Україна

**ИРАН ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ АДМИНИСТРАЦИИ
ДЖ. БУША-МЛ.**

Резюме

Статья призвана показать роль и место иранского вопроса во внешней политике администрации Дж. Буша-младшего с точки зрения на провозглашенную войну с международным терроризмом. Показана разработка новой доктрины внешней политики США, основные задачи иранской политики США, достижения и проблемы в деятельности американской администрации.

Ключевые слова: Иран, внешняя политика США, доктрина Буша, международный терроризм.

K. O. Chumak

Department of International Relations, Odessa National University
k. 32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

**IRAN IN FOREIGN POLICY OF GEORGE W. BUSH
ADMINISTRATION**

Summary

This article aims to show the role and place of Iranian question in foreign policy of George W. Bush administration in terms of the proclaimed war against international terrorism. There was showed the development of the new doctrine of foreign policy of the USA, the main aims of Iranian politics of the USA, and achievements and problems in activities of the US administration.

Key words: Iran, US foreign policy, the Bush doctrine, international terrorism.

УДК 94[(477)+(47+57)]:321.7 «2010/2014»

В. Д. Олішевська

студентка 4 курсу кафедри міжнародних відносин

Інституту соціальних наук

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

к. 32, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса-58, 65068, Україна

olishevskaya_v@meta.ua

ЕСЕНЦІЯ М'ЯКОЇ СИЛИ НЕЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Стаття має на меті детальне вивчення концепту м'якої сили в сучасній теорії міжнародних відносин. В цьому процесі було звернено увагу на особливості практичного генерування концепту і, як наслідок, досліджено дії неліберальної демократії у цій сфері. Як приклад було взято пару Російська Федерація — Україна, що допомогло авторові детально, але і об'єктивно поглянути на ці дії завдяки безпосередньому заглибленню в умови буття.

Ключові слова: вплив держави, м'яка сила, неліберальна демократія, РФ, Україна.

Ера постмодерну поступово, але від цього не менш ретельно, вносить свої корективи в те, що відбувається на міжнародній арені, одночасно створюючи нові виклики кожному акторові. Сфера взаємодії держав також перманентно відчуває зміни на різних рівнях, особливо в якісному плані. Стандартні дефініції політики набувають безліч додаткових якостей, навіть всупереч своєму вихідному прототипу.

Одна із найважливіших категорій політики, сила держави, також зазнала подібних трансформацій. Політологи та міжнародники різних наукових шкіл виділяють настільки різноманітні види даного визначення, що часом виникає питання — чи йде мова про силу взагалі. Це в черговий раз доводить слова Ганса Моргентау: «Концепція політичної сили завжди була однією з найбільш складних і суперечливих топік політичної науки» [6, с. 273]. Варіації самої сили тут базуються в основному на способі, за допомогою якого вона реалізується на практиці. В такому випадку дослідники виділяють м'яку силу. Оксфордський словник дає таке визначення м'якої сили: «Це підхід мотивації до сили в міжнародних відносинах, що зазвичай включає в себе використання культурного впливу». Варто почати з того, що сила в подібному вигляді застосовувалася практично завжди, незалежно від рівня розвитку міжнародної системи. Повсюдно були актори, які прагнули залучити інших до сфери свого впливу не тільки шляхом жорстких завоювань і кривавих воєн, але і більш неявними способами. Природно, що подібна політика не завжди здійснювалася свідомо і не завжди політики мали поняття, що оперують саме м'якою силою.

Прийняття та осмислення її на науковому рівні відбулося лише в 80-х рр. ХХ ст., коли американський політолог-неоліберал Джозеф Най-молодший почав проводити дослідження в цій галузі і активно публікува-

ти результати своєї діяльності. За Наєм, м'яка сила — це здатність отримувати необхідне за допомогою залучення, але не примусом або підкупом. Простота визначення може спочатку замаскувати всі протиріччя і існуючі складнощі концепції. Однак при детальному вивченні виникає більш широкий простір не тільки для необхідних уточнень, а й для значних коригувань встановленого принципу.

Для розуміння концепту м'якої сили слід звернутися до її есенції. Що ж робить її м'якою? Основне положення тут полягає в методах її застосування по відношенню до об'єкта, і поняття «привабливості» стає ключовим. Суб'єкт підносить свою культуру, цінності, ідеали в такому ракурсі, щоб у інших виникало усвідомлене бажання слідувати таким самим шляхом розвитку [9; с. 10]. Як уточнював Най: «Отримати доступ до серця і думок — набуває характеру першочергового завдання» [9; с. 10]. Варто зазначити важливий принцип цього методу — об'єкт не повинен відчувати явного тиску, адже вплив має бути непрямим, щоб виникало уявлення, неначе він сам по собі прийшов до подібних висновків. Виходить, що актор сильний в тому масштабі, в якому він здатен впливати на інших більше, ніж вони на нього [6, с. 280]. Володіючи розумом об'єкта, можна керувати ним за своїм бажанням, без застосування військових чи економічних санкцій і заохочень. Він буде сам йти назустріч суб'єкту, підтримуючи дії та політику останнього завдяки крайній симпатії.

Але більш цікавим предметом вивчення стає неліберальна демократія з її непередбачуваним генеруванням м'якої сили. Тут демократія, як політичний режим, що передбачає виборність влади і, таким чином, її делегування від громадян еліті, виступає зрозумілою і ясною категорією. Однак ліберальність, як комплекс прав і свобод індивіда в державі постає більш складною для вивчення. Адже соціальний порядок кожного суспільства має своє виняткове бачення і сприйняття людини по відношенню до держави і навпаки. Це обумовлюється історичними передумовами і, таким чином, умовами буття людини на різних етапах. Згадані фактори перетворюються на причини різного бачення і розуміння ліберальних прав і свобод людини-громадянина державами: те, що очевидно для одних, не може бути прийнятним для інших.

Одним з яскравих прикладів неліберальної демократії на політичній карті сьогодення постає Російська Федерація. Поступове і небезперешкодне становлення РФ з 1991 року як самостійної держави, тобто без додаткових опор і недобровільної допомоги близького оточення, призвело до складнощів формування її зовнішньої політики. Виклики сьогодення і нові рамки дійсності не дозволяють Росії генерувати за раніше встановленими нею ж принципами, відмовитися від яких вона не може до цих пір. Тут, перш за все, мається на увазі силова дипломатія, упереджене і стереотипне ставлення до деяких акторів і сила сировини як основний метод впливу на оточення. Саме тому і виникає певний дисонанс між офіційною політикою країни і реальною ситуацією як всередині держави, так і в її зовнішній політиці. У першу чергу це видно з офіційної документації — Концепції зовнішньої політики РФ, яка затверджується Президентом.

Так, концепція лютого 2013 цілком відповідає іміджу сучасної держави, що претендує на значну роль у світі. Йдеться і про лібералізацію економіки, і про демократизацію, і про пріоритет мирної дипломатії перед силою й т. ін. [4].

Вперше на такому офіційному рівні згадується і м'яка сила, розуміння якої прописано на папері цілком доцільно: «Комплексний інструментарій вирішення зовнішньополітичних завдань з опорою на можливості громадянського суспільства, інформаційно-комунікаційні, гуманітарні та інші альтернативи класичної дипломатії, методи і технології» [4]. Але саме в цей момент і відбувається дихотомія м'якої сили РФ, адже її застосування на ділі відрізняється від прописаних на папері слів.

Перш за все, варто розглянути ті ресурси і методи, за допомогою яких генерує м'яка сила Росії. Основною і головною базою тут виступає Федеральне агентство у справах Співдружності Незалежних Держав, співвітчизників, що проживають за кордоном, і з міжнародної гуманітарної співпраці (Росспівробітництва), створене Президентом Дмитром Медведевим у вересні 2008 року. Хоча воно підвідомче МЗС РФ, керівництво здійснюється главою країни. Сьогодні діяльність Росспівробітництва і його закордонних установ спрямована на утвердження за кордоном об'єктивного уявлення про сучасну Росію, її потенціал, зміст курсу країни. З цією метою Агентство тісно співпрацює у науковій, культурній, інформаційній та гуманітарній сферах з російськими некомерційними, неурядовими та релігійними організаціями, з державними та неурядовими структурами держав-учасниць СНД, інших іноземних держав, організацій [5]. Як видно з офіційно визначених завдань, Росспівробітництво є завідувачем м'якої сили РФ, сконцентрувавши у своїх руках головні інструменти оперування нею. У цьому і вбачається перший виток специфіки РФ як неліберальної демократії — м'яка сила тримається в руках держави, а іноді навіть однієї людини — Президента Росії. У той час як м'яка сила лібералів, таких як, наприклад, США, ґрунтується на НДО, що і робить її «м'якою», сила Росії в такому розумінні визначена і розрахована урядом. Першопричина, можливо, полягає в колишній тоталітарності російської держави, що базується на крайній суб'єктивності. Стосовно більш реальних заходів варто відзначити фінансування Росспівробітництва: на початку червня 2013 р. президент Російської Федерації В. В. Путін затвердив виділення майже 330 млн дол на поліпшення іміджу Росії за кордоном.

Існують і інші елементи м'якої сили РФ, які не функціонують самостійно, проте вважаються НДО: Російська асоціація міжнародного співробітництва (понад 70 громадських об'єднань, наприклад, фонд «Русский мир», фонд Андрія Первозванного, Бібліотека-фонд «Русское зарубежье»), Російський фонд культури, Міжнародна рада російських співвітчизників, Міжнародний союз музеїв та багато інших. У числі інформаційних партнерів Росспівробітництва можна відзначити ИТАР–ТАСС, РІА «Новости», телеканали «Russia Today» і ТВЦ, телекомпанію «Мир», радіостанцію «Голос России» і т. д. [5].

Що ж до транснаціональних корпорацій, які сьогодні сприймаються суспільством як вираження ідентичності певної країни, то Росія такими не рясніє. Провідну роль тут виконують Газпром, Лукойл, Русал, Сбербанк і т. д. У цьому криється чергова особливість РФ — її ТНК є вираженням в основному сировинної міці, яка, в свою чергу, є невід'ємною складовою сили жорсткого виду. Цим можна пояснити і низьку ефективність ТНК в руках РФ, як стандартного ресурсу м'якої сили — ці організації практично не взаємодіють безпосередньо з громадянами інших суспільств, на відміну, наприклад, від Мак-Дональдса або Кока-Коли, і відповідно не можуть формувати їх свідомість у такому ж ступені.

Якщо ж вивчити безпосередній вплив на індивідів іноземних держав, то можна говорити про відносно невисокий рівень сприйняття іншими — російські цінності, за висловом Ная [9, с. 11], цілком можна вважати вузькими і незрозумілими для об'єктів поза даної цивілізації. У той час, як західні установки користуються значною популярністю практично на всіх континентах, про російські подібне стверджувати не можна. Проте РФ здійснює деякі спроби, здатні компенсувати такий недолік — популяризація російської мови. Стратегічним інструментом реалізації політики в цій галузі стала Федеральна цільова програма «Русский язык» на 2011–2015 роки, замовниками якої виступили Міністерство освіти і науки та Росспівробітництво. Дана програма покликана стати одним із наріжних каменів формування позитивного образу країни за кордоном і підтримки російської культури і російської мови. Її фінансування — 88 млн дол [7, с. 12].

Предметом подальшого вивчення стане вплив РФ як суб'єкта м'якої сили і України як її об'єкта. Якщо взяти об'єктну мету для Росії, тобто те, заради чого вона спрямовує м'яку силу на Україну, то тут складно дати неупереджену оцінку — можна говорити і про недопущення впливу Заходу, і про залишки імперських амбіцій, і про володіння ринками збуту. Швидше за все, найбільш раціональний варіант — скомбінувати всі фактори в один, і стверджувати про значну роль не те, щоб самої Україні для Росії, але, швидше за все, про її прихильність — Росії потрібна тільки та Україна, яка беззаперечно буде на російській стороні. Саме для цього РФ використовує ще не зовсім вмиле поєднання м'якої і жорсткої сили, і пріоритет будь-якої з них стверджувати не слід, адже практично кожен український громадянин може відчувати як економічне, так і культурне спонукання з боку РФ для направлення своїх дій в тому ж напрямку.

Цікаво, що в останньому офіційному документі зовнішньої політики РФ Україна згадується один раз і їй там запропонована роль лише пріоритетного партнера в рамках СНД. Але, звертаючись до дійсної сторони, що виражається в щоденній практиці Росії, видно, що Україна займає більш значуще місце. Вивчаючи кількісний чинник російської присутності на українських землях, отримуємо приблизний стан Росії, що існує в реальності. Наприклад, філії Росспівробітництва розташовані в трьох містах — Києві, Одесі та Сімферополі, — ця кількість є найбільшою не тільки серед країн СНД, але також значною в масштабах світу в цілому, поступаючись лише Індії (п'ять філій). Один з головних інструментів м'якої сили «Рус-

ський мир» налічує в Україні 11 центрів, і виводить, таким чином, Україну на перше місце у світі. У КНР, яка поступається і виявляється другою, таких центрів 7, середній же показник по СНД — 2–3 офіси в країні [5].

Необхідно відзначити ту особливість, якою володіють подібні центри та офіси. Вони абсолютно не обмежуються своїм офіційним завданням — просування культури та мови, — але виступають засобом зовнішньої політики РФ, стаючи невід’ємним інструментарієм для просування її національних інтересів. Таким чином, специфіка полягає в тому, що російська м’яка сила трансформується в певну «м’яку пропаганду», маючи форми грубого впливу з додаванням деяких сучасних рис [7, с. 14]. Проблема, може, і в тому, що російська м’яка сила ґрунтується не на залученні, як на ключовому моменті, але на визначенні рівнів впливу на об’єкта [8].

Далі варто звернутися до прямого впливу РФ на Україну, насамперед, у культурному аспекті. Значущим є кінематограф як частина масової культури, спрямованої на формування свідомості суспільства. За 2013 рік в український прокат вийшло 25 фільмів російського виробництва, в порівнянні з 4 українськими. Як результат, середня кількість відвідувачів російського кінематографа — 82 400 осіб, українського — 38950, що відповідно в 2 рази менше. У сфері літератури також немає балансу між українськими і російськими видавництвами. Українська асоціація видавців оцінює, що сьогодні українська книга присутня на ринку в рамках лише 18–20 % від його загального обсягу. Все інше — імпортні праці, 75 % яких від російських видавництв [3].

Що стосується наукової сфери діяльності, то студенти, як один з її стовпів і майбутній елемент формування суспільства, з усіх зарубіжних вузів обирають заклади РФ. Так, отримати вищу освіту в Росії зволіли 12,8 тис. українців, що вдвічі більше, ніж українських студентів, наприклад, у Німеччині (2 місце; 6,4 тис.) [2].

Особливе місце в потоці російської м’якої сили займає і Російська православна церква. Її неодноразові заяви з приводу «Святої Русі», що включає в себе і Україну, покликані відродити дух російських громадян поза РФ, дає зрозуміти, що її вплив має намір слугувати певною сполучною ланкою і з лінією державної політики. Так, РПЦ проголошена Медведевим способом поширення цінностей і підтримки зв’язків громадян зі своєю батьківщиною — Росією [7, с. 22]. Локальним вираженням РПЦ в Україні є Українська православна церква (Московського патріархату), яка вважається найбільшим релігійним об’єднанням України за чисельністю парафій і священнослужителів (2011 рік — більше 12 000 парафій).

Таким чином, проаналізувавши м’яку силу РФ як виразник неліберальної демократії, можна говорити про її більш тісний взаємозв’язок із жорсткою силою, ніж у лібералів. Так, непрямий вплив на суспільство за допомогою, наприклад, встановлених методів, може з більшою легкістю чергуватися з торговими, «газовими» війнами та іншими економічними інструментами. Варто відзначити і те, що тиск з боку нелібералів в значній мірі сильніший і має дещо примусовий характер. Це виражається в тому, що об’єкт починає відчувати зовнішній вплив і намагається протистояти

Йому — вагомі суперечки і опір іноземним діям в Україні мають місце в основному по відношенню до політики саме Росії. Проблема, можливо, полягає не тільки в характері режиму РФ, але в її малому досвіді оперування м'якою силою. Адже, приміром, Америка при якому-небудь негативному сприйнятті відразу ж намагається змінювати певні складові свого залучення, що залежать від культурного коду об'єкта. Росія поки не вміє так маневрувати силою і продовжує тягнути за собою всю громіздку систему. Тому тут слід пам'ятати про те, що успішне функціонування м'якої сили якраз і полягає в тому, щоб за допомогою залучення змусити об'єкт думати по-іншому, але не шляхом перманентного і часом навіть неприкритого впливу на нього. Так, сьогодні навряд чи хтось захоче слідувати Росії, і тим більше наслідувати її політику як у внутрішній, так і в зовнішній сфері діяльності.

Що ж до України, як об'єкта м'якої сили РФ, то спрямований російський вектор вже свідчить про крайню слабкість всієї української системи зовнішньої політики. Недооцінювання цієї загрози призводить, таким чином, до її фактичного поширення на українську територію. Нерозуміння важливості та пріоритетності інформаційної сфери як невід'ємної складової політики сьогодення, не дозволяє не тільки протидіяти іноземному впливу, а й навіть позначити його як очевидно існуючий. На офіційному рівні української зовнішньої політики немає такого документа, який був би здатен позначити адекватну лінію дії в інформаційному середовищі — немає нічого, що виходить за межі порожньої демагогії про демократію та лібералізм [1]. Більш того, концепція зовнішньої політики України або хоча б доктрина відсутня в принципі. Тому не можна говорити про будь-яке осмислення зовнішньої діяльності країни на рівні, наближеному до наукового, — не дивно, що нинішня ситуація ставить державу на місце лише об'єкта. Безумовно, 22 роки незалежності не той термін, коли можна говорити про розгортання широкомасштабних маневрів, але нехтувати розбудовою фундаменту і ігнорування реально існуючі проблеми, які призводять до неминучої деструкції, свідчить лише про низький рівень ініціативної аперцепції і мислення української еліти.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (від 01.07.2010 р.) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
2. Українські студенти їдуть навчатися до Росії, Німеччини та Польщі [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. Україна. — Режим доступу: <http://dt.ua/UKRAINE/ukrayinski-studenti-yidut-navchatisya-do-rosiyi-nimechchini-ta-polschi.html>
3. Государство не спешит бросать спасательный круг украинской книге [Електронний ресурс] // Коментарі. — Режим доступу: <http://comments.ua/life/435197-gosudarstvo-speshit-brosat.html>
4. Концепция внешней политики Российской Федерации (от 12.02.2013 г.) [Електронний ресурс] // Официальный сайт МИД РФ. — Режим доступу: http://www.mid.ru/bgr_4.nsf/0/6D84DDEDEDBF7DA644257B160051BF7F
5. Федеральное агентство по делам Содружества Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по международному гуманитарному сотрудничеству [Електронний ресурс] // Официальный сайт Федерального агентства по делам Содруже-

- ства Независимых Государств, соотечественников, проживающих за рубежом, и по международному гуманитарному сотрудничеству. — Режим доступа: <http://rs.gov.ru/>
6. Baldwin D. Power and International Relations / D. Baldwin. — Carlsnaes W. Handbook of International Relations, 2013. — P. 273–297.
  7. Conley H. Russian soft power in the 21st century (A report of the CSIS Europe program) / H. Conley. — W., D.C.: CSIS, 2011. — 45 p.
  8. Dolinsky A. What is public diplomacy, and why Russia needs it? [Електронний ресурс] / A. Dolinsky // Russian International Affairs Council. — Режим доступа: http://russian-council.ru/en/inner/?id_4=913#top
  9. Nye J. Soft power — the means to success in world politics / J. Nye. — NY: Public Affairs, 2004. — 175 p.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2014

В. Д. Олишевская

студентка 4 курса кафедры международных отношений Института социальных наук Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
к. 32, Французский бульвар, 24/26, г. Одесса-58, 65068, Украина
olishevskaya_v@meta.ua

ЭССЕНЦИЯ МЯГКОЙ СИЛЫ НЕЛИБЕРАЛЬНОЙ ДЕМОКРАТИИ

Резюме

Статья имеет целью подробное изучение концепта мягкой силы в современной теории международных отношений. В этом процессе внимание было обращено на особенности практического генерирования концепта, и, как результат, исследованы действия нелиберальной демократии в этой сфере. Здесь как пример была взята пара Российская Федерация — Украина, что дало автору подробный, но и объективный подход благодаря непосредственному углублению в условия бытия.

Ключевые слова: влияние государства, мягкая сила, нелиберальная демократия, РФ, Украина.

V. Olishavska

Department of International Relations of Social Sciences Institute
of Odessa National University named after I. I. Mechnikov,
R. 32, Frantsuzsky boulevard, 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

THE ESSENCE OF SOFT POWER OF ILLIBERAL DEMOCRACY

Summary

The article is aimed to study the soft power concept in the current international relations theory. In this process the attention was paid to the specifics of practical implementation of the concept and, thus, to the research of illiberal democracy's acts in this sphere. A pair the Russian Federation — Ukraine was taken as an example, which gave to the author a detailed and objective approach due to direct deepening into entity's conditions.

Key words: impact of state, soft power, illiberal democracy, RF, Ukraine.

РЕЦЕНЗІЇ

**МАЦКЕВИЧ Р. М. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
ІНСТИТУТУ ЛОБІЗМУ В УКРАЇНІ. — ОДЕСА: ФЕНІКС, 2013. — 168 с.**

Лобізм як професійна діяльність з метою впливу певних груп інтересів на владу став широко відомим ще на початку XIX ст. в США і у Великобританії. Термін походить від слова «лобі»¹ — особливі організації, які легальним чином впливають на законодавців будь-якого рівня.

Лобізм в сучасній Україні стає важливим чинником політико-правового процесу і соціально-політичного життя. Для реалізації своїх різноманітних інтересів велика кількість суб'єктів лобізму активно використовує всілякі методи і технології для впливу на органи законодавчої і виконавчої влади. У зв'язку з цим виникає потреба у вивченні проблем/основ лобізму і прогнозуванні його розвитку й законодавчого впорядкування.

Саме лобізму в Україні присвячене ґрунтовне монографічне дослідження молодого науковця Романа Миколайовича Мацкевича, який подавав великі надії, не здійсненні через його передчасну смерть. Автор висвітлив у своїй оригінальній праці історію зародження і діяльності маловідомого та малодослідженого, але неординарного політико-правового чинника в Україні — лобізму.

Перший розділ присвячений природі та характерним ознакам лобізму. На основі глибокого аналізу документального матеріалу автор дослідив структуру, функції, законодавчу базу, практику лобістських організацій як за кордоном, так і, в першу чергу, в Україні. Особливу увагу автор звернув на трактування в науковій літературі часто зовсім протилежних аспектів діяльності лобістів. Історіографічний параграф відрізняється високим рівнем аналітичного підходу до праць сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників. Так, автором було використане широке коло наукових праць українських вчених, які аналізували різні аспекти становлення, розвитку та функціонування лобізму. Інші ж співвітчизники за предмет своїх досліджень взяли конституціональні основи лобістської діяльності та можливості законодавчого регулювання цього процесу в Україні. Автором відзначені і праці російських вчених, увага яких зосереджена здебільшого на проблемах правового регулювання лобізму в Росії та інших країнах.

Лобізм як необхідний елемент регуляції суспільно важливих процесів найбільше досліджувався політологами і соціологами Західної Європи і США. Причому одні з них звертають увагу на негативний характер діяльності лобі, такі як корупція і політична деформація. Інші ж, навпаки,

---

¹ Лобі (англ. Lobby — приймальня, вестибюль, кулуари) — представники фінансових, промислових корпорацій, військових структур, окремих соціальних і національних верств населення, які прагнуть впливати на законодавчі органи чи окремих її членів — державних чиновників з метою прийняття або відхилення їх рішень.

дотримуються діаметрально протилежної думки, вважають, що лобізм на сьогодні є невід'ємною частиною демократії євро-американського світу.

Особливості процесу формування лобізму залежать від багатьох факторів. Назвемо тільки деякі з найбільш притаманних українському політикуму. Функція лобізму, стверджує Роман Мацкевич, як особливого політичного явища в демократичному суспільстві, базується на праві кожного громадянина спрямовувати індивідуальні та колективні звернення органам державної влади та посадовим особам. В Україні ж ця його функція відсутня. Тому лобіюванням тут займаються паблік-рїлейшнз.

Таким чином, зазначає автор у висновках до першого розділу, лобізм як явище суспільно-політичного життя євро-американського світу вже сформувався як окрема професійна діяльність, закріплена в законодавстві. Лобізм є однією з найважливіших форм впливу суспільства на державу.

В другому розділі розглядається інституалізація лобізму в Україні. Особливо вдалим є параграф перший, в якому Роман Мацкевич ретельно проаналізував становлення та функціональні особливості інституційних складових лобізму в Україні. Цивілізований лобізм, інституалізація якого давно відбулася в демократичних країнах, впливає на суспільство і владу. Слід звернути увагу на те, — підкреслює автор, — що саме правове врегулювання можливостей лобіювання є одним з найбільш важливих і визначальних компонентів відкритого діалогу влади і суспільства, у першу чергу, з підприємницьким сектором економіки України.

В Україні нині йде форсоване впровадження демократичних засад. Тобто демократичні інститути створюються в прискорений спосіб і підтримуються авторитарними методами. У Верховній Раді лобіювання стало особливою системою функціонування представництва групових інтересів в органах влади. Процес формування бізнес-еліти в Україні починався за протекції політиків і чиновників. Тому немає чіткої диференціації економіки і політики. Свої інтереси бізнесмени найчастіше захищають безпосередньо з кабінетів Верховної Ради або міністерств. Тому в Україні немає інституту політичного лобізму в його класичному європейському варіанті.

Сьогодні український лобізм має переважно стихійний, неупорядкований характер. А проявляється він через тиск на Верховну та місцеві ради, Кабінет Міністрів делегованими від бізнесменів представниками. При цьому використовується ціла низка недозволених методів: підкуп чиновників, погрози, шантаж, залякування тощо.

У наступному параграфі цього ж розділу чітко окреслено інститут лобізму як елемент системи представництва груп інтересів. Автор уточнює, що в Україні на сьогодні існує дві категорії лобі — професійні і регіональні. До перших належать аграрне та комерційне. Представники комерційного лобі — це в цілому люди, які прийшли з бізнесу. Зрощення влади з власністю, велика корупція, що диктує необхідність відокремлення політики від капіталу, формування сучасної політичної еліти — це ті фактори, які заважають українцям утвердитись в європейському виборі. Сюди ж відносяться і стагнація політичної системи України, надмірна заполітизованість еліт і боротьба між різними угрупованнями на шкоду загальнонаціональ-

ним інтересам. Взагалі ж потрібні норми закону, які б легалізували лобізм, позбавивши його методів кримінального світу.

Третій (і останній) розділ даного дослідження присвячено організаційно-правовим основам функціонування інституту лобізму в Україні. Найважливішим методологічним положенням праці Р. М. Мацкевича є обґрунтування об'єктивності функціонування інституту лобізму в правовому полі українського законодавства та його впливу на владні структури. На сьогодні, зазначає автор, український лобізм має мафіозний характер. Лобіювання в Україні проявляється в зіткненні олігархічних кланів, а багато хто з політиків продовжує суміщати свою участь в бізнесі з участю в політиці, лобіюючи власні інтереси. Лобізм як явище знаходиться в Україні у повному розквіті, при тому що Верховна Рада так законодавчо і не закріпила його легітимність. Тому лобізм в Україні має олігархічний характер. Нічого спільного з традицією лобізму в демократичному світі він не має.

Виходячи з вже сказаного, автор пропонує унормувати власне демократичну практику захисту і просування інтересів. Це мають бути інтереси не приватних осіб чи окремих комерційних структур, а суспільних груп та галузей народного господарства.

Окрім того, цивілізований лобізм кардинально відрізняється від лобізму олігархічного тим, що він не руйнує моральних і правових засад суспільства, а покликаний регулювати інтереси, часом протилежні, різних соціальних груп задля пошуку гармонії у суспільстві на основі загальноприйнятих морально-етичних норм. А поки що лобізм законодавчо не внормований, а значить він не є легітимним.

Цілком переконливо виглядають і висновки рецензованого дослідження Р. М. Мацкевича. Автор рекомендує з огляду на характерні риси лобізму в Україні створити нормативно-правове поле реалізації інтересів суб'єктів лобіювання. Серед варіантів розвитку лобізму в Україні можна розглядати три сценарії. Перший — це встановлення кордонів впливу груп тиску. Другий сценарій передбачає залучення лобістами до своєї діяльності органів державної влади і ліквідацію конкурентів. У третьому сценарії політична нестабільність і обмеженість ресурсів визначають боротьбу груп тиску за монопольне представництво визначеної категорії інтересів.

Саме третій варіант видається найбільш реальним. Йому сприяють особливості нинішньої політичної ситуації, а також існування традиції протекціонізму у відносинах між владою і групами тиску. Тут першочерговим є прийняття низки законів, що будуть регулювати і обмежувати поле лобістського впливу. Серед них — закон про державну службу, законодавчі акти, що регулюють фінансування виборчих компаній, володіння і використання ЗМІ тощо.

Отже, процес формування правових основ інституту лобізму в Україні є багатофакторним елементом розбудови громадянського суспільства. Демократизація політикуму вимагає дотримання законів всіма учасниками його процесів. Суспільні відносини у сфері лобіювання є досить специфічним політичним інститутом. Тому правове врегулювання його функціо-

нування суттєво вдосконалив систему здійснення конституційних прав і свобод громадян.

Високо оцінюючи рецензовану роботу Р. М. Мацкевича, вважаємо до речним зробити деякі зауваження. Не всі розділи написані рівноцінно, з достатньою аргументованістю. Незважаючи на вражаючий своїми розмірами науковий апарат дослідження, варто зауважити, що автором не використані деякі праці з історії і сучасності лобізму за кордоном¹.

Монографія Р. М. Мацкевича безперечно посяде одне з першорядних місць в історії вивчення інституту лобізму в сучасній Україні. Це дослідження стане в пригоді не тільки фахівцям, але й широкому колу читачів, які цікавляться сучасними проблемами трансформації й модернізації українського суспільства. Видання важливе також з огляду підготовки нового покоління фахівців зі спеціальностей «Історія», «Культурологія», «Політологія», «Соціологія», «Правознавство» тощо.

*В. В. Багацький,
доцент кафедри культурології
ОНУ імені І. І. Мечникова*

---

¹ Лозанский Э. Д. Этнос и лоббизм в США. О перспективах российского лобби в Америке. — М.: Международные отношения, 2004. — 272 с.; Политическая социология / Под ред. член-корр. РАН Ж. Т. Тощенко. — М., 2002. — 495 с.

Українською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 11464–337Р від 07.07.2006 р.

Вища атестаційна комісія України визнала журнал
фаховим виданням з соціологічних і політичних наук.
Постанова Президії ВАК України № 1–05/1 від 10 лютого 2010 р.

Затверджено до друку вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Протокол № 8 від 22.04.2014 р.

Адреса редколегії:
65082, м. Одеса, вул. Дворянська, 2
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Тираж 100 прим. Зам. № 194 (51).

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-24-26, 33-07-17, 37-14-25
www.astroprint.odessa.ua; www.fotoalbom-odessa.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.

